

Година III, Брой 3/2007 г.

ИКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ

*Economics and
Management*

Югозападен университет "Неофит Рилски"
Стопански факултет

Благоевград

“ИКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ” е научно списание на Стопанския факултет при ЮЗУ “Неофит Рилски”. В него се публикуват статии по актуални проблеми на икономиката и управлението на глобално, регионално и местно равнище.

Главен редактор

доц. д-р Чавдар Николов

Chief Editor

Assoc. Prof. Dr. Chavdar Nikolov

Зам. гл. редактор

доц. д-р Рая Мадгерова

Deputy Chief Editor

Assoc. Prof. Dr. Raya Madgerova

Редакционна колегия

проф. д-р Васил Пехливанов
доц. д-р Георги Л. Георгиев
доц. д-р Георги П. Георгиев
доц. д-р Димитър Димитров
проф. д-р Зоран Иванович
(Университет в Риека, Р. Хърватска)
доц. д-р Людмила Новачка
(Икономически университет –
Братислава, Словакия)
проф. д-р Манол Рибов
проф. д-р Милко Митрополитски
проф. д-р Надежда Николова
проф. д-р Бьорн Паапе
(РВТУ-Аахен-Германия)
доц. д-р Стефан Бойнец
(Университет в Приморска
Факултет по мениджмънт – Копер, Словения)
Академик Татяна Константинова
(Директор на Института по екология и
география на Академия на науките, Молдова)

Editorial Board

Prof. Dr. Vasil Pehlivanov
Assoc. Prof. Dr. Georgy L. Georgiev
Assoc. Prof. Dr. Georgy P. Georgiev
Assoc. Prof. Dr. Dimitar Dimitrov
Prof. Dr. Zoran Ivanovic
(University of Rieka, Croatia)
Assoc. Prof. Dr. Ludmila Novacka
(University of Economics -
Bratislava, Slovakia)
Prof. Dr. Manol Ribov
Prof. Dr. Milko Mitropolitiski
Prof. Dr. Nadejda Nikolova
Prof. Dr. Bjorn Paape
(RWTH Aachen, Germany)
Assoc. Prof. Dr. Stefan Bojniec
(University of Primorska
Faculty of Management Koper – Slovenia)
Acad. Tatiana Constantinova
(Dir. of the Inst. of Ecology and Geography
of Academy of Sciences of Moldova)

Отговорен редактор

гл. ас. д-р Десислава Стоилова
гл. ас. д-р Преслав Димитров

Production Editor

Chief Ass. Prof. Dr. Desislava Stoilova
Chief Ass. Prof. Dr. Preslav Dimitrov

**Технически редактор и
дизайн**

Лъчезар Гогов

Technical Editor & Design

Lachezar Gogov

Основатели:

доц. д-р Рая Мадгерова, проф. д-р Надежда Николова и доц. д-р Чавдар Николов

◆◆◆ 2005 г. ◆◆◆

Списание то се разпространява чрез международния книгообмен на Народна библиотека “Св. св. Кирил и Методий” в следните библиотеки и институции: Slavonic and East European Section – Oxford, England; Library of Congress – Washington, USA; United Nations – New York, USA; Square de Meeus – Brussels, Belgium; Российская государственная библиотека – Международный книгообмен – Москва, Россия; Институт научной информации по общественным наукам Академии наук РФ – Москва, Россия.

Адрес на редакцията:

Списание “Икономика и управление”
Стопански факултет при ЮЗУ “Н. Рилски”
2700 Благоевград, ул. “Крале Марко” 2
e-mail: economics_management@abv.bg
тел.: 073/ 885952

Editor’s office address:

Magazine “Economics & Management”
Faculty of Economics – SWU “Neofit Rilsky”
“Kraly Marko” Street, 2700 Blagoevgrad
e-mail: economics_management@abv.bg
Tel: (+35973) 885952

НАУЧНО СПИСАНИЕ НА СТОПАНСКИЯ ФАКУЛТЕТ
ПРИ ЮЗУ "НЕОФИТ РИЛСКИ" – БЛАГОЕВГРАД ГОД. III, №3, 2007

JOURNAL FOR ECONOMICS AND MANAGEMENT SCIENCE OF
FACULTY OF ECONOMICS–SOUTH-WESTERN UNIVERSITY–
BLAGOEVGRAD VOL. III, №3, 2007

СЪДЪРЖАНИЕ

CONTENTS

КЪМ ЧИТАТЕЛИТЕ

1

TO OUR READERS

ФИНАНСИ

FINANCES

ЧАВДАР НИКОЛОВ - НАРАСТВАНЕТО
НА ЦЕНОВОТО РАВНИЩЕ У НАС Е
ЕСТЕСТВЕН ПРОЦЕС

2

CHAVDAR NIKOLOV - THE GROWTH OF
THE DOMESTIC COMPARATIVE PRICE
LEVEL IS AN NATURAL PROCESS

РЕГИОНАЛНО РАЗВИТИЕ И ДЕМОГРАФИЯ

REGIONAL DEVELOPMENT AND DEMOGRAPHICS

БЪОРН ПААПЕ, ИВОНА КИЕРЕТА -
THE DEVELOPMENT OF RURAL AREAS
AS A PUSH FACTOR FOR FUTURE
MIGRATION FROM POLAND

10

BJÖRN PAAPE, IWONA KIERETA - THE
DEVELOPMENT OF RURAL AREAS AS A
PUSH FACTOR FOR FUTURE MIGRATION
FROM POLAND

ТУРИЗЪМ

TOURISM

ГЕОРГИ Л. ГЕОРГИЕВ - NATURA 2000
AS A MULTIPLYING FACTOR IN THE
RECREATIONAL USAGE OF
BULGARIA'S TOURISM RESOURCES

20

GEORGI L. GEORGIEV - NATURA 2000 AS
A MULTIPLYING FACTOR IN THE
RECREATIONAL USAGE OF BULGARIA'S
TOURISM RESOURCES

ПРЕСЛАВ ДИМИТРОВ - THE
QTEL.NET PROJECT – OPPORTUNITIES
FOR IMOROVING THE QUALITY OF
VOCATIONAL TRAINING IN TOURISM

27

PRESLAV DIMITROV - THE QTEL.NET
PROJECT – OPPORTUNITIES FOR
IMOROVING THE QUALITY OF VOCATIONAL
TRAINING IN TOURISM

МАРИАНА ЯНЕВА - TOUR GUIDES-
THE CONNECTION BETWEEN THE
DESTINATION AND ITS TOURISTS

32

MARIANA JANEVA - TOUR GUIDES-THE
CONNECTION BETWEEN THE
DESTINATION AND ITS TOURISTS

ГЕОГРАФИЯ**GEOGRAPHY**

МИЛЕН ПЕНЕРЛИЕВ - СЪВРЕМЕННА
ГЕОГРАФИЯ НА ТОНИЗИРАЩИТЕ
КУЛТУРИ В СВЕТА

43

MILEN PENERLIEV - CONTEMPORARY
GEOGRAPHY OF THE TONIC CULTURES IN
THE WORLD

КОМУНИКАЦИИ**COMMUNICATIONS**

ПЛАМЕН БРАТАНОВ -
СОЦИОЛОГИЧЕСКИТЕ МЕТОДИ ЗА
ИЗСЛЕДВАНИЯ НА КОМУНИКАЦИИТЕ –
ПРОБЛЕМИ И ДИЛЕМИ

50

PLAMEN BRATANOV - SOCIOLOGICAL
METHODS OF RESEARCH IN SOCIAL
COMMUNICATION STUDIES - PROBLEMS
AND DILLEMMAS

РУМЯНА МОДЕВА - УБЕЖДАВАЩАТА
КОМУНИКАЦИЯ В ПР НА
БАЛКАНСКИТЕ НАРОДИ
В СЪВРЕМЕННИЯ СВЯТ

59

RUMJANA MODEVA - PERSUASIVE
COMMUNICATION IN PR OF THE BALKANS
PEOPLES IN THE CONTEMPORARY WORLD

СТОПАНСКА ИСТОРИЯ**ECONOMIC HISTORY**

ПЕТЪР ПЪРВАНОВ - СТЕФАН САВОВ
БОБЧЕВ И ШЕСТАТА РЕДОВНА СЕСИЯ
НА ОБЛАСТНОТО СЪБРАНИЕ НА
ИЗТОЧНА РУМЕЛИЯ
(ДЕБАТИ СЪС СТОПАНСКА ТЕМАТИКА)

64

PETAR PARVANOV - STEPHAN SAVOV
BOBTCHEV AND THE SIXTH REGULAR
SESSION OF REGIONAL ASSEMBLY OF
EAST ROMELIA
(DISCUSSION WITH ECONOMIC SUBJECT)

Настоящият брой на списание “Икономика и управление” се издава с финансовата подкрепа на авторите.

***Всички права върху публикуваните
материали са запазени.
Възгледите на авторите
изразяват личното им мнение и не
ангажират редакцията на
списание.***

Уважаеми читатели,

На Вашето внимание е списание “Икономика и управление”. Списанието е печатен орган на Стопанския факултет при Югозападния университет “Неофит Рилски” – Благоевград и издаването му е свързано с по-нататъшното развитие и обновяване на научните изследвания и учебния процес във Факултета в контекста на членството на България към Европейския съюз. Стопанският факултет вече второ десетилетие се изявява като център за образователна, научна и научно-приложна дейност в Югозападна България.

Тази многостранна дейност на Стопанския факултет определя и целта на настоящото списание “Икономика и управление” - да популяризира научните новости и да удовлетворява потребностите на практиката. Редакционната колегия счита, че в списанието определено място трябва да намерят актуалните проблеми на:

- националната и регионалната икономика;
- управленските подходи и механизми;
- европейската интеграция и глобализацията;
- качеството и конкурентноспособността;
- икономиката на знанието;
- икономическият растеж и устойчивото развитие.

Публикациите в списанието обхващат научни сфери, съответстващи на научната и образователната проблематика и профилирането на специалности в Стопанския факултет – мениджмънт, маркетинг, финанси, счетоводство и контрол, социално-културни дейности, туризъм, социална политика, инфраструктура и други.

Списание “Икономика и управление” се явява среда за среща на мненията и оценките на учени, изследователи и специалисти от сферата на науката и на стопанския живот.

Редакционната колегия се стреми да поддържа високо равнище на научните и научно-приложните разработки и същевременно да предоставя възможност не само на утвърдени и авторитетни български и чуждестранни учени, но и на начинаещи преподаватели и докторанти да публикуват своите идеи. На страниците на списанието могат да споделят свои виждания и специалисти от стопанската практика.

Вярваме, че отговорното отношение на авторите ще съдейства списанието да отговаря на съвременните критерии и изисквания. Списание “Икономика и управление” ще разчита на мненията и препоръките на читателите.

От редакционната колегия

Доц. д-р ЧАВДАР НИКОЛОВ

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ "НЕОФИТ РИЛСКИ", гр. БЛАГОЕВГРАД

НАРАСТВАНЕТО НА ЦЕНОВОТО РАВНИЩЕ У НАС Е ЕСТЕСТВЕН ПРОЦЕС

THE GROWTH OF THE DOMESTIC COMPARATIVE PRICE LEVEL IS AN NATURAL PROCESS

Assoc. Prof. CHAVDAR NIKOLOV, Ph.D.

SOUTHWESTERN UNIVERSITY "NEOFIT RILSKI", BLAGOEVGRAD

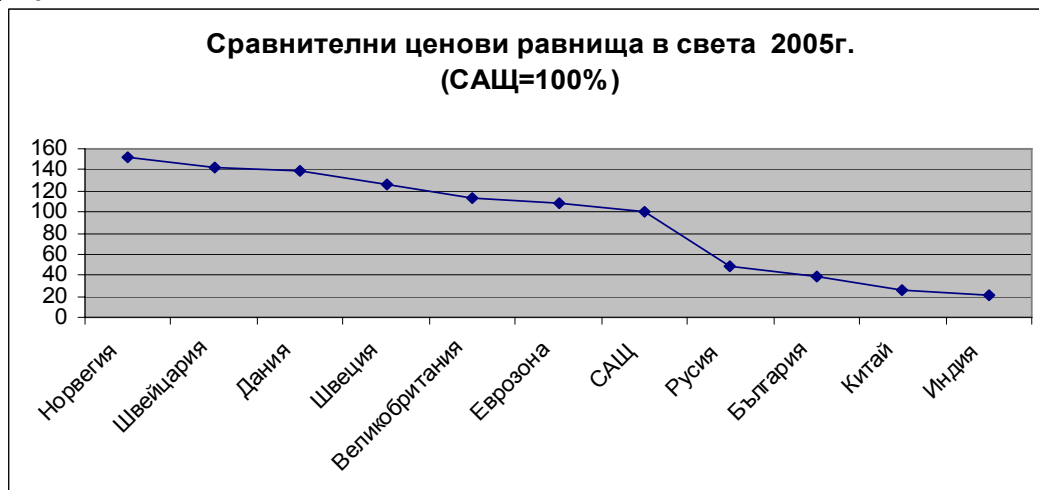
Abstract: The text illustrates the development of the comparative price level in the world, in the Eurozone, and in Bulgaria. The author comes to the conclusion, that the introduction of the euro in the year 2010 in Bulgaria could affect negatively the development of the country.

Key words: comparative price levels, euro, development rates

Нашите изчисления, направени въз основа на статистика на Световната банка, относеща се за **БВП по текущи и паритетни курсове (1)**, дават

следната картина на **сравнителните ценови равнища по света (2005г.) (Вж. Графика № 1)**.

Графика № 1

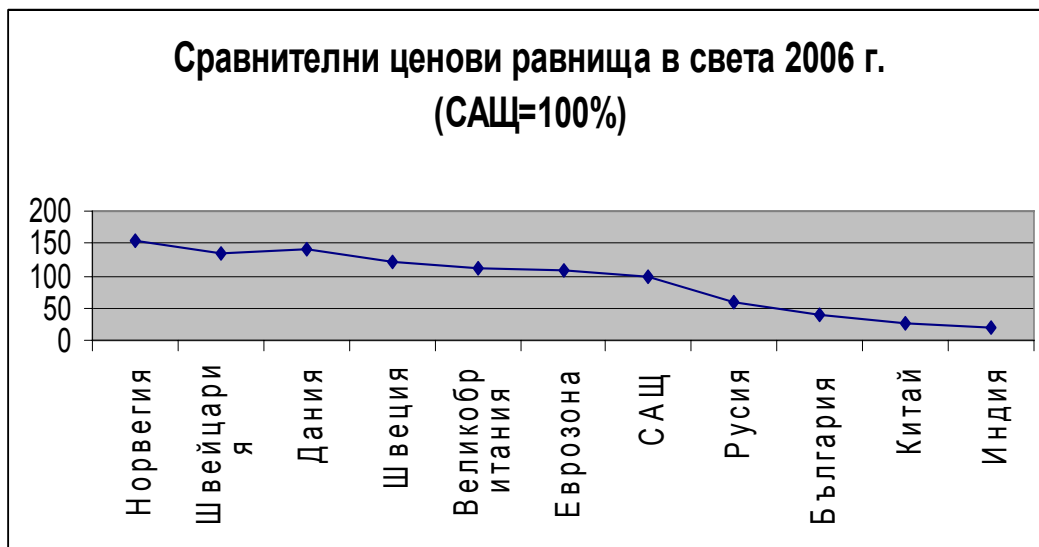

Видно е, че страните с най-високи вътрешни цени от показаните по-горе са Норвегия и Швейцария, където сравнителното ценово равнище надхвърля това в Щатите съответно с 52,4% и 42,6%. **Евроронното ценово равнище през 2005 г. е с 8,1% над**

ценовото равнище в САЩ. Българските цени през 2005 г. са 39,0% от цените в Съединените щати.

Картината на сравнителните ценови равнища за указаните страни през 2006 г. е, както следва: **(Вж. Графика № 2)**

Графика № 2

Ситуацията, както се вижда, е много сходна с тази през предишната година. **В резултат на движението на валутните курсове и на цените еврозоновото сравнително ценово равнище през 2006 г. е станало с 8,7% по-високо от това в Щатите.** Руското ценово равнище е отишло от 48,7% през 2005 г. на 57,9% през 2006 г. спрямо цените в САЩ. Цените в Швейцария през 2005 г. са били с 42,6% „по-нагоре“ от американските, през 2006 г. разликата е станала 35,6%.

Показателят за България от цитираните 39,0% през 2005 г. е нараснал достигайки 40,4% от ценовото равнище в САЩ през 2006 г.

Впрочем, определено внимание следва да се обърне на вътрешните цени в Китай и Индия, които през 2006 г. са съответно 26,6% и 21,3% от цените в Щатите.

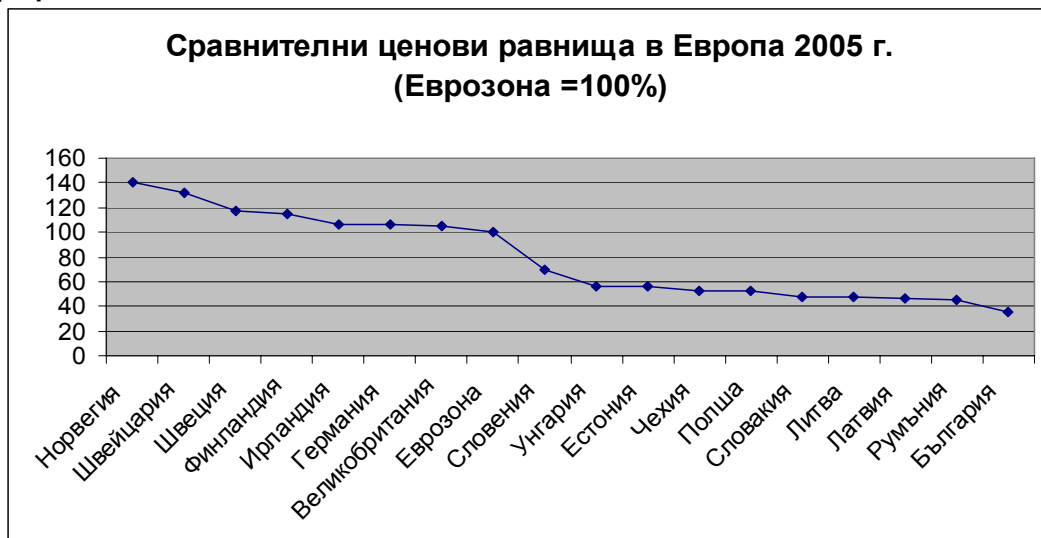
А дотолкова, доколкото равнището на вътрешните цени кореспондира със съответно ниво на заплатите, горните

графики илюстрират по много добър начин сравнителните предимства на Китай и Индия в трудоемки отрасли, като да речем текстилното производство.

Показателят на България също говори за **наличие на сравнителни предимства, „заложен“ в ценово равнище, които като че ли понастоящем изпъкват най-ярко в сферата на туризма.** По-ниските цени и заплати у нас засега осигуряват добрите конкурентни позиции на страната ни в отрасъла. Това ще се запази и в близка и средносрочна перспектива, макар и да може да се констатира перманентно движение през годините на българското ценово равнище нагоре.

В този контекст би трябвало да ни заинтересува в по-голяма конкретност ситуацията със **сравнителните ценови равнища в Европа**, която можем да видим на **Графика № 3** и **Графика № 4**.

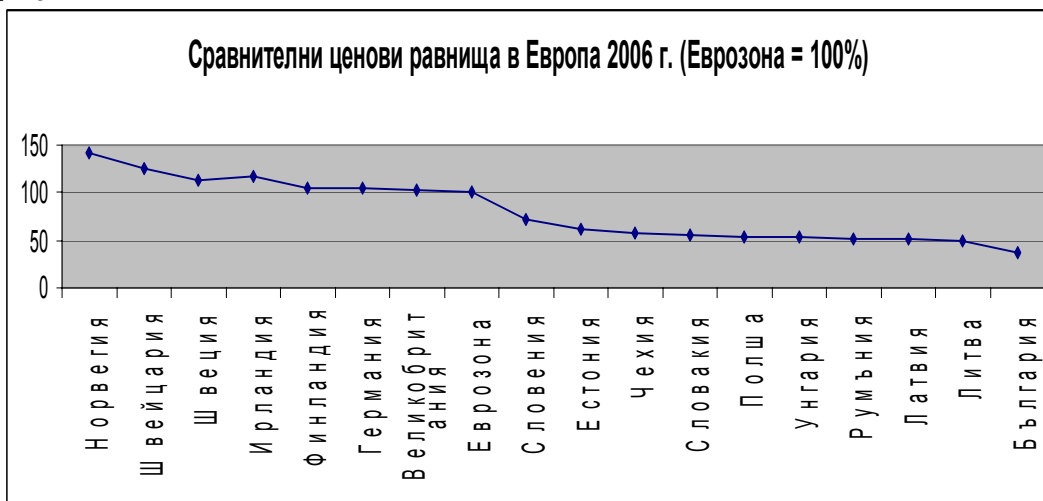
Графика № 3

По-горе, наред със „скъпите“ държави виждаме и как се разполагат спрямо цените в Евросона ценовите равнища на

новоприетите в ЕС страни. (Вж. **Графика № 4**)

Графика № 4

Словения през 2006 г. е със сравнително ценово ниво от 71% спрямо еврозоновото, естонското, чешкото, словашкото и полското равнища са изпреварили унгарското и съответните показатели са 61,3%, 56,8%, 54,9%, 54,1% и 53,8%. Румъния и минала и пред

Литва и пред Латвия, като показателите са 51,5%, 49,8% и 51,0.

За съпоставка – през 2003 г. сравнителното ценово равнище в Словения е било 68,8%, Естония -46,2%, в Чехия 50,5%, в Словакия 43,7%, в Полша 46,9%, в Унгария 55,7%, в

Румъния 37,3% в Латвия 41,4%, в Литва 46,6% от това в Еврозоната.

Прави впечатление голямото нарастване за периода 2003-2006 г. на сравнителното ценово равнище в Естония с 15,1 процентни пункта, в Румъния с 14,2 процентни пункта, в Словакия с 11,2 процентни пункта, в Латвия 9,6 процентни пункта. В общия контекст на нарастване на сравнителното ценово равнище във въпросните страни спрямо това в Еврозоната единствено изключение е Унгария, където то спада от 55,7% през 2003 г. на 53,8 през 2006 г.

Българското сравнително ценово равнище през 2006 г. спрямо това в Еврозоната, изчислено на базата на показателите за БВП по текущи и паритетни курсове, е 37,2% през 2006 г., през 2005 г. то е 36,2%. За 2004 г. показателят е 34,2%, а за 2003 г. 32,3%.

Във връзка с така показаното развитие „нагоре“ на вътрешните български цени по отношение на еврозоновите в сравнение с това в повечето новопостъпили страни в ЕС,

може да се направи изводът, че нарастването на българското ценово равнище поне засега е умерено. Ако оставим настрана Унгария, нашият показател – диференциал от 4,9 процентни пункта нараснало през 2006 г. ценово равнище спрямо това през 2003 г. е по-голям от словенския, който е 2,3 процентни пункта или от литовския 3,2 процентни пункта. Но полският например е цели 7,2 процентни пункта, чешкият е 6,3 пункта.

Текущо наблюдаваното инфлационно развитие през 2007 г. ни дава основания да очакваме към края на годината българското вътрешно ценово равнище да достигне 38,7% - 39,1% от еврозоновото. Затова на различни места в текста посочваме 39% ценово равнище на България спрямо Еврозоната.

Развитието на нашето сравнително ценово равнище през последните няколко години може да бъде проследено на **Графика № 5.**

Графика № 5.

Въпросният факт, съпоставен със сравнителните ценови равнища, които са достигнали новоприетите в Евросъюза страни след година и половина членство, предсказва **перспективата за последователно движение на българските вътрешни цени нагоре в посока първоначално на 45% от равнището в Еврозоната към 2010 г.**

В контекста задължително следва да се отбележи също видимото изоставане на българското ценово равнище от това на другите новоприети в ЕС страни, който факт подсказва известно ускоряване на инфлацията у нас за бъдеще в сравнение със сегашните й стойности, но по този въпрос сериозни метрирани прогнози засега биха били напълно спекулативни. Затова и прогнозата направена в **Графика № 6** по-долу екстраполира занаяпред досегашните тенденции на повишаване на цените в България.

Както вече бе подчертано в текста, тенденцията на нарастване на българското сравнително ценово равнище не се съчетава по никакъв социално приемлив начин с евентуалното ни самозадължаване за намаляване на инфлацията у нас, с оглед изпълнение на Маастрихтските критерии и въвеждането на еврото към 2010 г.

Евентуалното приемане на еврото през 2010 г. ще ни насочи ускорено към 75-80% сравнително ценово равнище спрямо това в Еврозоната, което обаче би било в противоречие със спазването на съответния маастрихтски инфлационен критерий. Естествената правителствена реакция при евентуално въведено през 2010 г. евро би била налагането на допълнителни рестрикции под формата на увеличаване на бюджетния излишък, което пък от своя страна би минимизирало темповете на стопански растеж.

Ако напротив се въздържим от въвеждането на еврото до втората половина на идното десетилетие, тогава можем да разчитаме на вътрешно ценово равнище от около 60% спрямо еврозоната в края на 2015 г. А такава ситуация би била значително по-слабо проблемно натоварена с оглед темповете на икономически растеж и на благосъстоянието и така с оглед социалния мир в страната.

Евентуалното нормално развитие на българското национално ценово равнище с отлагане приемането на еврото за 2017 г. би изглеждало, както е показано по-долу на **Графика № 6**.

Графика № 6

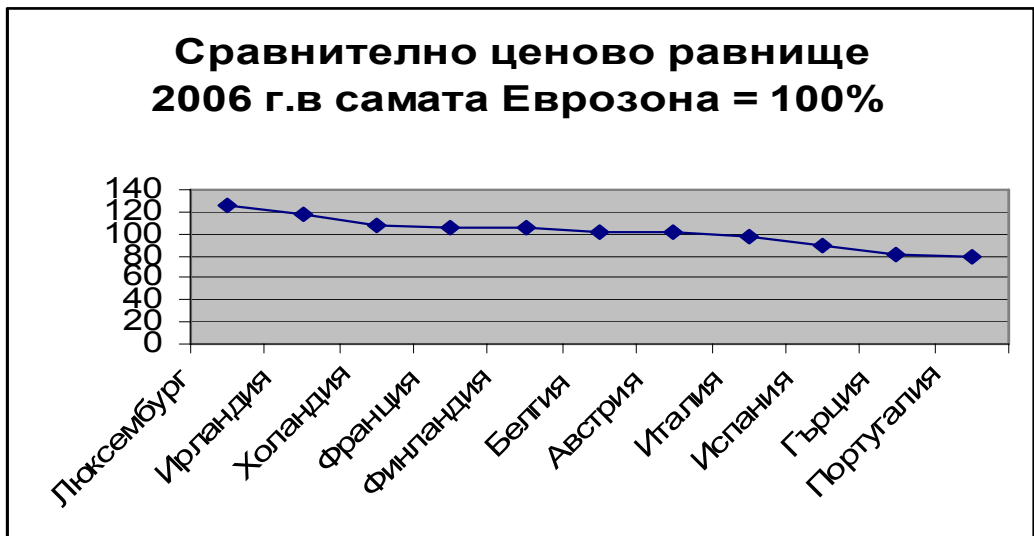
На Графика № 7 и Графика № 8 са показани разликите в ценовите равнища в държавите, участници в Еврозоната през 2005 и 2006 г.. Сиреч в самата Еврозона са факт разлики в ценовите равнища и е налице съответстваща диференциация на покупателната сила на еврото по страни.

Такъв икономически феномен не е ненормален, даже за една отделна страна може да се констатира как покупателната сила на валутата ѝ варира по региони, в градовете и селата, в туристическите центрове и извън тях, в централните на градовете и в периферията им и пр.

Графика № 7

Графика № 8

Веднага искаме да обърнем внимание, че по всяка вероятност

относителното нарастване на ценовото равнище на Люксембург от 91,4% през

2005 г. на 126,6% през 2006 г. се дължи на статистическа непрецизност. При покриване на маастрихтските критерии за участие в системата на еврото такава инфлация, каквато се подразбира в случая с Люксембург, се явява недопустима и затова невъзможна. За Люксембург през 2004 г. показателят е бил 92,8%. Най-вероятно за 2006 г. неправилно е оценен БВП на страната, който по текущи цени от 33,779 милиарда долара за 2005 г. отива през следващата година на стойност от 41,382 милиарда. В същото време паритетният БВП на Люксембург е съответно 34,058 милиарда и 30,068 милиарда т. нар. „интернационални“ долара.

А иначе, при сравнение на горните две графики се вижда, че примерно Холандия е покачила сравнителното си ценово ниво от 101,9% през 2005 г. на 107,1% спрямо еврозоната през 2006 г., а ирландското от 106,5% е отишло на 117,2.

Сравнителното ценово равнище във Финландия е спаднало от 114,4% през 2005 г. на 105,2% през следващата година. Слаб спад се забелязва също в Германия от 106,0% на 104,0%, както и във Франция от 106,3 на 105,7%. Белгия от страна с по-ниско от еврозоната равнище (99,7%) междувременно е станала страна с по-високо такава (100,8%).

От графиките става ясно още, че (ако игнорираме поради посочените по-горе причини Люксембург) сравнителните ценови равнища в Еврозоната се отклоняват по-слабо „нагоре“, отколкото „надолу“.

Ирландските цени през 2006 г. са с 17,2% по-високи от средните в Еврозоната, докато тези в Гърция

Португалия са с 19,1% и 21,1% по-ниски. В последните две страни сравнителното ценово ниво през 2006 г. е 80,9% и 78,9% от еврозоната.

Показаното на Графика № 6, № 7, № 8 и коментарите, които следват в тази връзка, касаят България главно по отношение на ценовите ориентири, които се очертават за по-слабо развитите страни при възприемането на еврото.

Така, ако първата летва за българските вътрешни цени до три години е упоменатото равнище от 45% спрямо това е Еврозоната, то след 2010 г., при приемане на еврото, към подтиснатата инфлация се прибавя и тази на преминаването от едната валута в другата, тоест „склонността“ на икономиката към повишаване на цените нараства мултипликационно, следователно летвата от 75-80% надвисва твърде близо във времето. Едва ли за предпрограмирането на подобен твърде скорошен имплицитен ценови шок и за задължителните насрещни реактивни, спъващи растежа, регулативни рестрикции могат да се намерят някакви смислени оправдания. По този път затвърждаваме аргументацията си на възраженията срещу замяната на лева с еврото в краткосрочен план.

При евентуално въвеждане на еврото през 2010 г. се нарушава естествения наклон на кривата на развитие на българското национално ценово равнище, която видяхме на Графика № 6. При 2010 г., с въведено евро, българското ценово равнище максимум достига едва 41% от еврозоната при, както видяхме, нормална стойност от 45%. За 2015 г. с въведено през 2010 г. евро вместо нормалните 60% се очертават едва 44% (Вж. Графика № 9)

Графика № 9

Както вече бе подчертано в текста, подобно „противоестествено“ краткосрочно вкарване на цените у нас в маастрихтския корсет задължително би се отразило отрицателно върху темповете на икономически растеж,

което би могло да означава отначало намаляване на растежа с 1-2 процентни пункта и даже евентуална пълна загуба на темповете на прираст на БВП на България в средносрочна перспектива.

1) За написването на настоящата статия е използвана статистиката на Световната банка Вж. www.worldbank.org, research & data, key statistics, GDP и GDP PPP за 2005 и 2006 г.

**Проф. д-р БЬОРН ПААПЕ,
Д-р ИВОНА КИЕРЕТА**
РВТУ – ААХЕН – ГЕРМАНИЯ

**THE DEVELOPMENT OF RURAL AREAS AS A PUSH FACTOR FOR FUTURE
MIGRATION FROM POLAND**

(THE AUTHORS HOPE THAT SOME IDEAS ARE ALSO RELEVANT FOR CERTAIN DEVELOPMENTS IN BULGARIA)

**Prof. Dr. BJÖRN PAAPE,
Dr. IWONA KIERETA**
RWTH AACHEN UNIVERSITY,
INSTITUTE OF DIDACTICS OF ECONOMICS

The Polish Ministry of Education explicitly refers to the new educational reform as "an opportunity for rural areas"¹. Such an opportunity is needed more than ever now, since decades of systematic neglect on the part of the state and transformation-linked changes in the economic and social structures mean that "civilizational backwardness" and the marginalization of rural areas are perceived very keenly at the present time. At the moment, around 14.6 million people, i.e., 38.2% of Poland's total population, live in rural areas. However, they combine to make up more than 50% of the total number of unemployed.² For the rural areas

specifically, there is a substantial amount of "hidden" unemployment involved. This is estimated at around 1 million persons. This "hidden" unemployment refers to those people who, according to the statistics, work in agriculture but, from an economic viewpoint, are completely superfluous in agricultural businesses. The majority of the "hidden" unemployed are former "double job" farmer/manual workers (part-time farmers whose main job is that of a manual worker). Such people became redundant during the 1990s, as a consequence of the drop in demand for low-skilled industrial workers and were practically "absorbed" by farming businesses run by their families.³ This "absorbing" function of agriculture with regard to the redundant manpower definitely helped to alleviate the social tensions on the municipal job markets. However, the fact cannot be ignored that social and structural problems were thus simply displaced for the most part to the rural areas. The agricultural sector – weighted down with unproductive manpower – offers those employed in it no opportunity of attaining a satisfactory level

¹ Ministerstwo Edukacji Narodowej (MEN) (Ed.): Narodowy program rozwoju wsi polskiej. Edukacja Reforma systemu edukacji – szansa dla wsi, in: <http://www.men.waw.pl/oswiata/biezace/ar-2001-2/dok-ref/educ-wsi/rozd3.htm>, p. 1.

² Cf. Główny Urząd Statystyczny (GUS): Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2002, Warszawa 2003, in: <http://stat.gov.pl> (Raport z wyników Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań/Stan i struktura demograficzna), p. 13; Klodzinski, M.: Perspektywy wielofunkcyjnego rozwoju gmin wiejskich w Polsce, in: Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej; Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk; Szkoła Główna Handlowa – Katedra Agrobiznesu (Ed.), Wsi i rolnictwo. Perspektywy rozwoju, Warszawa 2002, p. 62.

³ For criteria for measuring hidden unemployment, see: Kiereta, I.: Die Rolle der Agrarpolitik auf dem Weg Polens in die EU, Aachen 2001, p. 96.

of income. This fact has led to a further deterioration in the general impoverishment of rural areas. It should not be forgotten, either, that because of the high number of registered unemployed and the rudimentary social security system in Poland, poverty is one of the biggest social problems there.⁴

The specific problems of the rural areas are aggravated by the high degree of agrarization (58.2% of rural families operate agricultural businesses). Polish agriculture is, on account of historical conditions, substantially tainted with weak spots.⁵ With particular reference to Poland's integration into EU structures and its being confronted by "efficient" European agriculture, these weak spots are not only becoming visible but are also showing how necessary restructuring processes are.⁶ Relevant studies have shown that, of the 2 million agricultural businesses in Poland, only about 300-400 thousand are capable of survival in the internal market.⁷ The restructuring process inherent in these figures implies a further substantial

redundancy of agricultural workers, which would, were no counter measures to be undertaken, aggravate the social disparities in rural areas as well as the regional disparities in development between urban and rural areas.

The current situation, the restructuring processes which are imminent for rural areas and the resulting fears which emanate from them are impacting on the social climate. The popular literature is dealing increasingly with the growing frustration potential of the rural population, particularly of the younger people.⁸ As this potential is being increasingly seen as a danger to the social and political stability of Poland on the whole, the rural areas problem has been identified as a significant socio-economic one.⁹ Taking into consideration previous theory-derived elaborations and the established migratory tendency, it cannot be overlooked that rural areas in particular are a main source of Polish migratory potential. It should be pointed out that young people especially display a generally strong tendency to emigrate¹⁰ – as human capital approaches demonstrate – and are actually participating to a large degree in the current job migration processes.

⁴ In 2001, a total of 9.5% of the whole Polish population was living below the poverty level. The percentage in the towns was 5.8% and in rural areas 15%. Cf. Ministerstwo Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej (Ed.): *ibid.*, 2003, p. 36.

⁵ Cf. Kowalski, A.; Rowinski, J.: *Wysztalcenie jako czynnik ułatwiający lub utrudniający proces dostosowawczy rolnictwa i regionów wiejskich do warunków UE*, in: Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Biuro Nauki; Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich. Dział Oświaty i Współpracy Naukowej (Ed.), *Rola nauki w rozwoju wsi, rolnictwa i rynków rolnych w procesie integracji Polski z Unią Europejską (Materiały konferencyjne)*, Brwinów 2001, p. 127. Amongst other things that should be mentioned here: in many areas of the country, the archaic organization of Polish agriculture, dominated by smallholdings, a low standard of modernization and low productivity and, of course, over-employment. For more details, see: Kiereta, I.: *ibid.*, p. 90ff.

⁶ For problems with European agricultural policy, see: Paape, B., Kiereta, I.: *The European Common Agricultural Policy: A Function and Impact Analysis of Regulatory-Based Intervention*, in: Florjancic, J. (Ed.), *Management, Knowledge and EU*, Kranj 2004, p. 20ff.

⁷ Cf. Kowalski, A.; Rowinski, J.: *ibid.*, p. 128

⁸ As pointed out by Kolarska-Bobinska, L.; Rosner, A.; Wilkin, J.: *Przyszłość wsi polskiej*, in: Kolarska-Bobinska, L.; Rosner A.; Wilkin, J. (Ed.), *Przyszłość wsi polskiej. Wizje, strategie, koncepcje*, Warszawa 2002, p. 18; Szafranec, K.: *Ludzie – podstawowy kapitał polskiej wsi*, in: Kolarska-Bobinska, L.; Rosner, A.; Wilkin, J. (Ed.), *Przyszłość wsi polskiej. Wizje, strategie, koncepcje*, Warszawa 2001, p. 129.

⁹ Cf. Kolarska-Bobinska, L.; Rosner, A.; Wilkins, J.: *ibid.*, p. 11, as well as Kowalski, A.; Rowinski, J.: *ibid.*, p. 128.

¹⁰ First, attention is again drawn to the fact that the former "farmer-workers" are a particularly mobile group. Second, the assumed immobility of agriculturists – on account of their traditional ties with the land and their owing property – might no longer be eligible as soon as the restructuring and concentration processes commence in agriculture.

Referring to Stark's new migratory economy, it can also be seen that the feared divergence processes are additionally aggravating the rural population's feeling of "relative impoverishment". This increases pressure to emigrate away from the rural areas and can lead to increased migratory flows.

In order to lower the current migratory pressure, the issue of improving the standard of living and life prospects for the inhabitants of rural areas – both adults and young people – gains substantial momentum. Improved life prospects are to be guaranteed by a multifunctional development of rural areas – something which has been propagated for years now.¹¹

This multifunctional development includes two components. One of these is a diversification of rural areas, i.e. expanding their previous dominating function of food producer to include non-agricultural functions. The objective here is to create additional sources of sideline income and alternative forms of employment for the inhabitants of rural areas. It is estimated that the need for non-agricultural job opportunities will have risen by 2010 to 2.0-2.5 million jobs.¹² The second component of

the multifunctional development consists of the securing or increasing of the competitiveness of Polish agriculture. Despite these upcoming restructuring processes, agriculture will actually remain one of Poland's most important economic branches.

With regard to the diversification of rural areas, it should be noted that the range of potential additional sideline jobs and non-agricultural jobs is theoretically very wide. Taking local conditions into account, these would range from developing agro-tourism¹³ and ecological cultivation, over creating new types of jobs in the upstream and downstream sectors (e.g. agricultural services, such as maintaining sophisticated agricultural machinery) right up to processing agricultural products and marketing them.

Despite these many possibilities, an insight-to-action loop exists in rural areas: A prerequisite of the creation of such opportunities is that, amongst other things, the population has a corresponding level of education or a corresponding qualification.¹⁴ The following diagram demonstrates the current structure of the level of education for the Polish population.

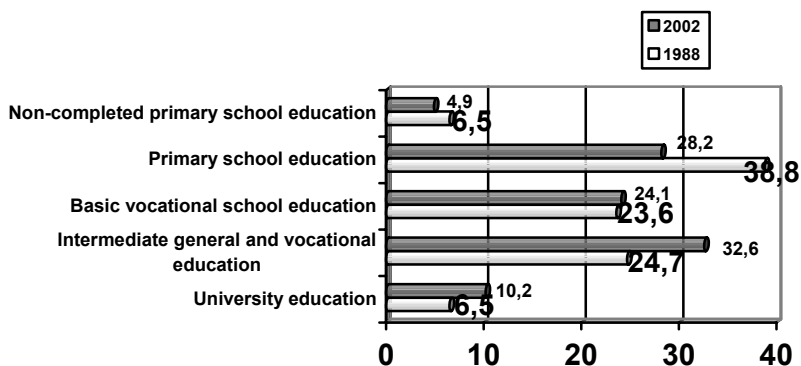
Diagram: Population aged 15 and over according to level of education in 1988 and 2002

¹¹ The problems involved in multifunctional development up to 2006 is the main focus of the "Coherent Structural Policy for the Development of Rural Areas and Agriculture", adopted by the Polish Sejm in July 1999: Ministerstwo Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej (Ed.): *Spojna polityka strukturalna rozwoju obszarów wiejskich* rolnictwa, Warszawa 199, p. 4ff. Ref. the concept of "sustainable development", see Harborth, H.-J.: *Nachhaltigkeit – eine Herausforderung auch für Europa*, in: Dörner, K.; Meyer-Thamer, G.; Paape, B. (Ed.), *Europäische Integrationsperspektiven*, Wiesbaden 2001, p. 77ff.

¹² Cf. Klodzinski, M.: *Wpływ ośrodków naukowych na proces wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich*, in: Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Biuro Nauki; Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich. *Dział Oświaty i Współpracy Naukowej* (Ed.), *Rola nauki w rozwoju wsi, rolnictwa i rynków rolnych w procesie integracji Polski z Unią Europejską* (Materiały konferencyjne), Brwinów 2001, p. 43f; Kiereta, I.: *ibid*, p. 97.

¹³ Current studies on the tourism economy have been undertaken by, e.g. Jesenko, J.; Kiereta, I. (Ed.) *Management in Tourism*, Frankfurt 2004. For the concept of "soft" tourism, see Hammerich, K.: *Natur: Zwischen Schutz und Nutzung*, Sankt Augustin 1995, p. 61ff.

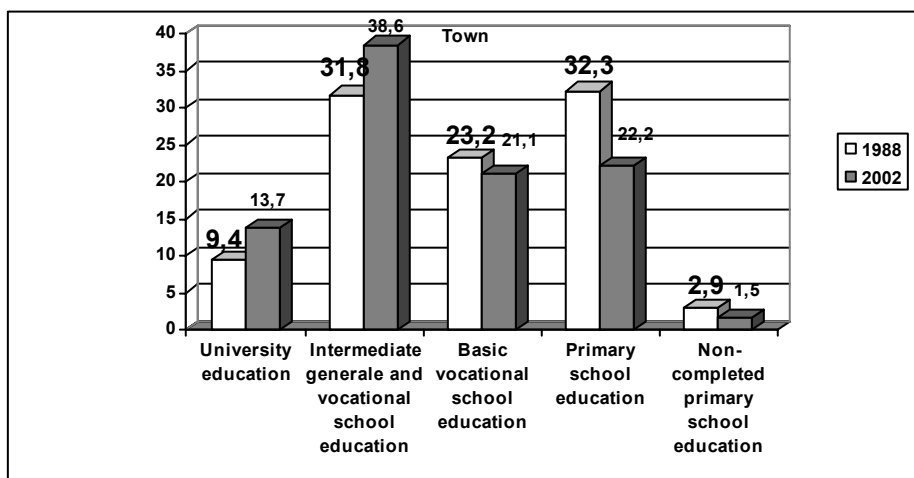
¹⁴ Multifunctional development requires further conditions which are currently not in place. Some of the most important barriers: a low level of infrastructure, low degree of urbanization and industrialization, lack of capital (in particular, investors are fundamentally not interested on account of the a.m. barriers in the primary sector), low demand of the local population, lack of intuitional infrastructure, low level of entrepreneurship amongst the rural population etc. See: Klodzinski, M.: *ibid*, 2002, p. 49.

Source: Główny Urząd Statystyczny (GUS): Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2002, Warszawa 2003, in: <http://stat.gov.pl> (Raport z wyników Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań/Struktura społeczna ludności). p. 28.

Despite the visible increase in the level of education of the Polish population since the beginning of the transformation, the current balance with regard to the rural population is sobering, however. The following two diagrams present a comparison of the education level of the urban and rural populations

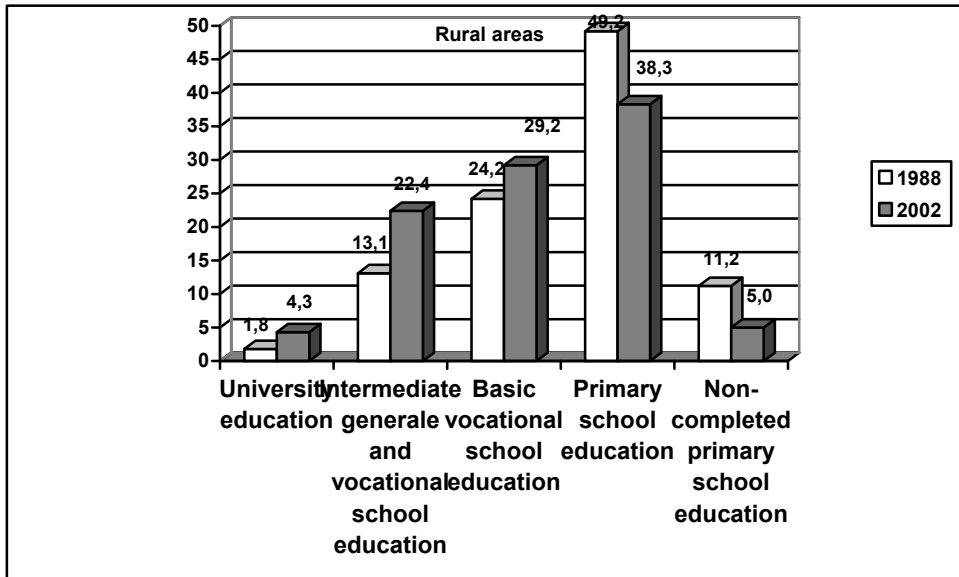
Diagram: Population aged 15 and over according to level of education and place of residence in 1988 and 2002

(Town)

Source: Główny Urząd Statystyczny (GUS): Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2002, Warszawa 2003, in: <http://stat.gov.pl> (Raport z wyników Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań/Struktura społeczna ludności). p. 29.

Diagram: Population aged 15 and over according to level of education and place of residence in 1988 and 2002 (Rural Areas)

Source: Główny Urząd Statystyczny (GUS): Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2002, Warszawa 2003, in: <http://stat.gov.pl> (Raport z wyników Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań/Struktura społeczna ludności). p. 29.

If the point of reference for an increase in the level of education of the population is taken to be the percentage of people with primary education at the most, then an improvement in the level of education in rural areas is noticeable: This percentage in urban areas fell from 35.2% to 23.7% (i.e. by 11.5%) and from 60.4% to 43.3% (i.e. by 17.1%) in rural areas. Despite this positive development, the level of education in rural areas must still be regarded as low.

The above diagrams show a higher percentage of people in rural areas with a basic vocational level of education compared with people in urban areas. In the period under observation, this tendency is also rising. First, this would indicate that the transformation –linked dequalification processes have affected primarily the rural population. Furthermore, the high percentage of people who have completed basic vocational training must be observed within the context of the currently noticeable deficits regarding vocational training. This

means, then, that younger people who have completed basic vocational training are basically not able to fulfil the requirements of the labour market.

A positive aspect is the noticeable increase in the percentage of the population who have completed the secondary level II (middle schools). The percentage here rose more dynamically in rural areas – 9.3% as opposed to 7.6% in the towns. The level of education reached in rural areas is, however, in the main due to the qualifications gained at vocational schools. Here, too, then, similar reservations as those mentioned above apply.

With regard to university education, the percentage of people with a university degree rose between 1998 and 2002 by 6.5% to 10.2 % (3.7 percentage points). In urban areas, the percentage rose from 9.4% to 13.7%, i.e. by 4.3 percentage points. In contrast, in rural areas, the figures for the same period rose from 1.8% to 4.3%, i.e. by only 2.5 percentage points.

The weak growth dynamic in rural areas confirms the existing unequal opportunities regarding access to education, which serves to increase the "gap" between town and country.

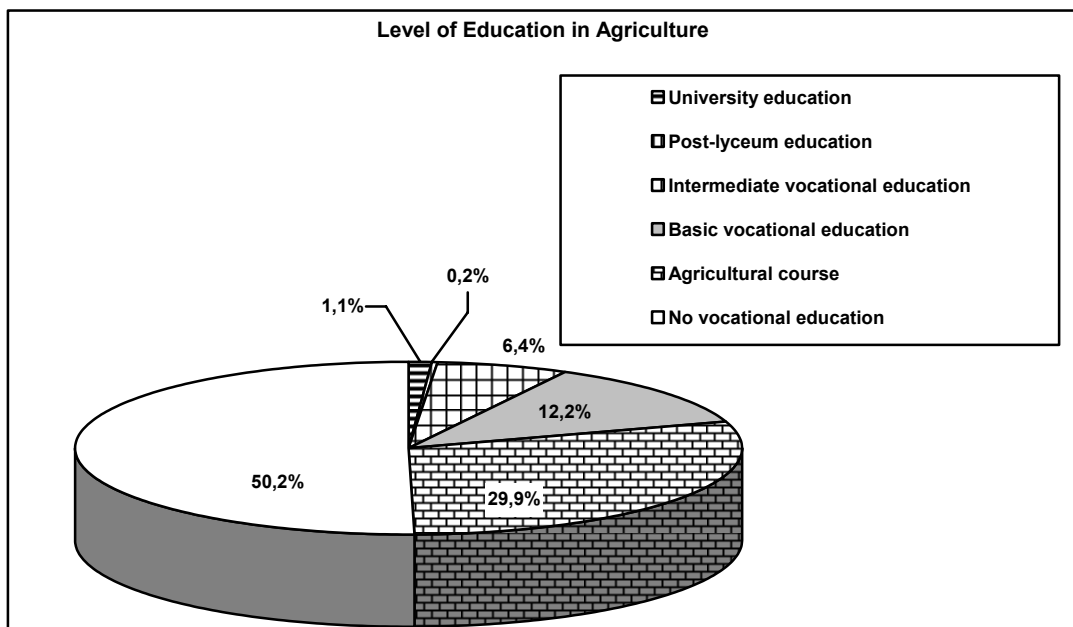
This gap is currently leading to a paradox situation: whereas highly qualified persons are increasingly affected by unemployment, there is, in the rural areas, a lack of highly qualified persons.

Another problem, which deserves separate mention, is that of the level of education of agriculturists, since the

corresponding vocational qualifications are the first prerequisite for the postulated competitiveness among agriculturists.

Despite a systematic improvement in the level of education, the level of agriculturists' vocational qualifications is very low. According to the 2002 figures of the agricultural census, only every 5th person running an agricultural business (of 1 ha and over) holds an agricultural qualification. The level of education in agriculture is show in the following diagram:

Diagram: Level of education in agriculture in 2002

Source: Główny Urząd Statystyczny (GUS): Powszechny Spis Rolny 2002, Warszawa 2003, in: <http://www.stat.gov.pl> (Raport z wyników Powszechnego Spisu Rolnego (Cały dokument), p. 32.

In 2002, only 1.1% of people running agricultural businesses (of 1 ha and over) had enjoyed a university education. On the other hand, over half of them had no formal vocational qualifications at all. This makes it very clear that, in Poland, the model continues to dominate of the "autodidactic

farmer" who, on the basis of intuition and experience, gains the required knowledge.¹⁵

¹⁵ Cf. Jagielinksi, R.: Przepustka do przyszłości, in: Wprost, No. 863, 13.06.1999, p. 56. It should be emphasized here that, in the socialist planned economy, the prices of agricultural products functioned as a social instrument and were quasi guaranteed. This has further strengthened the passive approach of agricultural producers and has removed any incentives

This model in particular is, in the current situation, inadequate, since the market economy is changing traditional farming into an "agro-business" and turning farmers into "agro-economists". In this context, the agriculturist "does not only deal with biological, agrarian facts (...), but also with economic, ecological and many new technological issues".¹⁶

Running an agro-business demands a broad spectrum of specialized knowledge but also skills and proficiency in many other areas (knowledge of legal norms, marketing, management). At the moment, an agriculturist seems to be a job that demands a more multi-faceted type of training than do many urban jobs.¹⁷ This new understanding of job qualification makes the currently large need for the further qualifying of agriculturists understandable.

The low formal level of education which has been pinpointed, and the qualifications of the rural population which do not correspond to those required by the current labour market,

both form a formidable barrier which seriously hinders the postulated multifunctional development of rural areas.

The complexity of the problems involved in rural areas makes clear that the enormous tasks can only be undertaken over a long time perspective. This makes it even more interesting regarding the extent to which the new educational reform can be regarded as an "opportunity". In the "National Program for Developing Polish Villages", in particular the problem of facilitating access to

towards further training or improving one's qualifications or altering anything. See: Kiereta, I.: *ibid*, p. 97.

¹⁶ Pöggeler, F.: Zum Wandel des Verhältnisses von Allgemeinbildung und Berufsbildung in Deutschland, in: Lechner, E.; Pöggeler, F. (Ed.), *Allgemeinbildung und Berufsbildung. Konkurrenz und Kongruenz der Konzepte im Europa des 20. Jahrhunderts*, Frankfurt am Main 2004, p. 214.

¹⁷ Cf. Kowalski, A.; Rowinski, J.: *ibid*, p. 134f.

education, particularly for children and young people, is addressed.¹⁸

It is intended to achieve this by restructuring the educational system. In view of the already identified weaknesses of rural primary schools, the newly established gymnasium schools are regarded as the most significant equalizing instrument for educational opportunities. According to the "National Program for Developing Polish Villages", the effectiveness of this type of school lies in the creation of a well equipped school staffed by well-qualified teachers and based on modern didactics. The good quality of education at these gymnasium schools should be the starting point for facilitating further education at institutions providing general education and also open up access to a university education for young people from rural areas.¹⁹ However, the programmatic "equalizing function" of these gymnasium schools is already causing initial doubts, since educational inequality is already created in a child's early years, i.e. at kindergarten and primary schools.

Moreover, the postulated transformation of the traditionally bad "village schools" into modern institutions of education – which is what the gymnasium school should be – currently faces substantial barriers. The main problem is that – despite the undesirable developments of decentralization – the currently realised educational policy in Poland makes the functionality of the schools dependent on local conditions. The responsibility and thus the costs for organising and equipping the gymnasium schools with a modern techno-didactic infrastructure lie with the territorial organs of self-administration. On account

¹⁸ The relevance of education for adults and, in this framework, the necessity of more tailored programmes (agro- tourism and agro-management) is recognized.

¹⁹ Cf. Ministerstwo Edukacji Narodowej (MEN) (Ed.): *Narodowy program rozwoju wsi polskiej. Edukacja Reforma systemu edukacji – szansa dla wsi*, in: <http://www.men.waw.pl/oswiata/biezace/ar-2001-2/dok-ref/eduk-wsi/rozd3.htm>, p. 1.

of the substantial financial bottlenecks which many communities still have to deal with and the inadequate educational subsidies provided by the government, the implementation of the equalizing function of the rural gymnasium schools would seem highly improbable.

At the present moment, one main point of criticism against current educational policy is the fact that the reform is being fundamentally implemented "without the teachers", who are supposed to be realizing the educational reforms. In other words, in the reform structures, no system proposals were made regarding a corresponding further training of teachers in order to prepare them for their new tasks, and different objectives, contents and types of teaching.²⁰

As already shown, rural teachers are generally not so well trained, so the problem of teachers being insufficiently skilled to meet these new requirements again hits the rural areas more drastically. Against this backdrop, then, the postulated equalizing function of the gymnasium schools becomes very complicated.

Even at the present time, several facts indicate that the enormous expectations placed on the equalising function of the schools are not being fulfilled. This is confirmed by the results of the final examinations of the first school leavers from the gymnasium schools. These results are pertinent to admittance to higher education (implemented in 2002): The worst results

²⁰ Cf. Szlosek, F.: Zalozenia reformy systemu ksztalcenia zawodowego – nadzieje i obawy, in: Gerlach, R. (Ed.), Kształcenie prozawodowe i zawodowe w kontekście integracji Europy, Bydgoszcz 2002, p. 185; Klodzinski, M.: *ibid*, 2002, p. 54. The planned computer offensive offers an example, whereby only 6% of the teachers have the necessary skills. Cf. Steier-Jordan, S.: Bildungsreformenentwicklung in Polen / Stand und Perspektiven (Working Paper "Internationale Beziehungen im Bildungswesen" der Gesellschaft für Vergleichende Pädagogik e.V., Working Paper No. 4), Dresden 2000, p. 20f.

came from school leavers in the poorest rural areas of northeast Poland.²¹

It is also necessary to point out the continuing insufficient saturation of rural areas with educational facilities. In this context, it is emphasized that the newly founded gymnasium schools are irregularly distributed over the country. In particular, poorer rural areas have a smaller network of schools, long travelling distances to schools and poorer public transport.

Bearing in mind the low incomes of the rural or agricultural families and the insufficient state support that they receive, this situation leads to misgivings that many children will complete their education at the level of the 6th grade primary school. This then, implies that the realized educational reform, instead of evening out educational opportunities, will on the contrary serve to further aggravate the town/country gap.²²

The example of the gymnasium schools provided here clearly shows where the problems lie in acquiring an education in rural areas. Inadequate state spending on education cannot – with a view to the low incomes of the rural populations – be compensated by these. On account of the high costs of education and the increasing impoverishment of the rural population, there continues to be a substantial regional barrier to young people in rural areas gaining an education – particularly with regard to tertiary education. Owing to the existing exogenous barriers, the low standard of education will continue to be a barrier to the multifunctional development in rural areas.²³ It is not surprising then, that

²¹ Cf. Gesicki, J.: Przemiany w edukacji, in: Marody, M. (Ed.), Wymiary życia społecznego. Polska na przełomie XXI i XXII wieku, Warszawa 2002, p. 106.

²² Cf. Ostrowski, L.: Wyształcenie jako czynnik awansu społecznego w rodzinach chłopskich, in: Polityka Społeczna, Jg 26 (305), No. 7, Warszawa 1999, p. 8; Paciorek, A.: Bilans osiągnięć i porażek, in: Kolarska-Bobinska, L., Cztery reformy. Od koncepcji do realizacji, Warszawa 2000, p. 239.

people in rural areas, and particularly young people, are increasingly associating rural life with a lack of life opportunities and a lack of perspectives. It should be emphasized here that wishes, aspirations and the concept of a "good life" mean practically the same to a rural young person as to a young person in the town. As there is a lack of opportunity to fulfil these wishes locally, an increased tendency towards migration can – with recourse to the findings of the world community – be expected.

In actual fact, various studies have shown that young people are no longer prepared to spend their life in the country. According to Szafraniec, only around 40% of them envisage their future in the country.²⁴

Against this backdrop, the identified high educational aspirations of the rural young people can be interpreted as a form of migration to the cities. A further study shows²⁵ shown that over 50% of young people who continued their general education at a lyceum school had no intention of returning to the country. According to the theory of cumulative causation, this type of brain drain is associated with a self-boosting effect. Against this backdrop, the creation of a "waiting option" and individual development opportunities via "on-the-spot educational measures" gain substantial significance in preventing potential migratory streams of young people out of the rural areas.

²³ Preparation for new functions requires the corresponding support from the specialists in the area of rural development. In this context, Klodzinski refers to the existence of university chairs for "rural development" in EU countries. In Poland, on the other hand, at agricultural universities, specialists are not trained in this direction. Thus, only a few researchers can deal with this complex issue. Advisory centres for agriculture currently fulfill the advisory function, whereby the majority of the staff is not sufficiently trained; Klodzinski, M.: *ibid*, p. 2001, p. 45f.

²⁴ Cf. Szafraniec, K.: *ibid*, p. 126.

²⁵ This is a study which was commissioned by MENIS in 2003. See: Pendel, Z.: 37 Procent młodzieży wiejskiej wybiera naukę w LO, in: <http://www.gimnazjum.pl/opinie/37procmlodziezywiejskiejwybieralo.phtml>.

BIBLIOGRAPHY

Gesicki, J.: Przemiany w edukacji, in: Marody, M. (Ed.), *Wymiary życia społecznego. Polska na przełomie XXiXXI wieku*, Warszawa 2002, p. 97-109.

Główny Urząd Statystyczny (GUS): *Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2002*, Warszawa 2003, in: <http://stat.gov.pl> (Raport z wyników Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań/Stan i struktura demograficzna), p. 13.

Hammerich, K.: *Natur: Zwischen Schutz und Nutzung*, Sankt Augustin 1995.

Harborth, H.-J.: *Nachhaltigkeit – eine Herausforderung auch für Europa*, in: Dorner, K.; Meyer-Thamer, G.; Paape, B. (Ed.), *Europäische Integrationsperspektiven*, Wiesbaden 2001, p. 77-96.

Jagieliński, R.: *Przepustka do przyszłości*, in: *Wprost*, No. 863, 13.06.1999, p. 56-57.

Jesenko, J.; Kiereta, I. (Ed.) *Management in Tourism*, Frankfurt 2004.

Kiereta, I.: *Die Rolle der Agrarpolitik auf dem Weg Polens in die EU*, Aachen 2001.

Kludzinski, M.: *Perspektywy wielofunkcyjnego rozwoju gmin wiejskich w Polsce*, in: *Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej; Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk; Szkoła Główna Handlowa – Katedra Agrobiznesu (Ed.), Wies i rolnictwo. Perspektywy rozwoju*, Warszawa 2002, p. 49-65.

- Klodzinski, M.: Wplyw osrodkow naukowych na proces wielofunkcyjnego rozwoju obszarow wiejskich, in: Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Biuro Nauki; Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarow Wiejskich. Dzial Oswiaty i Wspolpracy Naukowej (Ed.), Rola nauki w rozwoju wsi, rolnictwa i rynkow rolnych w procesie integracji Polski z Unia Europejska (Materiały konferencyjne), Brwinow 2001, p. 43-48.
- Kolarska-Bobinska, L.; Rosner, A.; Wilkin, J.: Przyszlosc wsi polskiej, in: Kolarska-Bobinska, L.; Rosner A.; Wilkin, J. (Ed.), Przyszlosc wsi polskiej. Wizje, strategie, koncepcje, Warszawa 2002, p. 11-32.
- Kowalski, A.; Rowinski, J.: Wykształcenie jako czynnik ulatwiajacy lub utrudniajacy proces dostosowawczy rolnictwa i regionow wiejskich do warunkow UE, in: Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Biuro Nauki; Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarow Wiejskich. Dzial Oswiaty i Wspolpracy Naukowej (Ed.), Rola nauki w rozwoju wsi, rolnictwa i rynkow, rolnych w procesie integracji Polski z Unia Europejska (Materiały konferencyjne), Brwinow 2001, p. 125-141.
- Ministerstwo Edukacji Narodowej (MEN) (Ed.): Narodowy program rozwoju wsi polskiej. Edukacja Reforma systemu edukacji – szansa dla wsi, in: <http://www.men.waw.pl/oswiata/biezace/ar-2001-2/dok-ref/educ-wsi/rozd3.htm>, p. 1.
- Ministerstwo Edukacji Narodowej (MEN) (Ed.): Narodowy program rozwoju wsi polskiej. Edukacja Reforma systemu edukacji – szansa dla wsi, in: <http://www.men.waw.pl/oswiata/biezace/ar-2001-2/dok-ref/educ-wsi/rozd3.htm>, p. 1.
- Ministerstwo Rolnictwa i Gospodarki Zywnosciowej (Ed.): Spojna polityka strukturalna rozwoju obszarow wiejskich rolnictwa, Warszawa 1999.
- Ostrowski, L.: Wykształcenie jako czynnik awansu spolecznego w rodzinach chlopskich, in: Polityka Spoleczna, Jg 26 (305), No. 7, Warszawa 1999, p. 7-11.
- Paape, B., Kiereta, I.: The European Common Agricultural Policy: A Function and Impact Analysis of Regulatory-Based Intervention, in: Florjancic, J. (Ed.), Management, Knowledge and EU, Kranj 2004, p. 20-26.
- Paciorek, A.: Bilans osiagniec i porazek, in: Kolarska-Bobinska, L., Cztery reformy. Od koncepcji do realizacji, Warszawa 2000, p. 221-239.
- Pendel, Z.: 37 Procent mlodziezy wiejskiej wybiera nauke w LO, in: <http://www.gimnazjum.pl/opinie/37procmlodziezywiejskiejwybieralo.phtml>.
- Pöggeler, F.: Zum Wandel des Verhältnisses von Allgemeinbildung und Berufsbildung in Deutschland, in: Lechner, E.; Pöggeler, F. (Ed.), Allgemeinbildung und Berufsbildung. Konkurrenz und Kongruenz der Konzepte im Europa des 20. Jahrhunderts, Frankfurt am Main 2004, p. 209-223.
- Steier-Jordan, S.: Bildungsreformentwicklung in Polen / Stand und Perspektiven (Working Paper "Internationale Beziehungen im Bildungswesen" der Gesellschaft für Vergleichende Pädagogik e.V., Working Paper No. 4), Dresden 2000.
- Szafraniec, K.: Ludzie – podstawowy kapital polskiej wsi, in: Kolarska-Bobinska, L.; Rosner, A.; Wilkin, J. (Ed.), Przyszlosc wsi polskiej. Wizje, strategie, koncepcje, Warszawa 2001, p. 123-141.
- Szlosek, F.: Zalozenia reformy systemu ksztalcenia zawodowego – nadzieje i obawy, in: Gerlach, R. (Ed.), Kształcenie prozawodowe i zawodowe w kontekście integracji Europy, Bydgoszcz 2002, p. 180-185.

Доц. д-р ГЕОРГИ Л. ГЕОРГИЕВ

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ "НЕОФИТ РИЛСКИ", гр. БЛАГОЕВГРАД

**NATURA 2000 AS A MULTIPLYING FACTOR IN THE RECREATIONAL USAGE
OF BULGARIA'S TOURISM RESOURCES**

Assoc. Prof. GEORGI L. GEORGIEV, Ph.D.

SOUTHWESTERN UNIVERSITY "NEOFIT RILSKI", BLAGOEVGRAD

Abstract:

The European environmental network NATURA 2000 aims at the long-term preservation of the different types of natural habitats and populations of species, which are of European significance. A distinguishing feature of the Bulgarian flora, and of the modern and natural vegetation, is its endemic and relict character. Due to its middle and specific location in the West Palearctica of the Balkan Peninsula, Bulgaria possesses a particular interesting fauna. Taking into account all this biological diversity, one of the requirements, imposed to Bulgaria by the European Union in the process of its accession under Chapter 22 "Environment", Sector "Preservation of Nature", was the preparation up to the end of year 2006 of lists with Protected zones for establishing and sustaining within the country of a network of territories compliant in purpose and structure to the sites of the European environmental network NATURA 2000.

Key words: European environmental network NATURA 2000, the Bird directive, the Habitats Directive

The European environmental network NATURA 2000 aims at the long-term preservation of the different types of natural habitats and populations of species, which are of European significance. **It consists of Special Protection Areas (under the Birds Directive) and of Special Areas of Conservation (under the Habitats Directive)*.**

Within the framework of the legislation of the European Union concerning the protection of nature, preservation of the species and the habitats are defined through two main Directives, namely – EU Directive 79/409 for preservation of the wild

birds and EU Directive 93/43 for preservation of the natural habitats of the wild flora and fauna (Prichard, D., Z. Vipitski, S. Dobrova, 2002).

The EU Directive 79/409 for preservation of the wild birds, shortly named the Birds Directive), was adopted on April 02, 1979 and was put into force in April 1981. Its main purpose is to impose measures for sustaining the population of the naturally existing wild birds in the member countries of the European union, as well as to preserve the necessary diversity and the habitats needed for their protection. These should be achieved through the creation of protected areas; through sustaining and management of the habitats within the protected areas; through restoring of the resource biotypes and creating of new ones. The rare, vulnerable and endangered species (the species from Appendix I of the Directive), as well as all the regularly met migrating species, are subject to special

* The EU Directives are legislation form, specific for the European Union. In order to assure their implementation, they are necessary to be transferred into the national legislations, while the method of harmonization of the national legal and administrative system is left a freedom of action to the member countries.

environment protection measures in regard to their habitats. This requires the detachment of the Special Protection Areas (SPAs), imposing of measures for averting of pollution and deterioration of the habitats and etc.

For the migrating species, all the possible should be done for the protection of their nesting locations, brooding and winter surviving places, and for the key places alongside of their migration routes. A necessary attention should also be paid to the wet zones of international importance. Similar measures are envisaged for imposing also for the regularly met migrating bird species, which are included in Appendix I. Special Protection Areas are defined for these species for the time of their nesting, brooding and winter periods alongside of their migration routes.

It should be emphasized that this regulatory document allows to every state to implement its own selection criteria for the place that are defined as such type of areas. In the same time, the member countries must submit reliable information to the European Commission in regard to the Special Protection Areas.

The EU Directive 92/43 for preservation of the natural habitats and of the wild flora and fauna is a continuation of the Convention for preservation of the European flora and fauna and of the Directive 79/409 of the Council of the European Economic Community for preservation of the wild birds on a higher quality level and is a basis for the creation of a coordinated European network of site with special protection – NATURA 2000. It was adopted on May 21, 1992. The member states are obliged to take necessary actions and measures for implementation of its requirements in the national legislation. The directive was altered in 1994 in response to the accession to the European Union of Austria, Finland and Sweden. The Directive 97/62, adopted a little bit later, changed Appendix I and Appendix II.

The main goal of this international initiative is to contribute for preserving of the biological diversity, while the local economic, cultural and regional specifics are also to be observed. This Directive is considered to contribute to the realization of the Sustainable Development Concept.

The core of the Directive is the part, which affects the preservation of the natural habitats of the species and preservation of the species themselves. It entitles six Appendices. In the first one, all the types of natural habitats of public interest pointed out, and the conservation of which requires **Special Areas of Conservation** to be declared.

Subject of protection under the both Directives are more than 140 natural habitats and more than 600 plant and animal species of Community importance (EU importance). Both the member and the accessing countries are obliged to determine the spread of these habitats and species within their territories and to set certain part of them under protection in order to manage them with an aim of conservation and sustainable usage.

The European Commission has decided that every country should preserve through inclusion in NATURA 2000 of around 20% of territorial range. In this regard, as its own contribution to the European environmental network NATURA 2000, Bulgaria should protect more than 80 types of habitats, as well as the most important habitats of 100 plant species and 226 animal species, defined by the above-mentioned EU Directives.

Bulgaria is one of the richest in biological diversity countries in Europe.

In the plants covering of the country dominate the tree forest communities, which occupy some 3,348,000 ha. This is 86.5% of the total area of the forests and 30.16% of the territory of the country. The plantations of natural origin occupy 2,295,000 ha, which is 59.3% of the forested areas. Due to the mass forest

planting in the past, the forests of artificial origin are 1,032,100 ha (26.7%). The maple as a tree or bush-type of species of particular preservation importance has its own place in the statistic records. It comprises some 29,500 ha (0.5%) [Bozhinov, 1994]. According to this very same author the coniferous trees cover 1,107,000 ha, which is 33% of the forested areas. The deciduous high-stem forests are 710,500 ha (21.4%). The plantations of low productivity and low value are also significantly present, which requires they to be replaced by tree species of higher productivity and higher quality of timber. The areas occupied by these plantations are 608,100 ha (18.3%). The sprout plantations, which may grow to high-stem ones, through application of longer cutting turns, are 388,400 ha (11.9). The low-stem plantations, consisting mainly of pseudo acacia, have 3.5% of the forested areas or 117,000 ha.

The average age of the forests is 42 years. The most widely spread are the plantations of Age Class II (21-40 years) – 31.9% and those of Age Class I (up to 20 years) – 30.6%. The average forest productivity is of type III and thus the highest is the average productivity type of the sprout forests, which are to be transferred into the high-stem type, and the lowest one belongs to the forests for reconstruction – type IV. The average density of the forest is 0.75, while of maximum density are the low-stem forests – 0.84, and of lowest are the forests for reconstruction [Bozhinov, 1994].

Out from the forest-tree communities, the biggest share in the vegetation comes to the ordinary beech, to the oak (cerris), to the 'Quercus Frainetto', to the durmast, to white pine-tree, to the spruce, to the pine-spruce (*Abies Alba*), the black pine-tree and etc.

The communities dominated by evergreen sclerophilic species are of a limited spread, namely downstream of the rivers Struma, Mesta and others.

The second place in spread comes to the grass communities. Of them the greatest is the territorial range of the "Dichantium Ischaemum", of the *Poa Bulbosa*, of the "Andropogon Sp.", "Nardus Stricta" and others. Typical are also some bush-type communities, such as of the "Paliurus Spina-Christi", the sumac, the lilac-shrub, the red and the Siberian juniper and others. From the semi-bush type of communities, the most significant areas occupy the mountain savory, the white wormwood and other [Velchev, 1977].

A significant part of the vegetation species found in Bulgaria occupy the territories of the upper boundary of the zonal vegetation (600-700 m above the sea level), as well as of the oak-hornbeam stratum (from 700 to 1000-13000 m above the sea level) and of the lisophilic deciduous forests. The richest in species are the vegetations of the Stara Planina (the Balkan mountains), followed by the vegetations of the Rodopi, Pirin and Rila mountains, the karst territories of the Kraishte and Osogovo mountains, the Strandzha mountain, the valley of the Strumer river, the Thracian lowland, the Tundzha hill region, the Black Sea coastal area, the Dobrudzha and the Danube Plane. In vertical direction, up to 500 m above the sea level, one can find some 2246 species, from 500 to 1000 m – 2137 species, from 100 to 2500 m – 780, and above 2500 m – only 144 constantly structured species. The carbonate rock base is a precondition for a rich content of species [Peev et al., 2004].

A distinguishing feature of the Bulgarian flora, and of the modern and natural vegetation, is its endemic and relict character.

The endemite species include 170 Bulgarian endemite species and 100 sub-species, as well as some 200 Blakan endemite species and sub-species. The Bulgarian endemite provide 4.9% of the country's flora, which makes it one of the most unique ones in Europe. This

percentage will increase significantly – 8% if to it are added the endemic sub-species. According to Peev et al. (1994) this percentage would increase even further more, if the Balkan endemite species were added to it. And not a small part of these species were formed on the territories of our country, mainly in the Rodopi, the Pirin and the Slavianka mountains. And in the Quarternary period they became spread to the rest areas of the Balkan Peninsula.

The spread of the Bulgarian endemite species and sub-species is quite uneven and is connected mainly with the mountains. We should mention that the endemite species on the territory of Bulgaria reflect the specifics and the genetic particularities of our flora. The narrow regional Bulgarian endemism proves that the territory of the country is rich in typical ecologic niches and has a diverse phito-genetic and phito-climatic history. The greatest percentage of the Bulgarian and the Balkan endemite species of the higher flora is a result of various factors, and the highest importance among them comes to the location of Bulgaria between the European deciduous forest, steppe and Mediterranean phito-climatic regions and to the various geological and geomorphologic characteristics, which can be seen in presence of high mountains, lowlands and planes and the defined by them climatic characteristics and differences, as well as to the maritime influence. This allows the spread of quite a lot of different in nature vegetation elements: arctic, sub-arctic, Middle European, steppe and Mediterranean. The broad range ecological (environmental) niches is based on the complex relief, the diverse rocky base, the variety in the soil coverings, the broad variation of the hydrological conditions, the rich geological history and so on [Peev et al., 1994].

As it has been already mentioned, a major characteristic of the modern natural vegetation in Bulgaria is the presence of significant number of plants, as well as of vegetation communities of ancient origin –

the so called relicts (Tertiary ones with predomination of glacier ones). Some of the supreme plants are also referred to the relict elements. A particular interest among them comes in the face of the species of Tertiary age, which are the oldest ones in our country.

The fauna diversity of Bulgaria is a serious resource for development of tourism, and not only of the ecological tourism, but also of the hunting and fishing tourism.

Although not well researched at the present stage, some 29,000 animal species have been counted in the Bulgarian fauna, and their relict number is over 56,000 species. The vertebrate animals represent some 2.5% of the Bulgarian fauna and include 736 species.

Due to its middle and specific location in the West Palearctica of the Balkan Peninsula, Bulgaria possesses a particular interesting fauna. One can say that it is one of the countries in Europe with the greatest biological diversity in this respect [Minev, Yankov, 1994; Kostadinova, 1997]. The reasons for this uniqueness are hidden in the fact that within the scope of its territory come parts of four bio-geographical provinces. For the relevantly small area, onto which it is situated, this is quite a rare phenomenon [Minev, Yankov, 1994].

It is necessary to point out that Bulgaria has only 1.06% of the territory of Europe, and yet here are located 388 species, or around 74% of the 514 bird species which have been counted for the Continent, as well as some 12 more species, which have not been included in the European list of birds [Tucker, Heath, 1994, cited by Kostadinova]. According to the data provided by the same author, while 5.1% of all birds on the Earth can be met in Europe, only in Bulgaria this percentage is 3.8%, which makes our country extremely favorable for the preservation of birds in Europe and on the planet. One should not omit the fact that Bulgaria is one of the six countries in

Europe, which have the greatest number of species with European environmental protection significance (some 210 out of the 287 species recorded for the Continent). **The analysis made show out that 142 (36%) species of the Bulgarian ornithofauna are species, which have favourable environmentally protected status, and some 21 of them globally endangered species. Through the territory of the country pass two of the Europe's major bird migration routes – on the Black sea coast and on the Struma River – Via Pontica and Via Aristotelis.**

Thanks to its geographical situation and extremely diversified natural conditions, Bulgaria possesses a considerably rich fauna of mammals. Up to now some 97 species of mammal have been counted in our country, including 32 bat species, 42 small mammal species and 23 big mammal species.

Bulgaria, together with Greece, Turkey, Macedonia, Albania, France, Italy and Spain, is one of the countries with the richest amphibian and reptile fauna. Up to now, on the country's territory and territorial waters have been found 52 amphibian and reptile species, of which 48 are constant residents, and two poison snake species – the asp (known also under the popular name the "stone snake") and the sharp-faced viper are being considered as extinguished from the fauna of the country. Another two species – the maritime turtles and the green turtles have been found incidentally in the Bulgarian Black Sea waters and long time ago.

It is considered that together with the subspecies the number of the taxons of the Bulgarian amphibian and reptile fauna reaches 70.

The fish fauna (the ihtio-fauna) of Bulgaria includes 207 species and subspecies. The fresh water ihtio-complex is presented by 122 species, and in the Black Sea basin some 126 species have been recorded.

Taking into account all the above-described biological diversity, one of the requirements, imposed to Bulgaria by the European Union in the process of its accession under Chapter 22 "Environment", Sector "Preservation of Nature", was the preparation up to the end of year 2006 of lists with Protected zones for establishing and sustaining within the country of a network of territories compliant in purpose and structure to the sites of the European environmental network NATURA 2000.

In this regard, in 2002, the Law for biological diversity was adopted in Bulgaria. According to this Law, the network of Protected zones (protected areas) includes:

- Protected zones for preservation of birds;
- Protected zones for preservation of the natural habitats of the wild flora and fauna, the establishment of which is carried out under various procedures.

The average presence of the protected zones (of the Protection areas) for the habitats in the European Union is 12% of the territory of the member countries. Under the Birds directive this percentage is 9.6%.

By a special decision of Bulgarian government (the Council of Ministers) of March 02, 2007, in the State Gazette was published a List of the protected zones for preservation of the wild birds and a similar one for the preservation of the natural habitats of the wild flora and fauna. The first list included 88 protected zones covering 1,255,110.65 ha, including in this figure some 1,254,309.75 ha of land territory and 800.90 ha water areas, which is 11.3% of the country's territory. The second list includes 180 protected zones of an area of 1,484,377.9 ha; including 1,472,069.3 ha land territories and 12,308.6 ha water areas. This is 13.4% of the territorial range of the country. Recently, the Council of Ministers approved some more 27 sites of this kind.

The declaration of the protected zones in regard to the bird ones may start

immediately after the publishing of the list in the State Gazette, while for those concerning the habitats, this can be done after their review and approval by the European Commission on the specially organized for this purpose bio-geographical seminars.

In Bulgaria, the management of the Protected zones will be entitled to the owners and the users within and of the zone through the development for this purpose of Management Plans. The management shall be coordinated controlled by the Ministry of Environment and Waters. The long-term preservation of the valuable habitats and species within the zones under the NATURA 2000 network will take place by the means of encouraging such kind of agricultural, recreational and forest business practices, which preserve or sustain the different types of habitats and the species in good condition. The measures include also the limiting of some activities, which could damage significantly these habitats and species. The investment intentions, plans and programs, which affect NATURA 2000, shall be endorsed or not on the basis of the assessment of their impact on the valuable habitats and species, subject to protection in a certain zone. The activities connected with NATURA 2000 will be financed by EU funds under the Operative Program "Environment". Under the Program financial means will be provided for the development of Management Plans for sites under the NATURA 2000, as well as various activities envisaged for these territories, such as environmental investment projects, information campaigns, training and etc.

The philosophy of preservation in the Protected zones, through the regime of the activities pointed in the Ordinances for the declaration of the zones, does not come in the face of total ban of any kind of construction, but in balanced decisions based on evaluation of the particular site under protection for the zone concerned. In regard to the agricultural lands and the

forest there are no specific bans for usage, but the principle is to preserve the type of the habitat.

Even in the initial stages of the selection of the Protected zones in Bulgaria, some very extreme reactions occurred from a whole range of business organizations, including representatives of the tourism business as well. The reasons for this can be found in the fact that in NATURA 2000 had been included such territories as part of the National Park "Pirin", the National Park "Rila", National Park "Central Balkan", the Pomorie Lake, the Chengene skele bay, the Atanasovo and the Burgas Lakes, the "Ropotamo" complex, the Durankulak and Shabla Lakes, the Strandzha Mountain, the Natural Park "Zlatni piasatsi (Golden Sands)", the Black Sea coast of the Dobrudzha region, the beach strip at the estuary of the Kamchia River, the Shumen Plateau, the Rila Monastery, the Kaliakra cape, the Galata area, Batova, The Rupite site, Trigrad-Mursalitsa, Balchik, the Shkorpilovtsi beach, Irakli and other territories which attracts serious investors' interests. A significant part of these territories has been seriously affected by the mass-scale construction of high category hotels at the Black sea coast, in many of mountain resorts and etc. Serious speculations have occurred also due to the possibility all construction activities to be prohibited in these zones in the future, as well as business activities to be diminished to their minimum and many others. It has been disregarded the fact that one of the main requirements for using of the areas the which come in the frames of NATURA 2000, including also all tourism activities regardless of whether they are directed to recreation, business or ecological tourism and etc., is sustainability. This means that the planning and the development of the tourism infrastructure, its functioning and marketing should focus on the environmental, social, cultural and economic criteria for sustainability.

Taking into account the above-mentioned requirements, in some other papers published by the author of the present material [Georgiev, 2005], criteria and indicators for recreational assessment and evaluation of the biological diversity of similar types of territories have been developed. In the assessment and evaluation of the vegetation and animal world four criteria have been introduced: presence, uniqueness, conservation significance and attractiveness. The

significance of each of these criteria is defined by a certain number of indicators. A score evaluation is being applied.

In conclusion, it is worth emphasizing that the establishment of the NATURA 2000 network is positive step forward in the preservation of the biological diversity of Bulgaria. It can be stated out that the development in the future of a scientifically proved national strategy for sustainable tourism will contribute to the efforts for overall tourism development in Bulgaria,

References:

- 1.) Georgiev, G., 2005, Criteria and Indicators for recreational evaluation of the biological diversity of the protected areas in Bulgaria, Problems of Geography, Vol.3-4, Sofia, Bulgarian Academy of Sciences, pp.65-84;
- 2.) Georgiev, G., Apostolov, N., 2006, Tourism Resources, University Press "Neofit Rilski", Blagoevgrad, p. 583;
- 3.) Prichard, D., Volitski, Z., Dobрева, S., 2002, The European Environmental network NATURA 2000 as an instrument of the European Union for preservation of species and habitats, 13. Manual NATURA 2000, BDZP, Environmental series, book 5, editors: Kostadinova, I., Mihailov, M., Sofia, p.113;
- 4.) Peev, D., Anchev, M., Ivanova, D., Kozhuharov, S., Petrova, A., Tsoneva, S., 1994, Biological diversity of supreme plants in Bulgaria in the "National strategy for preservation of the biological diversity", major reports, Vol.1, Ministry on Environment, Sofia, pp. 73-124;
- 5.) Minchev T., Yankov, P., 1994, Ornitofauna in "National strategy for preservation of the biological diversity", major reports, Vol.1, Ministry on Environment, Sofia, pp. 584-614

Гл. ас. д-р ПРЕСЛАВ ДИМИТРОВ

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ “НЕОФИТ РИЛСКИ”, гр. БЛАГОЕВГРАД

THE QTEL.NET PROJECT – OPPORTUNITIES FOR IMPROVING THE QUALITY OF VOCATIONAL TRAINING IN TOURISM

Chief Assistant-prof. PRES LAV DIMITROV, PhD,

SOUTH-WESTERN UNIVERSITY “NEOFIT RILSKI”, BLAGOEVGRAD

Abstract: The present paper makes a brief review of the EU financed project QTEL.NET, which is aimed mainly at improving the quality of the vocational education and training in tourism. The main objectives, participants (partners), stages of the Project are being regarded. It has been especially marked out the role and the participation of the Bulgarian Tourist Chamber, as one of the partnering organization within the QTEL.NET Project. This role and participation can be seen namely in presenting the good practices in vocational education and training in tourism, the defining of the so-called key success factors and etc.

Key words: Quality, Vocational Education and Training, Good Practices, Bulgarian Tourist Chambers

The EU financed Project “QTEL.NET: Matching Supply & Demands - Network for Sectoral Approach to Qualifications in Tourism at European Level” is an aimed effort to implement the Union’s policy for improving the quality in the centers for vocational education and training (VET) in Europe. A part of this policy is also the existing Common Framework for Quality Assurance (CQAF) for the VET centers in Europe. The QTEL.NET Project addresses the issue of the quality of VET systems and practices as a strategic priority and its role of a major contribution to the progress towards the transformation, modernisation and adaptation of the European Education and Training systems¹, by exploring the issue of matching between training demand and training provision as one of the fundamental necessities for the successful functioning of the VET systems. The objectives of the Project can be summarized in three main directions:

First, by improving the matching between training/qualification demands and vocational training provision, it is aimed to reduce the delay between the technological changes in the separate sectors of economy (in this case the sector of Tourism in particular) and the way in which the VET systems respond to these changes.

Second, as this issue is considerably poorly discussed and described in regard to the ways the VET systems function in the various EU member countries, the QTEL.NET Project strives for carrying out a wider and active dialogue, within the EU, between the policy-making bodies at a national level, the social partners and the organizations, which provide vocational education and training.

Third, considering the importance of the above issue, the Project is aimed at analyzing the existing policies and practices in the project partnering countries in the sector of tourism, at distilling from these very same policies and practices the success factors, and at proposing models for further networking and collaboration, based on the Common Quality Assurance Framework (CQAF) as a methodology for

¹ QTEL.NET Project documentation: Appendix I, Detailed Project Description, p.1, A.1.

assessment and review, and as a measurement tool for setting reference indicators.

It is of a significant importance to point out that one of the tangible results from the Project will be the development of a Practical Kit / Reference Book for improving the match between qualification demands and training provision on both system level and level of the providers of vocational education and training.

The QTEL.NET Project's network includes 7 partners from 5 European countries (Bulgaria, Austria, Greece, Italy and UK) with representation of various actors in VET policies and practices:

- National authorities involved in quality assurance and development of qualifications (qualification requirements): National Agency for Vocational Education and Training – NAVET (Bulgaria), Scottish Qualification Administration – SQA (UK - Scotland);

- Social partners: Bulgarian Tourist Chamber – BTC (Bulgaria);

- Training providers: Unified Vocational Training Centre of the Prefecture of Cycladic Islands – KEK (Greece), Znanie Association (Bulgaria), consulting company COFIMP (Italy)

- Research and development institute: abif (Austria)

National survey: overview of the mechanisms existing in the partnering countries to enable the matching between qualification demands and training provision in the sector of tourism

Good practices

Country:	Republic of Bulgaria	
Name of the partner:	Bulgarian Tourist Chamber	
Title: ¹	Partnering carrying-out of vocational training by a consortium of employers' branch organizations	
Sub-sector: ²	Tourism agencies, hotels, restaurants, animation	
Institutions involved:	Name of the institution:	Type: ³
Centers for vocational training	Institute for Industrial Relations and Management "OKOM", "Agency for professional development" Ltd., Agency for business consultations	Training institutions
Sectoral organizations	Bulgarian Tourist Chamber	NGO
<p>Description: The partnering practice combines the actions of the training institutions and of the leading tourism branch organizations. It is aimed at overcoming the main disadvantage of the training – its isolation from business. The practice includes the whole process starting from the defining of the most highly demanded tourism professions in a particular region and ending to the employment of the students, who have successfully passed though the required training on these very same professions.</p> <p><u>On the first stage of activity</u>, the most relevant tourism professions in the different regions of the country are being defined. This is performed on the basis of the sophisticated awareness and knowledge of the needs for personnel within the country by the branch organization regarded as a representative of the employers in tourism.</p> <p><u>On the second stage</u>, a professional selection of the candidates for training is carried out on the grounds that they are preliminary acquainted with the profile of the professions, with the training contents and the methods of training, as well as with the perspectives and opportunities for finding of professional realization and employment. The candidates' decisions, here, are being expressed in a form of motivation letter. The meaning of this motivation preparation is to allow the candidates to make the utmost possible informed choice in order to decrease later the number of the dropping out students.</p> <p><u>On the third stage</u>, a professional selection of the candidates for training is carried out through an interview that checks the personal qualities, the general outlook and contact abilities, the basic language and computer literacy qualifications in regard with the requirements of the profession in concern. In line with this and in cooperation with the employers' organization, the training institution updates the training plans and programs.</p> <p><u>On the fourth stage</u>, the vocational training is provided, and the branch organization organizes and manages the practical training. In this regard, there is an intention that the production practicum to be performed within the tourism firms, which search for employees for the regarded profession. This creates an opportunity for the employers to become familiar in advance with</p>		

¹ Short title of the good practice, not more than 3 lines

² i.e. hotels, restaurants, tourist animation, etc. – if available

³ i.e. Employer, Training institution (initial or continuous training), social partner, etc. Pls add as many rows as needed.

Chart 1. Example of a good practice provided by BTC

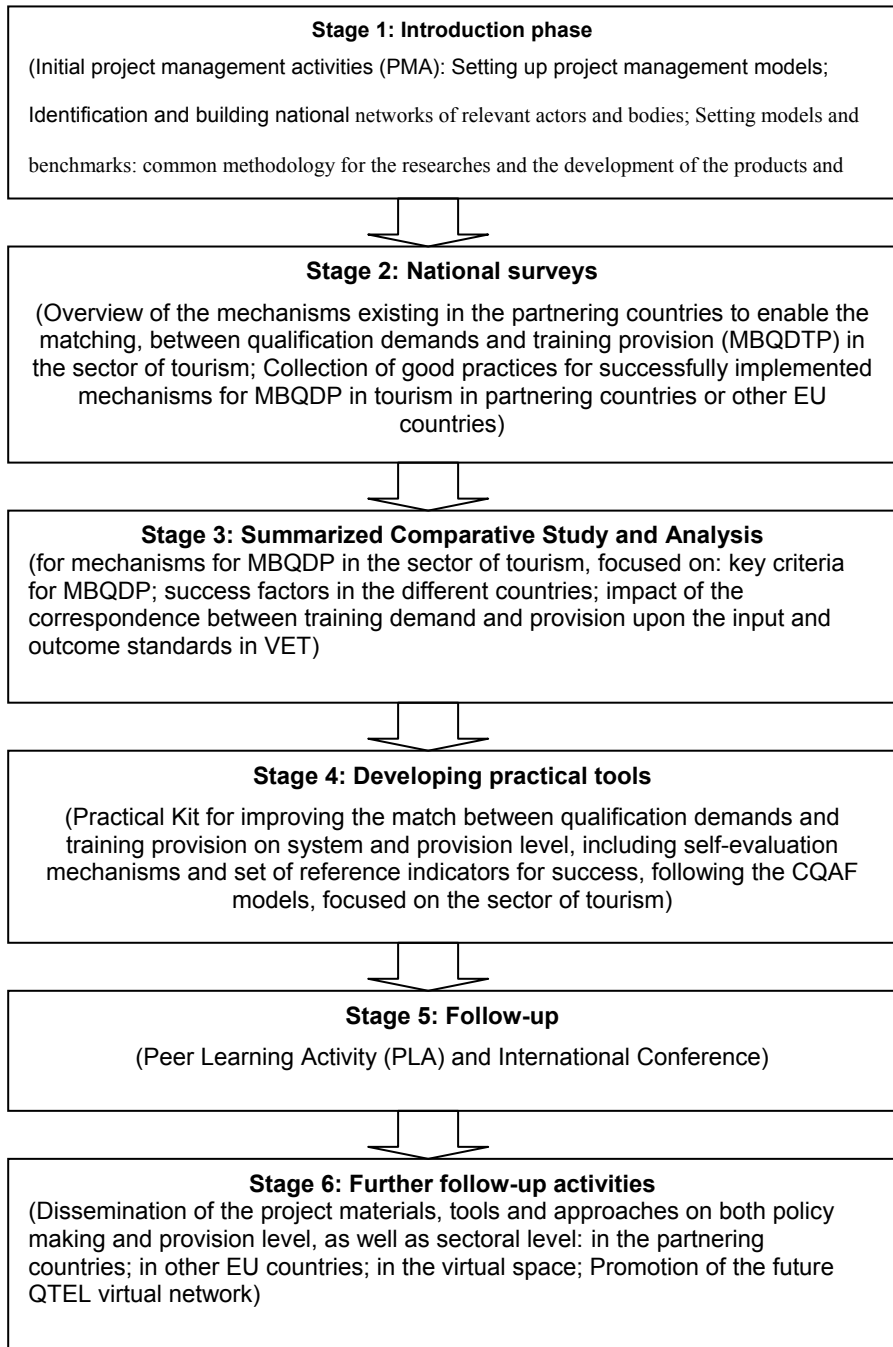

Chart 2. Stages of the QTEL.NET

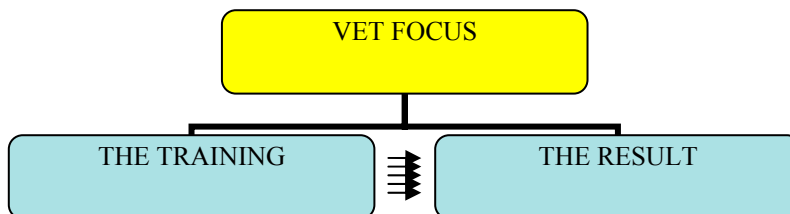
In addition, three external high-qualified experts will be involved under subcontract to support key phases of the Project.

The Bulgarian Tourist Chamber, as a | more precisely of the branch business representative of the social partners, and | organizations in the field of tourism,

participates in every single stage of the Project (Chart 2). The Chamber's role was especially active in the preparing and presenting of the so-called "good practices" in the field of vocational education and training in Bulgaria (Chart 1).

The Bulgarian Tourist Chamber also took part in the working meeting under the

Project. The first of these meeting was held in Sofia, Bulgaria within the period February 23-24, 2007. Many of the activities envisaged under Stage 1 of the Project were carried out during this meeting, as well as some further activities and priorities

Author: Ralitza Valcheva, BTC

Chart. 3 Change in the VET focus (BTC Internal report for participation in the second working meeting under the QTEL.NET Project, the island of Syros, Greece, June 1-2, 2007, p.3.

()

During the second working meeting, held within the period June 1-2, 2007 on the island of Syros, Greece, a review of the good practices collected by the partners under the project was carried out. There were also defined the above-mentioned key success factors. The representatives of the Bulgarian Tourist Chamber took part in the working groups created for these activities. A leading theme in discussions held was the necessity to change the focus in the VET in tourism from the training itself to the results of this very same training (Chart 3).

The Bulgarian Tourist Chamber actively participates in the last two stages of the QTEL.NET Project. Experts from the Chamber are to work also on the scheduled Practical Kit /Reference Book for Practical Kit for improving the match between qualification demands and VET provision. and <http://www.qtelnet.info>.

The BTC will also take part in the International Conference under the Project which shall be held in Glasgow, Scotland, UK in November 2007.

There are expectations that after the closing of the Project, all the partners will make use of the shared experience in the vocational education and training in tourism. And furthermore, the QTEL.NET Project will contribute to the continuous improvement of the educational and training standards and the quality of the human resources for the needs of the tourism industry in the European union.

The persons interested in the Project can learn more for it on the web site of the Bulgarian Tourist Chamber - www.btch.org, or on the following web addresses: <http://www.qtelnet.eu>

REFERENCES:

- 1.) BTC Internal report for participation in the second working meeting under the QTEL.NET Project, the island of Syros, Greece, June 1-2, 2007;
- 2.) QTEL.NET Project documentation: Appendix I, Detailed Project Description, <http://www.qtelnet.eu/public.php>;
- 3.) QTEL.NET Project - WORK PLAN, <http://www.qtelnet.eu/public.php>;
- 4.) Fundamentals of A 'Common Quality Assurance Framework' (CQAF) for VET in Europe, <http://www.qtelnet.eu/public.php>.

Гл. ас. д-р МАРИАНА ЯНЕВА
УНСС, КАТЕДРА “ИКОНОМИКА НА ТУРИЗМА”, гр. СОФИЯ

TOUR GUIDES-THE CONNECTION BETWEEN THE DESTINATION AND ITS TOURISTS

Chief Assistant-prof. MARIANA JANEVA, PhD
UNIVERSITY FOR NATIONAL AND WORLD ECONOMICS, SOFIA

Abstract: Tour guides are one of the key participants in the tourism industry. Their knowledge in presenting the tourist attractions and the culture of a particular destination, their abilities in communication and servicing can turn a trip into a really exciting experience. The services offered become a major factor because of the fact that the different destinations are trying to attract more visitors in a highly competitive situation. This research examines the nature of tour guiding in Bulgaria, assessing the existing level of quality and identifies the problems and challenges that this profession faces in the 21st century. These problems are being examined through series of in-deep interviews and interviews with focus-groups. In accordance with the results obtained, some recommendations were formulated. The most important one is related to the introduction of a control system to assure and guarantee the high quality of servicing. The problems experienced by tour guiding in Bulgaria are not specific and such or similar problems could be encountered in many other countries. Nevertheless, little information could be found in articles and publications. This research is an attempt to gather more information about these issues that is to be analyzed in order to ameliorate the quality of the overall process of tour guiding.

Key words:

Presentation

Tour guides are the connection between a particular destination and its visitors. In fact they are responsible for the overall impression and **satisfaction of the tourists** from the services offered. Geva and Goldman (1991) find out that the tour guides' work is an important condition for a successful trip, while Mossberg (1995) note that the tour guide is an important factor, which influence the choice of a destination.

There are many different **definitions of a tour guide** but the one internationally accepted is given by the *Association of Managers in Tourism* and the *European Federation of Tourist Guide Association (EFTGA)*. According to them, a tour guide is a person who lead groups or individual tourists, from abroad or from his/her own country, to different natural and historic places of interest, museums or others spots, in a city or an area. He/She informs the visitors, in their preferred language and in an intriguing manner, about the cultural

and natural heritage of the spot (EFTGA, 1998).

The distinguishing features in defining the tourist guide's profession is presenting the heritage in an interesting and intriguing way and special knowledge in languages. Another definition, given by the *Professional Tour Guide Association of San Antonio* (1997) states that a tourist guide is a person who has enthusiasm, knowledge, personal qualities and high criteria of management and ethics, who leads groups to important spots, tell stories and facts about it in a particular language and gives explanations. This definition differs from the one given by EFTGA with the fact that the latter underlines the importance of one's personal qualities and abilities to accompany groups as the most important for a tourist guide. As for their personality, the *Professional Association of Tourist guides in San Antonio* states that the secret to the success is to “love the topic you are talking about and the people to whom you are

presenting it". This means to have the guts to narrate and to intrigue every visitor. In its core, the tourist guide activity is not simply transmitting information, but doing it in an interesting and exciting way.

Other authors describe the tourist guide as "a person who gives information and is a source of knowledge", "a manager" (Cohen, 1985), "mediator" (de Kadt, 1979; Nettekoven, 1979) and a "cultural mediator". The functions of a mediator and a cultural mediator in this context are related to the transmission of information, which is primordial for giving the visitors more knowledge about the destination.

Cross (1991) and Mancini (1990) give useful information about tourist guides' practice, professionalism and other questions as the tourist guide's role, the abilities and techniques he/she is to have, as well as the problems that the tourist guides could face in their course of work. They note that **the role of the tourist guide** includes:

- A manager, able to take responsibilities;
- A teacher, who helps the tourists learn more about the places they are visiting;
- An ambassador, who welcomes the tourists and present the destination in a way to make them come again;
- A host who creates a pleasant atmosphere for his guests; and
- A helper who knows when and how to play the roles above.

Some tour operators and associations in tourism consider that the professional qualification of tourist guides in the countries that are yet in transition, doesn't fit the international one and should be reconsidered. He for example, underlines that history proves that **evaluation, education and regulation of tourist guides** lead to great improvements, not only for travelers and tourist guides, but also for the destinations visited and for the whole society. Therefore, the significance of the *knowledge and education, evaluation*

and regulation of tourist guides as well as their professionalism could not be neglected. Besides the professionalism and the problems the tourist guides are facing, this could also increase the complaints of the visitors about the **quality of the product provided by the tourist guide and to destroy the image of the tourist destination**. Moreover, all destinations are tempting to offer their visitors an experience of high quality, that's why nobody should offer a low quality product.

The most important **aim of this research is to examine and to determine the level of quality of tour guiding in Bulgaria**. More specific, the aims are:

- Studying the practice of tourist guides;
- Identifying the problems the tourist guides are facing;
- Suggest strategies for improving the standard, acknowledgment and quality of the servicing offered by tourist guides.

Methodology

The present research includes **quantitative and qualitative (verbal and non-verbal)** approach, and is based on the experience of Bulgarian tourist companies and also underlines the importance of the matters studied.

It was made a research about the attractiveness of Bulgaria as a destination on the Balkan Peninsula, and another one, concerning the tourists who have visited the country for the last few years. It is not surprising that the tourism is one of the major sources of currency. If Bulgaria tends to achieve a stable and high increase in tourist industry in the future, it will be necessary that the weak and strong points of its tourist industry are reconsidered and examined carefully. This industry depends on the supply of a quality product. There are some matters concerning the different levels of tourist guides' professionalism. The issues mentioned are namely the reason to be made the present research.

The data used was collected through a variety of methods like: secondary data, in-deep **interviews** with 13 persons, as well as interviews with focus groups. It was made a selection of these interviews. The interviews include all of the persons involved in the process of tourist guide servicing as: tour operators, hotel keepers, legislators, government officials, teachers, and of course, tourist guides. The data used was collected on three stages in five months, started from February 2006. In the beginning, numerous interviews were conducted. In-deep interviews were conducted first with four figures, involved in the work or education of tourist guides. Each interview lasts 1-1, 5 h., it is recorded and then replayed. At this stage, the research **aims** at:

- Determining the current state, experience and instruction of tourist guides in Bulgaria;
- Identifying the problems and matters in the industry;
- Obtaining a clear impression of the licensing and certification of tourist guides activities; and
- Gathering opinions from the local tour operators.

During the first and the second stage of the in-deep interviews, were posed series of questions, like:

- What does professionalism mean to you (from the point of view of a tourist guide)?
- What is your opinion on the instruction of the tourist guides in Bulgaria?
- What problems the tourist guides in Bulgaria face?
- What is the role of the tourist organizations?

At the second stage of the present research were examined deeply the role and the professional experience of the tourist guides in Bulgaria. Interviews with 9 other persons involved in the work of the tourist guides were conducted. These in-deep interviews aim at gathering more detailed information and opinions, as well

as at going deeper in the core of the matters concerning the professionalism, instruction and education of the tourist guides in Bulgaria.

The data and the results obtained at the first two stages of the research, were used to formulate the plan and the questions for the third and last stage, when in June 2006 was organized *an interview with a focus group*. Representatives of different companies and organizations in tourism were invited at the meeting in order to state their opinion on the matters and problems, identified at the first two stages of the present research. The main objective of this meeting was to interact and share opinion in order to achieve a common point of view and to reach at some conclusion. The focus group consisted of 11 persons working in the tourist sector, including a tourist guide, who was invited to discuss the standards, experience and the requirements in tourist guide's profession. The discussion was oriented mainly towards the certificates required by employers, the registration and the licensing. All participants were representatives of reputed companies and organizations related to tourist guiding. Interviews were recorded on a tape. The questions asked were based on a preliminary stated **criteria and indices** as:

1. Standards in servicing:

- In your opinion what are the most important services that tourist guides should offer?
- What should the standards of work of tourist guides in Bulgaria be?
- How do you estimate the quality of the services offered in the moment?

2.

Instruction/certification/recognition:

- Do you estimate the instruction of cadres good enough at the present moment?
- Does the qualification of tourist guides receive the deserved attention and recognition?
- Should the requirement of a certificate be an obligatory one?

3. Registration/licensing:

- Should the services offered by tourist guides be licensed?
- Should an official legislative system of registration be introduced?

As for the issues of registration and certification, they were not discussed in the interview with the focus group, but during a following one with members of different tourist organizations. Afterwards all the interviews were listened again. The research team carefully examined all data before making conclusions and designing a trend. The criteria -neutrality, frequency and repetition-were also respected. Interviews were sent to the persons interviewed in order to check and confirm that the notes made correspond exactly to the records. This was made in order to confirm the authenticity of the data collected. (Lincoln and Guba, 1985).

The adoption of the **three stage research** makes possible the confirmation of the findings at the next stage. As this is a qualitative research, results are not representative and should be interpreted with care.

Conclusions

There is a favorable ascertainment that the percentage of complaints about the services provided by the tourist guides is low. However, it should be noted that the Association of Consumers Protection, as well as the tourist organizations in Bulgaria, do not officially report the exact number and type of complaints. According to the persons interviewed and the members of the focus groups, most often the complaints concern inaccurate information, too long shopping courses, bad command of English and a non professional comportment. Briefly, the servicing provided by tourist guides in Bulgaria could be distinguished by the following features:

- A lack of qualified preparatory courses for the uninitiated;
- Restricted possibilities for continuing education;
- Uncertain levels of professionalism;

- Facultative registration of tourist guides that have already acquired experience;
- The number of complaints remains low.

Problems

Problems which occurred as a result of the in-deep interviews and the ones with focus groups provoked a variety of opinions and comments on the issues concerning the core and the professionalism of the tourist guides. The focus group had to confirm, discuss or explain the information, gathered during the previous stages of the research. Several questions were outlined as:

➤ Professionalism

When they were asked "What does professionalism mean according to you?" the persons interviewed gave a variety of answers. One of the best included:

- The feeling that you make people happy;
- Helping the tourists get a positive impression of Bulgaria;
- Satisfying the tourists and making them come again;
- An obligation to offer a quality service and to meet tourists' expectations; and
- Giving the accurate information needed.

Professionalism influence the attitude of the tourist guides towards their work, whether they only go after the financial side or their goal is the satisfaction of the guests. According to the persons interviewed, the knowledge and the art of communication are more important than the attitude towards the work. There is a common group opinion that the three most important qualities a tourist guide should have are:

- Good knowledge;
- Ability to communicate, including command of foreign languages;
- Positive attitude, desire to assist; respect compassion, etc.

It was also mentioned that the tourist guide should play the role of a concierge

and should have deep knowledge of the culture and attractions of a particular city, as well as to offer high quality servicing. This idea represents some interesting points of view concerning the obligations of a tourist guide. One of the interviewed complained particularly of the bad attitude of tourist guides towards their work, while many others stated that their professionalism isn't at the required level.

➤ **Complaints**

It was noted that the quality of servicing offered by the tourist guides in Bulgaria is high, especially as far as it concerns the English and German speaking customers. The complaints are most often related to the command of the language, "cheating" and too much time spent on shopping. The lack of complaints troubles the assessment of the problems. It is possible that the tourists don't complain because they don't have the time or the information about where to do that. Such factors engender problems and deepen the dissatisfaction, and also diminish the quality. If those problems remain unsolved, this could damage the image of Bulgaria as a tourist destination.

➤ **Disloyal practices**

The complaints, concerning "cheating" are related to the disloyal practices of some tourist guides. They force tourists to shop until they are sick and don't let them go until they buy everything, or drag them to shops where are offered bargains, goods of low quality or fakes. During the discussions it was mentioned that tourist guides are often forced by their employers (the tour operators) to do that. This puts them in an embarrassing position of forcing the tourists to shop in accordance to their employer.

Therefore, the abilities and qualities of the tourist guides should not be evaluated without being first discussed. Many of the tourist guides have no intention of bringing the tourists to the local shops. In accordance to a statement made, a good tourist guide is recognized by the commission he manages to get from the

tour operator, rather than the quality of service offered.

The character to these complaints increase the need that they are discussed here and it has to be assumed that the unfair competition (luckily, not so largely spread) could ruin the image of a tourist destination.

➤ **Education/instruction**

The lack of an accurate instruction for the new cadres is a problem which leads to different standards of servicing and lack of knowledge. Most of the interviewed share that the inexperienced cadres should be properly and additionally educated. They should also have a certificate, because a person would not be motivated to learn and improve and obtain a certificate, if it is not obligatory for his work.

➤ **Remuneration**

Some of the discussions concerned the remuneration of the tourist guides, considered as a minimum, compared to their education. It is noted that some tour operators prefer it that way, because it diminishes their expenditure. That's why it is not much expected by a tourist guide and it is not necessary that they are prepared well. Opinions as for whether a tourist is ready to pay more for a good tourist guide differ.

➤ **Image and social status of tour guides**

Some of the persons interviewed consider that tourist guides have not a good social status because they have bad image and their salary is low. One of the interviewed states that this profession is not considered as an elite one. The reason for these statements is that many people are not aware of the role of the tourist guides and many of them think that their main role is to bring tourists shopping. Another problem remains the lack of recognition by the tour operators and the government. Some employers do not pay enough attention to them and don't give them the proper remuneration. The government should specify standards in order that the

tourist guides receive a becoming remuneration.

The tourist industry should attract young people, who want to work in this area. If that is a profession with future and good income, that is interesting and deserves a few years studies at the university to receive a certificate or diploma... if that is only a sheet of paper, that has no value, and not something, that will lead to improvement in this area, then that would not be effective.

➤ **Certificates/ licenses**

There is an argument about the need of certificates, registration and licenses for the guides. There is an agreement, that all of the guides should have certificates and some kind of qualification. The registration must be an obligatory condition before everyone could practice this profession. There are questions about the regulation, in case of lack of measures, which should be observed. Other questions that have given rise too much controversy are: is it a decision the registration of rise of quality in the service? What kind of registration should be used? Where will be the difference in the current requirements? And in the end, if the complaints from the guides are few, but their professionalism is high – what is the cause for control of the industry?

In reference to registration and license, arise some questions like: what is the purpose of obligatory registration or system for receiving a license and is it necessary?

The reasons for introduction a system for receiving a license might be:

- The practice in all countries in the world is similar, which have that kind of systems;
- To be defend professionalism of the guides;
- To improve the quality of service;
- To ensure a level of professionalism;
- To improve the image and increase the recognition of the guides.

The last reason is one of the main reasons for introducing a registration and a

system for license, and not so much because of the world practice.

Many of the asked say that the license is obligatory for the guides. Some of the guides stand for the establishing of licenses, because that way it could be exercised much power over the employers (travel agency/ tourist operator). Others are worried about their bad qualification, about the taxes for the examinations and the educational program. The employers are apprehensive, that the introduction of separate license for tour guiding will increase the expenditure of one journey. Some of the interviewed think that there should be a period for introduction of licenses. Otherwise, the license would not receive support, if it is undertaken too quickly. The educational process and other measures first need to be introduced in order to be acceptable for the students.

Discussions and recommendations

These questions and problems show some negative sides of the guide service. The tour guiding is much more difficult than the common roles of the “information desk”, “moderator between nature and tourists” and “seller of culture”, which is described in the literature (Cohen, 1985, EFTGA, 1998; Mc Kean, 1976). The job and the role of the guide is complicated because of the problems of economic survival of the industry, for which are typical the sharp competition, the confusing practice, the high standards of service, which the tourists expect. The guide role is not the main problem, which means that between the industry and them there are no enmity and controversies about the different roles, which they play. Here is the problem about the unfair competition and the routes, which are determined from the financial appetites of the tourist operators.

The problem about the professional status of the guide stays always in discussion. This problem get much difficult because the job is seasonal, disengaged and part time, which is a reason for the low expenses. The role of the guide is

determined as important for the creation or wreckage of one journey, their recognition in the society is not so high. The situation in Bulgaria is the same as in the other countries, even in the west. There should be made more arguments for the program development, which are in tied to the professional work publications and the rise of staff qualification, especially for elimination of the existing disagreements.

Most of the problems that are identified are not directly connected with the job of the guides. Actually, the issue for the professionalism is not the main problem for the guides, because their standard of service is quite good. The complaints from the tourists are few. The problem is in the low standard of service that reduces the reputation of Bulgaria and her image like tourist destination.

Most of the problems are out of the control of the guides, and their work depends on the recognition, on the co-operation and the goodwill of the tourist operators and the government.

The basic assumptions about their work should be decided from the tourist operators and the government by making strategic decisions. Although the Guide Association has an important role for the interests of her members and the tour guiding as a whole, still has problem with the determination of clear aim. In spite of all, these problems are not excuse for the lack of perspective for immediate steps for the resolve of many questions that arise.

It is quite clear that the described situation in Bulgaria people can see in countries in the world (for example, in the U.K., Spain and Austria) and that kind of questions and problems can be solved in one way or another. If we exclude the studies of Holloway, who had studied the role of the guides in the U.K. and other countries, it seems to be missing some information about the research of the society and the industry. This lack is a fundamental holdback to the exchange of

information and experience with the other countries.

For improving the standard of service and the work control of the guides in Bulgaria, it is necessary to be made the following **recommendations**. These recommendations are based on analyses and summary of information in this research. They are presented in the following way, in which are considered the questions.

➤ **Quality of service/ professionalism**

Recommendations about the quality of service and professionalism:

- To be provided an average standard of service, to be made a code for the guides, after careful discussion, which to be accepted by the Bulgarian Guide Association, this one and other documents of recommendation to be coordinated with the documents of the World Federation of Tourist Guide Associations;

- To be raised the appreciation, the social status and the opportunities of professional growth, the members of this industry to should publish a document with the purposes of tourism, the role of the guide should be careful heard purposely for further elaboration of the professional skills; and

- To be worked out a system for effective control and evaluation of the service.

➤ **Image and society status**

The professional image improvement of the guides in the society is necessary for the improvement of the concern and the valuation of professional service. It is recommended for organization a social campaign, the tourist associations to co-operate with other organizations.

➤ **Industry practices**

The practice of low expenditure, which means unfair competition, that saps the confidence of tourist industry, should be forbidden and there should be introduced rules in reference to the guide educational qualification and the obligatory professionalism or tourist certificate. The

industry should decide what will be the minimum remuneration, which will secure stable income and professional attraction.

➤ **Training**

There should be an obligatory training for all of the guides, who want to practice this profession and have no experience, for receiving a minimum of knowledge. Moreover, the native associations, the members of the industry and the educational institutes should discuss the content and the duration of the different courses, the courses for improvement of the knowledge and the own development of the staff. The Bulgarian Guide Association should work at setting up common standards for guide training throughout the EU.

For the growth of the staff should be set up and manager courses, which will ensure an opportunity for increase in the qualification and growth in the career from a guide to a manager.

➤ **Certification, registration or licensing**

- There should be given and required licenses for such work for supporting the guide professionalism and for improving the standard of service and image of Bulgaria like developed tourist destination;

- There should be introduced measures for work control of the guides like check-up and sanction for unprofessional work in order to be guaranteed the appointing of trained guides and qualitative service.

➤ **The role of the Tour Guide Association**

This role should be extended and the benefits need to be much more, which can encourage the participation and the membership of more specialists. The successful introduction of the programs for training and the systems for control of the service standard exact co-operation and efforts from the native tourist associations, other tourist organizations, the government and the guides. Priority should have the

recommendations, which will lay down the *main standards of service*. This will guarantee the compatibility and similarity of the standards of the occupied in this industry, which depend mostly on the guide services and this way they will persuade the tourist in the high standard of service. There should be a better synchrony of work and purposes between the Bulgarian Guide Association and the World Federation of Tourist Guide Associations.

If the recommendations that were given over are going to be introduced in a short or middle period, they will certainly lead to important betterments in training and experience of Bulgarian guides. The real test is the assume of responsibility from the guides and tourist organizations for making efforts for professionalism improvement. There is a need of management on the part of the tourist operators and government, because their work has influence on the work of the guide.

Conclusion

In conclusion of the main inferences, one might say, the tour guiding in Bulgaria is described with the lack of basic training course – specialists and bachelors for those, who get in, as a whole there is a lack of opportunities for training, which leads to different levels of professionalism and a lack of recognition. There is a system for registration of the guides, which is at will, but between the members of the local tour guides this system has no strong position. It is positively, that there are not many complains from the tourists from the guide service, which they were provided.

The major **problems** of the guide service in Bulgaria are:

- Different standards of professionalism;
- Potential problems from poor practice in the branch;
- A lack of obligatory requirement of certificate for guide from the tourist firms;
- A lack of control of the guide service at a native level; and

- A necessity of more careful work and help from the native tourist associations.

For the successful improvement of the guide service it is necessary to be involved not only the tourist organizations, the tourist operators, but also the educational institutes. The numerous offers for innovations are made for improvement the service in the future. That will lead to a good economical effect in Bulgaria.

The following **conclusions** could be made:

- The professionalism can become higher trough reevaluation and redefine of the role and the responsibilities of the guide, after creation a way of the career and new duties in the profession;

- The quality of the service must be estimated in the context of the requirements of the employer, of the route and other restrictions, which can be laid down on the guide from external factors, out of the frame of influence from his side;

- The poor practice like using unprofessionals, reductions in prices and “purchase” in groups threats the stable development of the profession. That must be eliminated and even forgotten;

- It is necessary to hire guides with appropriate certificate or diploma from the tourist agencies. Each program for monitoring has also enormous and important role for the improvement of the guide service;

- It is also necessary to be determined a standard system for payment, which is related to the fixed income of the staff;

- So that one tour guide association can work properly and have influence, it has to have a definite mission and role, to offer clear priorities, and to defend the interests of her members before the authorities, as well as before the society and the industry. It is necessary also to be specified a system of ethical and professional standards;

- It is necessary to be made not only day by day analysis of the situation, but also analysis of the work environment of the guides. The guides must think strategic, as they benefit mutual interest and contribute to the stable tourist development in the society.

About 25 year ago Holloway marked, that there are few studies about the tour guiding and that is still valid today.

The fields, in which people has to work in the future, are connected to the making of similar researches in other countries too, researches of the guides and receiving their opinion of work and problems, which concern them. It is also necessary to make a world research, which can determine the recent status of the tour guiding in world dimension and can fix the common problems. In conclusion, this research contributes to some live inferences, which show the character of this profession.

Application A

Table 1: Sample program for guide training

A. Purpose of the course	1.3. <i>Guiding management</i>
<i>To have a clear concept for responsibilities of the professional tourist coordinator (guide)</i>	Pre-tour research
<i>To underline the skills of the members of the journey</i>	-acquaintance with the geographic plan of the guide route
<i>Clear and comprehensive to be presented the destination</i>	-use of maps and guides, connected to the tour
	Co-ordination with the local operators
B. Content of the training	Post-tour evaluation
<i>Management in the tour guiding</i>	
<i>Knowledge about the destinations</i>	1.4. Professional ethics
<i>Service for the clients</i>	Importance in the industry
Planning of the probabilities	Service attitude and duties
Two practice on a bus and pedestrian tour /including a video tape for every member/	Responsibilities to travelers
	Contacts and relations with colleagues
C. Duration	Professional attitude to trifles
1 year	
	PART II. Knowledge about the destination
D. Program of the course	
PART I. <i>Management in the tour guiding</i>	2.1. General introduction
	Tourism
1.1 Introduction to tour guiding	History
History	Geography
Profile of the guide	
Functions and duties of the guide	2.2. Research of infrastructure
Skills of the good guide	Political infrastructure
Conditions of work	- <i>declarations for co-operation</i>
Tour guiding in Bulgaria	- <i>main law</i>
	- <i>governmental structure</i>
1.2. Guiding techniques	Economic infrastructure
Using of microphone	- <i>industry and trade</i>
Phrasing	- <i>finances and money operations</i>
Leadership and communication skills	- <i>employment and workoperation</i>
Forms during the meeting and the dispatch	- <i>main production</i>
- <i>pre- arrival</i>	Social infrastructure
- <i>meeting on arrival</i>	- <i>education</i>
- <i>technology during the journey</i>	- <i>health services</i>
- <i>technology during the departure</i>	- <i>social prosperity</i>
	- <i>residential infrastructure</i>
Offer of the comments from the tour	- <i>public sector</i>
- <i>a walking tour</i>	- <i>environment</i>
- <i>by bus</i>	- <i>transport /development of aviation and shipping /</i>
	Cultural infrastructure – religion and customs
	- <i>Recreation, sports and arts</i>
-----	-----
-----	-----
PART III. Customer's features	Skills in the process of service of clients
	- <i>communication with the people with special needs</i>
3.1. Customer psychology	- <i>technology of sale of not obligatory tours</i>
Determination of customer needs	-skills for solving problem situations
Customer's decision in the process of realization	- <i>complaints resolving</i>
Rational and emotional factors	- <i>mastery of crisis situations</i>
Knowledge of the current demographic variation	
Ethic and moral compensation for the guides	PART IV. Causes analyses
Service and satisfaction of customer's needs	

A. Purpose of the course	1.3.Guiding management
Customer's rights	4.1.Tour guiding
Introduced standards and approved quality	Before arrival
3.2.Cultural aspects of travel and tourism	During the arrival
Cultural aspects	During the stay
- <i>conception and character of culture</i>	Check in the hotel
- <i>cultural aspects</i>	Departure
- <i>religion and traditions in the philosophy</i>	
- <i>conception and nature of culture</i>	4.2.Customer service
Culture and communications	Etiquette
- <i>verbal communication</i>	Legitimate responsibilities
- <i>not verbal communication</i>	Buying decisions
	Customer opinion
Protocol, customs and etiquette	
- <i>conceptions of weather</i>	4.3.Cultural aspects
- <i>offering and accepting souvenirs</i>	Verbal communication
- <i>introduction and greetings</i>	Punctuality
- <i>Giving and receiving invitations</i>	Making presents
- <i>manners and behavior</i>	Meet and greet
Bans and taboo in the following regions:	Religions
- <i>Asia and The Pacific</i>	Not verbal communication
- <i>America</i>	4.4. Plan for working in unexpected situations
- <i>Europe</i>	Crisis situations /transport, climate, diseases/
- <i>Australia and New Zealand</i>	Complains
- <i>Africa and Middle East</i>	Difficulties in the accommodation and organization of entertainment
	<i>Disasters</i>

REFERENCES

1. Ибришимова-Кръстева, *Екскурзоводско обслужване*, Бургас, 1995.
2. Рибов, М., *Туризмът в ерата на качеството*, Тракия-М, София, 2003.
3. Рибов, М., Янева, М. и колектив, *Стратегическият избор в туризма*, Тракия-М, София, 2005.
4. Янева, М., *Влияние на качеството върху потребителския избор на туристически продукт*, Авангард прима, София, 2004.
5. Янева, М., *Сборник доклади-"Качество, конкурентоспособност, устойчиво развитие", Пазарни проучвания на мнението на туристите за качеството на екскурзоводското обслужване*", УИ "Стопанство", София, 1999.
6. Bitner, M. J., Booms, B. H., Mohr, Critikal service encounjers. L. A. 1994.
7. Cohen, E., The tourist guide:The origins, structure and dynamics of a role. *Annals of Tourism Research*, 12(1), 5-29, 1985.
8. Cross, D., *Please follow me:The practical tourist guides handbook*. Salisbury, England: Wessexplore Tourist service, 1991.
9. de Kadat, E., *Tourism:Passport to development* . New York: Oxford University Press.
10. Dayer, R. und Lohmann, N., *Der Beruf des\Reiseleiters*, Starnberg, 1979.
11. EFTGA, European federation of tour guides association-Information brochure, Unpublished, 1998 .
12. Geva, A. , & Goldman, A., Satisfaction measurement in guided tours. *Annals of tourism Research*, 18(3), 337-402, 1991.
13. Holloway, C., The guided tour: A sociological approach, *Annals of tourism Research*, 8-(3), 337-402), 1981.
14. Lincoln, Y., & Guba. ,E., *Naturalistic inquiry*. Beverly Hills:Sage Publications, 1985.
15. Mancini, M., *Conducting tours.A practical guide*. Cincinnati South-Western Publishing Co, 1990.
16. Mossberg.,L., Tour leaders and their importance in charter tours *Tourism Management*, 16 (6), 437-445, 1995.
17. Nettekoven, L., Mechanisms of intercultural interaction. In De Kadat, E. *Tourism: Passport to development*. New York :Oxford University Press, 1979.
18. Schmeer-Strum, Marie-Louise, *Gasterfuhrung*, Munchen 1996.
19. World Federation of Tourist Guide Associations, 2005.

Ст. ас. МИЛЕН ПЕНЕРЛИЕВ

ШУМЕНСКИ УНИВЕРСИТЕТ "ЕП. КОНСТАНТИН ПРЕСЛАВСКИ"

СЪВРЕМЕННА ГЕОГРАФИЯ НА ТОНИЗИРАЩИТЕ КУЛТУРИ В СВЕТА

CONTEMPORARY GEOGRAPHY OF THE TONIC CULTURES IN THE WORLD

Assist. Prof. MILEN PENERLIEV

SHUMEN UNIVERSITY "EPISKOP K. PRESLAVSKI"

Abstract. The paper defines the position of the tonic cultures in the system of plant-growing. The geographical features in the distribution of every culture are determined. The leading soil and climatic factors are given. Latest statistics data about the yield of tonic cultures in the world is used.

Key words: tonic cultures, productions, regions.

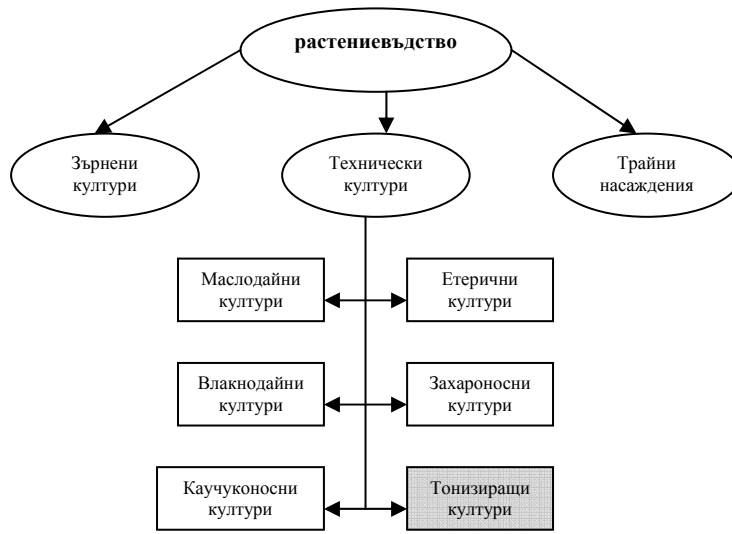
Развитието на селското стопанство в различните географски региони е обусловено от различни почвено-климатични условия и фактори. По тази причина отрасловата специализация на този отрасъл на Добивания (Първичен) сектор има своята териториална диференциация. Съществено място в тази отраслова структура заемат т.нар. тонизиращи или стимулиращи култури. В общи линии това са кафето, какаото, чаят, наркотичните вещества. Всички те виреят при различни условия и поради тази причина географията на разпространението им е най-разнообразна. В определени случаи концентрацията на производството им е сведено само до няколко страни, което оказва силно влияние на

международната търговия с тези култури, както и дава облика на селскостопанската специализация на цели страни.

Целта на настоящия материал е именно да разкрие териториалните различия на производството на тонизиращите култури и да изведе водещите страни в производството им.

Място на тонизиращите култури в структурата на селското стопанство

Тонизиращите култури са част от техническите култури в сферата на растениевъдството (фиг.1). Технически култури са още влакнодайните, маслодайните, етерично-маслодайните, захароносните и каучуконосните култури и т.н.

фиг.1. Структура на техническите култури като част от растениевъдството.

Особеностите на техническите култури са отличителна черта спрямо всички останали селскостопански култури. По тази причина и тонизиращите култури се отличават със специфични особености. Те се заключават в:

- Много висока трудоемкост – степента на механизация при тях е значително по-ниска. Ако определено производство на техническа култура е механизано, то за всяка култура се изисква определена техника, което осъщява крайната продукция.

- Техническите култури са с висока стоковост. Която за дадени култури стига до 100 %. По тази причина техническите култури, в т.ч. и тонизиращите се отглеждат в места с идеални почвено-климатични условия, което дава максимални добиви. Едно от последствията е формирането на т.нар. монокултурно производство (напр. при какаото), което означава, че дадена страна се е специализирала в производството на малък брой култури.

- Географски голяма част от техническите култури са концентрирани в

развиващите се страни в мусонния, тропичния и субтропичен климат. Там климатичните условия са най-подходящи и има наличие на голям обем работна сила. Това от своя страна определя специфични географски посоки на търговията с тези култури, тъй като основен консуматор са развитите страни и по-конкретно тези в Европа и Северна Америка.

Отраслова структура на тонизиращите (стимулиращите) култури

Тонизиращите култури се наричат още стимулиращи, тъй като съдържат в себе си определени алкалоиди, които имат стимулиращ ефект. Към тези култури спадат чаят, кафето, какаото, коката, канабисът, макът и др.

Кафееното дърво (*Coffea Arabica*, *Coffea canefora* и др.) е вечно зелено дърво, достигащо до около 3.5 m височина. Всяко кафеено зърно съдържа 0.5 – 2.8 % кофеин. Климатичните му изисквания са много големи и по тази причина водещите страни в производството му са няколко. Изисква висока средна температура от 18-25°C и

валежна сума не по-малка от 1400 mm. Производство му следва непрестанен ръст. През 1974 г. то е било 4.7 млн. t, а през 2004 г. – 6.7 млн. t. Това се дължи най-вече на повишаване на средните добиви, а не на увеличаване на площите (около 11 млн. хектара). Това говори за повишена интензивност в производството. Средните добиви от хектар варират от 0.6-1 t при традиционно производство до 2.3–3.4 t при интензивна обработка на почвата и растенията.

Родината на кафето е областта Кафа в Етиопия, но на съвременния етап водеща страна в производството му е Бразилия (табл.1). В тази страна основен регион за производство на кафе е платото Мату Гросу, което дава и името на подобна марка кафе. Съществен момент в износа на кафе от страната е развитието на пристанището Сантус, което е най-голямото в света за търговия

с кафе. Сантус е град-сателит на Сао Паоло. Вижда се от таблицата, че близо 90 % от кафето се произвежда в развиващите се страни. През последните 5-6 години Виетнам бележи бърз ръст в производството на кафе и заема вече 2-ро място. Чисто географски Латинска Америка е водещ регион в производството с около 42 % от световното. Следва Северна Америка с 21 %, Африка – 19.4 %, Азия – 17.4 %.

На един човек от населението средно през 2004 г. се пада 1 кг. кафе. Съдържа алкалоида кофеин, поради което го отнасяме към тонизиращите култури. От известните днес в света над 35 вида кафе, най-популярни са арабика, робуста и либерика. Основни консуматори са Европейските страни, Япония, САЩ, Канада и др. На световните стокови борси (към 13 юни 2007 г.) цената на 1 тон кафе робуста е 1879 \$, а на арабика – 114.6 \$ за либра. (1 либра – 0.453 кг.)

страна	Производство, млн. t	% от световното производство
1. Бразилия	2.3	33.9
2. Виетнам	0.9	13.5
3. Колумбия	0.6	9.2
4. Индонезия	0.343	5.1
5. Индия	0.289	4.3
6. Мексико	0.266	3.9
Общо в света	6.7	100

Табл.1.

Производство на кафе в света и по страни за 2004 г.

Изт. Emages économiques du monde

Какаото (*Theobroma cacao*) е вечно зелено тропическо дърво с височина 9-12 m. Плодовете му приличат на пъпеш с големина 20-30 сантиметра. Вирее добре на надморска височина от 30 до 300 m, най-вече край морски брегове. Изисква обилни валежи с минимум 1000 mm, но с оптимум около 2000 mm на година. Климатът да е тропичен с температури 21-28°C. Тези специфични изисквания съществено стесняват географията на разпространението на какаото. Малко страни имат подобни почвено-

климатични характеристики и това е предпоставка за развитие на монокултурност.

Тези особености са причина водеща страна в света по производство на какао да е Кот д'Ивоар (табл.2). Тази страна дава близо 1/3 от световното производство. Това е една от основните култури в структурата на селското стопанство на тази африканска крайбрежна страна. Съществен момент при производството на какао в страната е постоянното намаляване на

продукцията след 2000 г. (от 1.4 млн. t на 1.0 млн. t през 2004 г.). В същото време Гана (2-ро място света) непрестанно увеличава своето производство от 436 хил. t през 2000 г. на 736 хил. t през 2004 г (+ 40%). Останалите водещи страни запазват производството си. Поради

малката степен на химизация годишно се губи около 25 % от реколтата на какао в света. През 2004 г. общо в света са произведени 3.3 млн. тона. Средните добиви са в порядъка на 240 – 350 кг от хектар.

страна	Производство, млн. t	% от световното производство
1. Кот д'Ивоар	1.0	30.2
2. Гана	0.736	22.2
3. Индонезия	0.430	13.0
4. Нигерия	0.380	11.5
5. Бразилия	0.177	5.4
6. Камерун	0.140	4.2
Общо в света	3.3	100

Табл.2.

Производство на какао в света и по страни за 2004 г.

Изт. Emages économiques du monde

Водещ географски регион в производството е Африка с над 55 % от световното, следвана от Латинска Америка – 20.4 %. На един жител се падат 0.5 кг какао. Съдържа алкалоида теобромин. На Нюйоркската борса (към 13.07.2007 г.) цената на 1 тон какао бе 1879 \$.

Чаят (*Camellia sinensis*) е вечно зелен храст. В зависимост от регионите, където вирее, се различава Китайски, Индийски, Индонезийски, Асамски (Мианмарски), Цейлонски и други, които се различават по височина. Например храстът на Китайския чай е висок до 2.75 m, този на Асамския – над 6 m, на Камбоджанския – до 5 m. Различават се и по дълголетие. Така например Китайският чай може да е икономически ефективен до 70-100, а Асамският – до 40 години. Използват се листата, които са с дължина 3 до 28 сантиметра.

Отглеждането и брането на чаените листа е значително трудоемко. Доближава се до събирането на розови листенца. Събирането на близо 2000 свежи листа на Китайския чай дава едва 0.45 кг. чай, а на Асамския – 0.9 кг.

Обича влажен и топъл климат с валежи над 1000 mm годишно и средна температура над 11 °С. Сумарната годишна температура трябва да е над 4000°С. Това са предимно характеристиките на мусонния климат и по тази причина Азия е водещ регион в производството на чай в света.

Чисто географски се смята, че чаят има три автентични региона на разпространение в Азия (хабитати). Те образуват ветрилообразния ареал между провинциите Нагаленд и Манипур и хълма Лушая (в Индия) и областта Асам в Мианмар от една страна; през Китай до провинция Чекиянг на изток – от друга; от хълмовете и планините южно от Мианмар до Тайланд и Виетнам – от трета. Естествено има и други територии заети с чаени плантации, но те са хибридни сортове засети изкуствено.

Водещи страни по производство на чай в света са Индия и Китай с над 50% общо производство (табл.3). Видно е от таблицата, че основният регион на разпространение на тази тонизираща култура е Азия с над 80 % от световното производство. На второ място е Африка

с около 13 %, дължащо се преди всичко на Кения, която е трета сила в света с

328 хил. тона.

страна	Производство (хил.т)	% от световното производство
1. Индия	820	25.6
2. Китай	800	25.0
3. Кения	328	10.3
4. Шри Ланка	309	10.0
5. Турция	206	6.4
6. Индонезия	170	5.3
Общо в света	3 200	100

Табл.3

Производство на чай в света и по страни за 2005 г.

Средната осигуреност на човек в света с чай е 0.5 кг. Алкалоидът, съдържащ се в чая е теин, поради което отнасяме тази култура към тонизиращите.

По особен вид чай е т.нар. парагвайски чай (мате). Той спада към отделен биологичен вид, а именно *Ilex paraguariensis*. Представлява дърво с височина 4-8 m, а в редки случаи може да достигне и 16 m. Основни производителки са Парагвай, североизточните аржентински провинции и южна Бразилия.

Търговията с чай е насочена предимно към главните консуматорки в Европа като Великобритания, Холандия, Русия, Германия, както и САЩ, Канада и др. Добре осигурени с чай са страни като Грузия и Турция, които задоволяват

вътрешния си пазар със собствено производство.

Особен вид тонизиращи култури са **наркотичните растения**. Към тях спадат коката, макът, канабисът. Характерно за всички видове наркотични растения е силната концентрация в производството им в много малко на брой страни. Отделните култури са и силно географски разделени по культивиране в рамките дори на отделни континенти. Това е свързано с различните почвено-климатични условия за развитието им.

Коката (*Coca erithroxylon*) е вечнозелен храст с височина до 2.4 m. Вирее в планински територии най-вече в Южна Америка (западните склонове на Андите) и по-малко в Азия (Шри Ланка, о-в Ява). От листата му се извлича кокаин, което е основното алкалоидно вещество в него.

страна	Засети площи (в хил. ha)	Производство (хил. t суха маса)	Относителен дял (%)
1. Колумбия	86	170	63.1
2. Перу	42.2	67.9	25.2
3. Боливия	25.4	30.9	11.4
Други страни	6	0.7	0.3
Общо	159.6	269.5	100

Табл.4

Засети площи с кока и производство на суха маса за 2005 г.

Производството му е силно концентрирано в три страни. Това са Колумбия, Перу и Боливия, които общо

дават 99.7% от световното производство (табл.4). Водеща страна е Колумбия с 86 хил. ha засети площи и производство на

170 хил. тона суха маса за 2005 г. Това е и единствената страна, която увеличава своето производство – от 45 хил. тона през 1990 г. до показаните 170 хил. тона през 2005. Перу и Боливия намаляват своето производство, вероятно в резултат от борбата с незаконното отглеждане на тази култура. През 1990 г. Перу е получавала 197 хил. t суха маса, а Боливия – 77 хил. t.

Канабисът (*Cannabis sativa*) е храст с неголяма височина. Известен и използван е бил в Китай още 2700 г. пр.н.е. Древната китайска медицина го използвала като анестетик, антидепресант и антибиотик. Активното му вещество е тетрахидроканабинол.

От общото производство в света за 2005 г. (45 хил.t) 55.8% се падат само на две страни. Това са Парагвай и Мексико. Първата е водеща с над 15 хил. t годишно производство. Счита се, че през 2005 г. над 52 страни произвеждат

канабис, като други страни производителки, освен посочените, са Казахстан, Албания, Нидерландия, Ливан. Все пак териториалната концентрация на това производство е Американския континент. Водещ регион е Северна Америка – 35 %, Африка – 27 %, Южна Америка – 18 %, Азия – 15 % и Европа – 4 %. На един жител в света се падат едва 0.01 кг канабис.

Основната част от търговията с канабис е насочена към Западна Европа предимно от Колумбия, Нигерия, ЮАР, Карибските страни, Индия. Друг основен потребител е САЩ, който получава канабис от Карибските страни и Мексико. Макар и водещ в света, Парагвай реализира продукцията си само в рамките на континента към Чили, Аржентина и Уругвай. Австралия получава тази култура предимно от Индонезия и някои други страни от Югоизточна Азия.

страна	Производство (тона)	% от световното производство
1. Парагвай	15 000	33.3
2. Мексико	10 100	22.4
3. САЩ	4 455	9.9
4. Мароко	3 700	8.2
5. ЮАР	2 200	4.9
6. Колумбия	2 000	4.4
7. Нигерия	2 000	4.4
Общо	45 000	100

Табл.5

Производство на канабис в света и по страни за 2005 г.
Изт. World drug report

Опиумът е наркотично вещество получавано от полския мак (*Papaver somniferum*). Съществуват множество разновидности на мака, но най-разпространения има дължина 1-5 m, а цветовете му са до 12.7 cm със синкав до бял цвят. Използват се семената за получаване на мляко (масло), от което се произвежда хероин.

Почвено-климатичните условия, които изисква този вид са специфични – много сух климат, бедни на хумус планински

почви и др. По тази причина страните, водещи в това производство, са много малко на брой. Концентрирани са предимно в Азия (табл.6). В световното селско стопанство почти не се среща подобна концентрация на производство на една селскостопанска култура в една държава. В случая едноличен лидер в производството на опиум е Афганистан с над 91 % от световното производство. Практически световното производство е

на 99 % концентрирано в две страни – | Афганистан и Мианмар.

страна	Засети площи (в хил. ha)	Производство (хил. t суха маса)	Относителен дял (%)
1. Афганистан	104	4.2	91.3
2. Мианмар	32.8	0.3	6.5
3. Мексико	3.3	0.07	1.5
общо	151.5	4.6	100

Табл.6

Производство на опиум в света и по страни за 2005 г.
Изт. World drug report

Извън посочените страни, производители на опиум са още Колумбия с около 2 хил. ha и Мексико. Средният добив от хектар е около 39 кг. Средната цена на афганистанския опиум е над 100 \$ / кг. Тревожен факт е, че след резкия спад в производството на опиум през 2001 г. (под 2 хил. тона) следва постоянство в добивите от порядъка на над 4 хил. t.

Според засетите площи водеща е Югозападна Азия с над 70% от общо засетите терени. Следва Югоизточна Азия с 22.8 % и Латинска Америка с 3.5 %.

Опиумът от мак служи за производство на хероин. От 10 кг опиум може да се получи 1 кг хероин. По хипотетични изчисления през 2005 г. е произведен 472 t хероин.

Териториална структура на тонизиращите (стимулиращите) култури

От посочените географски ареали на разпространение на разгледаните култури могат да се обособят три региона на култивирането им. Това са Латинска Америка, Южна Азия и Северна и Източна Африка. Всички страни в тези региони са развиващи се, с много голям дял на ръчния труд, малка намеса на държавата в регулацията

особено в производството на наркотичните вещества. Ясно се различават териториалните различия между мястото на производство и на консумация на тонизиращите култури. Това поражда интензивна международна търговия насочена предимно към развитите страни на Европа и Северна Америка.

Основните изводи, които се налагат след разглеждането на стимулиращите култури в света са:

- Производството им е концентрирано предимно в развиващите се страни;
- Наблюдава се ръст в производството на традиционните култури;
- Консуматорите на тези култури са в развитите страни, което поражда необходимостта от интензивна търговия;
- Наркотичните вещества се отглеждат в малко на брой страни със строго специфични почвено-климатични условия;
- Общо могат да се обособят три географски региона на разпространение на тонизиращите култури, но същевременно всяка от тях има свои териториални особености.

ЛИТЕРАТУРА

Дончев, Д., М. Пенерлиев. 2003. Геоикономика, УИ "Еп. К. Преславски", Шумен
Etages économiques du monde, Paris, 2006
World drug report, 2006

Доц. д-р ПЛАМЕН БРАТАНОВ

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ "НЕОФИТ РИЛСКИ", гр. БЛАГОЕВГРАД

**СОЦИОЛОГИЧЕСКИТЕ МЕТОДИ ЗА ИЗСЛЕДВАНИЯ НА КОМУНИКАЦИИТЕ –
ПРОБЛЕМИ И ДИЛЕМИ**

**SOCIOLOGICAL METHODS OF RESEARCH IN SOCIAL COMMUNICATION STUDIES -
PROBLEMS AND DILLEMMAS**

Assoc. Prof. Dr. PLAMEN BRATANOV

SOUTHWESTERN UNIVERSITY "NEOFIT RILSKI", BLAGOEVGRAD

Abstract: The paper reveals the advantages and drawbacks of various methods of study in social communication theory. Special attention is paid to the interpretative and contextual methods and the criterias, used in sociological studies.

Key words: social communication, research method, positivism, interpretative and contextual methods and etc.

Комуникацията засяга всички сфери на човешката жизнедейност, а следователно и множеството нейни особености. Всичките те са обект на непрекъснати изследвания от страна на различните научни дисциплини. Те използват и съответните методи, характерни за една или друга наука. Общата теория на комуникацията като нова наука, формираща си през последните десетилетия на XX век, използва методите на различните науки, доколкото всичките те позволяват изучаването на комуникационните процеси в обществото в контекста на една обща теория.¹ В същия смисъл особено полезни са най-вече философията, психологията, езиковедството, семиотиката, естетиката,

културологията, херменевтиката (Николов, Е., 1999, с. 8 – 17).

Сред множеството науки, които изучават комуникацията в обществото, социологията заема особено място. То е определено от самата "човешка" природа на социалната комуникация, която отрежда първостепенна роля именно на социологическия анализ. Специфичното му значение за изучаването и се основава на предположението, че "единицата социалност" (или "единицата обществено поведение" или "единицата социално действие") е тъждествена с *комуникацията между хората*. В този смисъл социологията изследва "колективното съзнание" (Е. Дюркем) и социалните отношения като проявление на духовния живот на обществото или като "самоосъзнание на аз-а и на връзките му с другите аз" (Николов, Е., цит. съч., с. 9).

Въпросът за методите на изследване на комуникациите в обществото от страна на социологията заслужава сериозно внимание най-малкото и поради различията, които възникват при

1 / В същия смисъл и Буркарт отбелязва факта на "консолидация" на комуникационната наука (Буркарт, Р., 2000, с. 7; с. 414) в контекста на "интердисциплинарността" и я определя като една "реактивна дисциплина", според смисъла, който влага Ю. Хабермас при определянето на същността на философската антропология.

изучаването на природните и на обществените явления.²

В същия смисъл проследяването на *хуманитарната, техническата и институционалната природа на социалната комуникация* (Матеева, С., цит. съч., с. 61) естествено следва логиката на разграничаването на естествените и на хуманитарните изследвания в рамките на въпроса за обяснителните теории изобщо в социологическата наука. Тук следва да подчертаем все пак главните различия, които изпъкват при изследванията на естествения (природния) и на социалния и културния свят – различия, посочени още от Дилтай, Винделбанд и Рикерт. Според тях те могат да бъдат определени така:

1. Природният свят може да бъде наблюдаван и обяснен извън него, докато човешката дейност може да бъде наблюдавана и обяснена отвътре: човекът е част от обществото и той изследва това, което му е присъщо и познато.

2. Взаимоотношенията между явленията в природата са причинно-следствени, докато взаимоотношенията в социалната действителност притежават характеристиките ценност и цел (Bottomore, T. V., 1969, pp. 43 – 46).³

Специално идеите на Дилтай, както това твърди Ботъмър, са свързани преди всичко с прокарването на разграничителна линия между причинно-

следствените обяснения на обществените явления, от една страна, и между обясненията на човешката дейност, които следват нейната целева природа, от друга. Същите тези идеи целят и разграничаването на крайните съждения в анализа. За Дилтай обаче не съществува пропаст между естествените и хуманитарните изследвания. Те са свързани и до един известен момент и двата вида изследвания използват *едни и същи методи*. Изучаването на обществото все пак се извършва и с *други* методи и резултатите от тяхното използване също са различни (Bottomore, T. V., op.cit., pp. 45 – 46).

Към тези *други* методи отнасяме преди всичко онези, които е използвал основоположникът на социологическата наука.

Изследователските методи в социологията на О. Конт, които формират т.нар. **позитивистична парадигма** (Фотев, Г., 1993, с. 15 – 40), включват:

ориентиране на анализа към (почти всички) възможни проблемни полета;

разкриване на каузалните или на причинните връзки;

анализиране единствено на данните, получени в резултат на дейността

на човешките сетива (идеите и теоретичните конструкции не пред

ставяват доказателство);

обособяване на анализа извън ценностните съждения;

поставяне в основата на научното знание на математиката и на логиката;

насочване на анализа към действителния и обективен свят;

повторяемост на получените резултати при сходни обстоятелства,

която определя и възможността за тяхната промяна при различни (или

при други) обстоятелства (Williams, F., Rice, R. E., Rogers, E. M., 1988,

pp. 38 – 39).

2 / Известно е, че същите тези различия стоят в основата и на антисциентистката представа за познавателните възможности изобщо на научното знание

3 / Тъкмо поради това, пише Дилтай, изучаването на обществените явления “трябва да бъде насочено не към установяването на причинно-следствените взаимовръзки между тях или към формирането на универсални закони на обществото, но към построяването на типологии на личността и на културата, в качеството им на обяснителна рамка за човешките стремежи и цели, проявявани в различни исторически ситуации” (цит. по Bottomore, T. V. op.cit., p. 44).

Последната характеристика според тримата автори формира и съдържанието на критерия *достоверност* на използваните методи. Този критерий на свой ред предполага изпълнение на *изискването* за *кумулятивност* на осъществените изследвания.⁴

Позитивистичната (количествената) парадигма притежава редица недостатъци (Bonoma, 1985; Kersten, 1986; Фотев, Г., цит. съч. и Williams, F., et al, op.cit., p. 40), като един от най-съществените – **от гледна точка на анализа на комуникацията в обществото** е този, че тя приема социалните явления и структури като конкретни, реални факти, предшествващи човешката дейност, а не като създадени в резултат на комуникацията, на символите и на поведението на индивидите.

Специално за съвременните социологически изследвания на социалната комуникация последното твърдение е от определящо значение, защото същата тя притежава освен **материално-субстратни или веществени и организационни, така също и философски, реторически, идеологически, естетически, морални, правни, исторически, а и икономически и политически характеристики, които намират своето естествено проявление в живота на обществото.**

Позитивистичният подход разглежда човешките същества единствено като манипулативни обекти, извън социалния контекст и историческите процеси, а и

4 / Социологията на Конт е "позитивистична", защото неговата социална теория е базирана единствено на "позитивните", на действителните или на емпиричните факти. Методите за техния анализ тогава са същите тези, които използват "точните" науки – и преди всичко физиката и химията – чиито методи обаче в по-голямата си част по своя характер са *количествени* (Williams, F., Rice, R. E., Rogers, E. M., 1988, p. 39).

извън интерпретацията, смисъла и значението, които самите те придават на собствените си действия. В същото време за критиците на позитивистичната парадигма е ясно, че социалната действителност е неповторима, както са неповторими и контекстите на човешкото поведение, които намират проявление в присъщите им ценности. Тогава обаче и човешкото поведение следва да бъде разбрано като произведение или продукт на определени правила, породени от взаимосвързаните събития в обществото, а не като обикновен **каузален** резултат. Не е случаен следователно фактът, че изследванията в рамките на позитивистичния подход са несъпоставими, а поради това и изискването за повторимост и за кумулативност на постигнатите резултати тук практически не може да бъде постигнато (Williams, F., et al, op.cit. pp. 39 – 40).

Има и съвременни – алтернативни на позитивистичната парадигма – теории, които подпомагат изследванията на комуникацията в обществото. Те също следват от противопоставянето на естествените и хуманитарните науки и са свързани с интерпретацията (или с критиката) на изследваните явления на проблемните равнища на социологията.

Интерпретативният подход по отношение на изследванията на комуникациите е използван например в дискурсивния анализ на Т. Стрийтър (Streeter, T., 1987), който разглежда съдържанието на политическите дебати и процеса на развитие и приложение (по същото време) на кабелната телевизия в САЩ. Той анализира езика и метафорите, използвани от поддръжниците и пропагандаторите на кабелната телевизия, които се отличават с революционно, свободолобиво и патетично съдържание, което подпомага изграждането на съюза между членовете на различните групи – на професионалистите, свързани с

кабелната технология и на либералните организации. При други обстоятелства възникването на подобен съюз между същите две групи би било невъзможно. Неговата реализация, обаче тушира съществуващите “под повърхността” специални групи и индивидуални интереси и в последна сметка се обръща срещу основното предназначение на самия език – “дискурсът в действителност подпомогна формирането на една институция, която той обаче не успя да опише” (Streeter, T., op. cit., p. 174; Williams, F., et al, op. cit., p. 42).

Друго приложение на интерпретативния подход в изследванията на комуникациите е осъществено от Доzier и Райс (Dozier, D. and R. F. Rice, 1984) относно оценката, направена от предприемачите и разпространителите на видеотекстовите системи, която игнорира традиционно-обичайния, символичен и развлекателен смисъл на използването на съдържанието на медийните съобщения.

Шилер (Schiller, H., 1982) и Моско (Mosco, V., 1982), както това твърдят Уилямс и други автори (Williams, F., et al, op. cit., p. 43), също използват документалната информация, предлагана от ЮНЕСКО, годишни доклади на отделни корпорации, както и разнообразна икономическа информация в стремежа си да анализират въздействието на мултинационалните корпорации върху запазването на глобалната комуникационна неравнопоставеност.

За Гиертц (Geertz, 1973 – виж и Williams, F., et al, op. cit., p. 44) интерпретативният подход в изследванията на комуникациите откроява субективното значение (смисъла) на комуникационните съобщения за изпълнителите или за актьорите в една система или организация.

За Хабермас (1984) също е от значение **интерпретацията на съдържанието на предадените (и приети) съобщения в комуникацията от страна на нейните участници**. За него в същия смисъл интерпретативният подход включва:

обсъждане на ролите, разглеждани като установени права и задължения или като социален договор, който да насочва социалното поведение така, че то да отговаря на източниците и на съдържанието на общоприетите вярвания;

анализиране на процеса на вземането на решение като съдържание, като процес и като разглеждане на проблем и създаването на значение на локално равнище, но на основата на доказателства, на интуиция, на анализ, на обсъждане и на ценностни съждения;

разбиране на преходите, които ангажират събирането, размяната и разпределението на информацията и колективните или йерархичните източници (такива като политиките, ритуалите и церемониите) в комуникационните системи;

идентифициране на това, как комуникацията опосредства намеренията и поведението на индивидите – чрез предлагането на защитни, легитимизирани причини или чрез прокламирането на интереси и на конвенции (Habermas, J., 1984 – цит. по Williams, F., et al, op. cit. pp. 43 – 44).

Интерпретативната парадигма в изследванията на комуникациите свързваме с изследванията на Макс Вебер и по-конкретно с подчертаването от него на *смисъла и значението*, които имат разглежданите исторически събития за самите техни участници, а не тяхното възприемане и разбиране от позицията или от гледната точка (на перспективите) на външния наблюдател. Социалният изследовател, за Вебер, може да осмисли човешкото поведение само чрез разбирането на субективното

значение на причините и последиците на социалните действия. Той трябва да остави настрана обичайните правила за мислене и вместо това следва да проникне в мисленето на собствения си ответник (respondent). Само по този начин предположенията за човешкото поведение могат да бъдат взети под внимание в контекста на значението на съобщенията в комуникацията (Вж. също и Williams, F., et al, op. cit., p. 41).

Характеристиките на интерпретативния подход следват от важното място, което е отредено в него, на субективните значения:

1. Теорията тук присъства, доколкото е необходимо да бъдат определени целите на изследователския интерес и доколкото чрез нея става възможно формирането на предположения – на основата на данните за субективния смисъл на изследваното явление – за участниците в съответния социален контекст.

2. От значение е холистичната цялост, в която съответното (изследвано) действие или събитие се осъществява. Тази цялост (или контекст) включва не само външното обкръжение на (изследваното) събитие или действие, но също и значението, което то има за въввлечения индивид (Williams, F., et al, op. cit., p. 41).

Цитираните автори предлагат и следните три основни принципа на интерпретативния подход (които си позволяваме да представим така):

Първи принцип – индивидите създават свои, собствени реалности чрез интерпретация; интерпретациите са индивидуално субективни, но те са конструирани и във взаимодействие (осъществено чрез комуникация) с другите индивиди; интерпретациите обхващат и оценката на системата от ограничения, които въздействат върху поведението на индивидите; социалната реалност винаги е изопачена по някакъв начин чрез парадигмите и идеологиите,

които легитимират, прикриват или преформулират (или интерпретират отново) съществуващите социални отношения.

Втори принцип – елементите в социалната реалност не са изолирани и те не съществуват отделно сами за себе си; индивидуалното действие и структурните условия взаимно си влияят; под повърхностните реалности и материалните условия има и други значения и социални структури (“като например предположенията за благотворната роля на новите комуникационни технологии, или за предимствата на икономиката на свободния пазар, която осигурява средства, необходими за развитието на същите тези технологии”).

Трети принцип – интерпретативните подходи не са еднакви или те се различават до един известен критичен момент, от който по-нататък изследователските дейности са вече неразделни. Някои автори различават *натуралистични* и *критични* направления в интерпретативния подход. Натуралистичното се опитва да открие как обществото се управлява и стабилизира (чрез преговори и чрез създаването на значения). Критичното е (съзнателно) посветено на идентифицирането, на оценяването и на отстраняването на социалното неравенство, също и на доминирането и на изопачаването (Williams, F., et al, op. cit., pp. 41 – 42).⁵

5 / Изведените принципи следват от четирите базови методологични процеса (methodological processes), осъществявани в рамките на интерпретативния подход:

1. Съзнателна критика на теоретичните и методологичните предположения чрез поставянето на ударение върху разкриването на противоречията; тестването на предположенията за по-дълбоката структура и поставянето на въпроси за формите на власт.

2. Описване на изследваното явление по начин, който да отразява неговите значения и така предоставяйки възможността същото това явление

Контекстуализмът е друг съвременен изследователски подход, който също е използван в социологическите изследвания на комуникациите.

Водещите идеи при контекстуалното изследване предполагат осъществяването на “изучаване на случаи” – case studies (Фотев, Г., цит. съч., с. 916; Матеева, С., цит. съч., с. 154) при което от значение е отчитането на различните условия, факти и обстоятелства, както и анализа на етапите (или фазите), които засягат функционирането и развитието на разглежданата комуникационна система в съответното време и място. База за извършвания анализ и интерпретации са множеството данни, предлагани от разнообразни източници.

За Уилямс и за други автори контекстуализмът е своеобразен протест срещу позитивистичния изследователски подход, който “изучава човешкото поведение като вид индивидуалистична “психология”, която приема, че средата – където поведението (или изследването) се осъществява – не е от значение за неговото изучаване” (Williams, F., et al, op. cit., pp. 44 – 45).

За контекстуалния подход е характерно това, че “индивидите, организациите, събитията или

структурите не трябва да бъдат изолирани от текущите взаимни влияния и взаимозависимости, които ограничават и генерират промени в човешкото поведение. Вместо това комуникационното изследване следва да описва контекстът, съдържанието и процесът на промяна като част от продължаващия в момента процес” (Williams, F., et al, op. cit., pp. 44 – 45).

От гледна точка на контекста намираме обяснение за неуспеха на проектите за подпомагане на развитието на страните от Третия свят с помощта на комуникационните технологии. Тъкмо отсъствието на *контекстуализация* в изследователските проекти – предлагани от страна на развитите страни – е основната причина за провалянето им. Обяснението е, че в страните от Третия свят съществуват съвършено различни контексти, които въздействат в значителна степен върху самото възприемане на комуникационните технологии, върху тяхната интерпретация, цели и начини на използване. **Външните контексти** (свързани с предлагането на новите комуникационни технологии) обуславят разглеждането на съответната страна от Третия свят като страна, разположена в периферията на транснационалното икономическо развитие; същите контексти предопределят и неравноправни търговски отношения, а стават причина и за поставянето и в зависимост от икономическата и материалната помощ, предлагана от развитите страни. **Вътрешните контексти** имат културологични и икономически измерения и са свързани освен с разпределението и с равнището на доходите, с достъпа до медиите, така също и с местните традиции по отношение на религията, на обичаите, на семейните отношения. **Политическите различия също се включват във вътрешния контекст** и обхващат например влиянието (евентуално) на

да бъде разпознато от участниците в разглежданата ситуация. Явлението тогава се представя отново по начин, който да разкрива сложността на историческите, социалните и икономическите контексти и взаимните връзки, които имат отношение към него. Дава се и възможност описанието, категориите, методите и обясненията непрекъснато да си взаимодействат в анализа – при това целта пак е открояването на сложността на изследваната ситуация.

3. Разкриване на ясните и видими връзки между макро- и микроанализите.

4. Насочване на изследването към разработването на знания, които да допринесат в някаква степен за осъществяването на положителна социална промяна (Williams, F., et al, op. cit., p. 43).

една политическа партия, натискът, оказван от страна на военните и на бюрократичните структури (Williams, F., et al, op. cit.).

У нас Т. Петев (1979) предлага интерпретация на комуникационното действие в контекста на институционализираните комуникационни връзки и по-конкретно в рамките на типологията на Ст. Михайлов (1965) за основните сфери на обществения живот. В същия смисъл Петев предлага по отношение на масовата комуникация и сложното понятие “социална връзка”. Съдържанието на същото понятие тук фокусира процеса на масовокомуникационното опосредяване на отношенията, които свързват индивидите и социалните групи в качеството им на компоненти на конкретното човешко общество – теоретичният еквивалент на контекстуалния анализ.

Контекстуалният подход в социологическите изследвания на комуникациите очевидно има своята история, която следва появата на трудовете на редица автори от 70-те и 80-те години на XX век. При едни от тях акцентът е поставен върху изучаването на самите средства за масова комуникация. При други акцентът е поставен върху изследването на културния контекст на получаването на изпратените съобщения.⁶

Бонома (Bonoma, T., 1985)⁷ предлага три основни критерия, които дават възможност за избор на най-подходящата ориентация на

изследвателя по отношение на метода за изследване, използван специално в икономическата наука. Не съществуват пречки тези критерии да бъдат използвани и в социологическите изследвания на комуникациите в обществото и поради това си позволяваме да ги цитираме:

1. Фиксира се целта на изследването – анализ, описание или обяснение? *Анализът* предполага тип изследване, което осигурява запознаване с изследвания проблем – а същото то е необходимо, за да се развият (евентуално) теории за интересуващото ни явление. *Описанието* е тип изследване, което осигурява определен контекст за проверка и за прилагането на една теория. *Обяснението* е тип изследване, което тества степента, до която теорията адекватно представя изучаваното явление. (Качествените методи, които осигуряват по-дълбоко разбиране, по-голяма степен на общност, по-висока външна валидност, а и по-голяма адаптивност на резултатите, са по-подходящи за типа “теория-обяснение”).

2. Търси се отговор на въпроса – възможно ли е интересуващото ни явление да бъде разглеждано по начин, който да изключва от анализа неговия контекст? Ако отговорът е отрицателен, тогава изследователските методи, които подчертават съдържанието, интерпретацията и значението на изследваното явление, са по-подходящи за конкретния случай.

3. Търси се отговор на въпроса – изучаваното явление податливо ли е на квантифициране? Ако отговорът е положителен, следва да бъде установен най-добрият начин за представяне на характеристиките на предмета на изследване. (Възможно е например да бъде използвана вербализацията и говоренето като по-подходящи начини за описание, анализ или обяснение на изучаваното явление).

6 / Gitlin, T., *The Whole World is Watching*, Berkeley 1983; Gans, H. *Deciding What's News*, N.Y., 1979; Tuckmann, G., *Mass Media Institutions* – in: N. Smelser (Ed.) *Handbook of Sociology*, N.Y. 1988, 601 – 625; Callhoun, C., *Populist Politics, Communications Media and Large Scale Societal Integration* – in: *Social Theory*, Volume, 6, 1988, 219 – 241 – цит. по Хабермас, Ю., *Структурни изменения на публичността*, 1995, с. 27.

7 / Вж. и Williams, F., et al, op. cit., pp. 46 – 47.

Очевидно има множество методи, които предлагат на изследователите-социолози на социалната комуникация широк избор от възможности относно събирането, анализирането и обобщаването на разнообразни сведения. Различните методи притежават своите специфични предимства и недостатъци. Подчертаването на предимствата на едните и елиминирането на недостатъците на другите става възможно чрез използването на различни методи при решаването на съответната изследователска задача. В този смисъл, а и от гледна точка на съдържателното значение на социологическия анализ за социалната комуникация, следва нагласата ни да отбележим също тук и т.нар. исторически,

компаративен (сравнителен), сравнително-културологичен и функционален методи, също както и методът на формалния социологически анализ, а и системния метод, използвани в социологията под същите тези имена* Бихме желали да отбележим също, че методите на социологическото познание, които намират приложение в съвременните изследвания на комуникациите, тук ни интересуват като научна методология или като логика на осъществяването на изследването, а не като специфични изследователски техники.⁸ В същия контекст специално внимание заслужава методът на моделирането като специфична форма на познание, която на свой ред намира приложение в изследванията на социалната комуникация.

* Вж. Братанов, П., Функционалност на социалната комуникация, С., 2004.

⁸ / Вж. по-подробно по въпроса – Михайлов, С., 1973.

Литература

1. Братанов, П. Функционалност на социалната комуникация, С., 2004.
2. Буркарт, Р. Наука за комуникацията. Основни проблемни полета. Контури на една интердисциплинарна социална наука, Велико Търново, 2000.
3. Вебер, М. Смисъл и ценност, С., 1998.
4. Вебер, М. Социология на господството. Социология на религията, С., 1992.
5. Коев, К. Преображения на рационалността и образи на всекидневието в творчеството на Макс Вебер, Социологически проблеми, кн. 1-2, 2001
6. Матеева, С., Изследване на комуникациите и общественото мнение, Благоевград, 2002.
7. Михайлов, С. Емпиричното социологическо изследване, С., 1980.
8. Николов, Е. Синейдетика. Обща теория на комуникацията, Варна-София, 1999.
9. Петев, Т., Към социологията на масовите комуникации, С., 1979.
10. Фотев, Г. История на социологията, т. I, II, С., 1993.
11. Хабермас, Ю., Структурни изменения на публичността, С., 1995.
12. Vonoma, T., Case Research in Marketing: Opportunities, Problems and a Process, Journal of Marketing Research 22, 1985 – цит. по . Williams, F., R. et al, 1988.
13. Bottomore, T. B. Sociology. A Guide to Problems and Literature, Unwin University Books, London, 1969.

19. 14. Callhoun, C., Populist Politics, Communications Media and Large Scale Societal Integration
20. в: Social Theory, Vol. 6, 1988, 219 – 241 – цит. по Хабермас, Ю., Структурни
21. изменения на публичността, 1995, с. 27.
22. 15. Dozier, D. and R. F. Rice, Rival Theories of Electronic Newsreading, in R. E. Rice and
23. Associates (eds.), The NewMedia: Communication, Research, and Technology, Beverly
24. Hills, Calif.: Sage, 1984.
25. 16. Geertz, C. The Interpretation of Cultures: Selected Essays, N. Y.: Basic Books, 1973.
26. 17. Kersten, A., Philosophical Foundations for the Construction of Critical Knowledge, in M.
27. McLaughlin (eds.), Communication Yearbook, Vol. 9, Beverly Hills, Calif.: Sage, 1986.
28. 18. Streeter, T., The Cable Fable Revisited: Policy and the Making of Cable Television. Critical
29. Studies in Mass Communication 4, 1987 – цит. по . Williams, F., R. et al, 1988.
30. Tuckmann, G., Mass Media Institutions – в: N. Smelser (Ed.) Handbook of Sociology, N.Y.,
31. 1988 – цит. по Хабермас, Ю., Структурни изменения на публичността.
32. Williams, F., R. E. Rice, E. M. Rogers, Research Methods and the New Media, The Free
33. Press, A Division of Macmillan, Inc. 1988.

д-р РУМЯНА МОДЕВА

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ "НЕОФИТ РИЛСКИ", гр. БЛАГОЕВГРАД

**УБЕЖДАВАЩАТА КОМУНИКАЦИЯ В ПР НА БАЛКАНСКИТЕ НАРОДИ
В СЪВРЕМЕННИЯ СВЯТ**

**PERSUASIVE COMMUNICATION IN PR OF THE BALKANS PEOPLES IN THE
CONTEMPORARY WORLD**

RUMJANA MODEVA, Ph.D.

SOUTHWESTERN UNIVERSITY "NEOFIT RILSKI", BLAGOEVGRAD

Abstract: The theme connected with the meaning of PR influence of the Balkan people through persuasive communication of the informational messages could be has several effective values:

- To associate Balkans with place of intentionally sustained conflicts. This trend can lead to the public influence of the Balkan peoples to the direction of military conflicts, social and economical misery, to destruction of the ethnographic and cultural traditions.
- Balkans became a model of ethnical and religious tolerance and at the same time not to destroy the balance in the historically created realities.

Persuasive communication in PR informational channels of the Balkans must work for the improvement of the level of confidence, honesty and transparency for the protection of the public interests, connected with cultural cooperation, political and economical stability.

Key words:

ВЪВЕДЕНИЕ

Историята на балканските народи е хармонирана с драматизма на робствата, братоубийствените войни, бедността, религиозните противоборства, перманентната миграция от „родното“ към „по- родното“, вечните спорове за граници, национални герои и исторически приноси в световната слава на човечеството. И въпреки това „балканците“ са олицетворение на непокорство, „живавост на характерите“ и неотразимо оригинално по своята самобитност творчество в изкуство, култура, и образование. Общото и различното в живота на балканските народи е обект на многобройни, разнообразни по обем, тип и характер изследвания. За нас представлява интерес убеждаващото въздействие на публичността, чрез която в съвременния свят всеки от народите населяващи Балканите прави своето ПР-послание.

Кратки исторически препратки към специфичното в публичния образ на „балканците“

Разкриването на същностните характеристики на убеждаващата комуникация в пиара на балканските народи, има за цел да определи публичния им авторитет и влияние, в контекста на достоверните им особености. В съвременния свят на неочаквани обществени, икономически и етнорелигиозни обрати, изследването на ПР убеждаващото въздействие на триадата - национално, межкултурно и политическо развитие на народи, които обживяват географска територия наричана твърде често „Балкански символ на раздори“ е задача нелека и в същото време увличаща.

Трудността произтича от необходимостта да се придържахме към безпристрастен и обективно правдив исторически анализ на процесите за

надмощие на едни балкански народи над други в миналото и в съвременните условия на живот.

Увличащото в това изследване на убеждаващата публичност на тези народи е разкриването на феномена на „другостта“, а не на „чуждостта“ в отношенията помежду им. Вероятно този уникален факт се гради в столетия обща съдба, която е белязана с пожертвана кръв, проникване на етнографски и религиозни традиции, до степен на симбиоза каквато може да се създаде само на Балканите. В „Книга за българите“ Петър Мутафчиев подчертава: „...Балканът се яви не само хранител на българската държавност и на политическата независимост на народа ни. Нему се пада и най-значителният дял от заслугата за българската народност...“ / 4, стр.103/

В „Балкански етюди“ проф. Валентин Станков твърди, че „...когато става дума за Балкански полуостров, с неговата сложна етническа мозайка и емоционална натовареност на междуетническите проблеми, въпросът придобива особена острота“ /7, стр.16/ По-нататък той очертава шрихите на портретното „общо“ и „различно“ в образа на отношенията между балканските народи: „В историческото си развитие балканските народи са влизали в много, понякога противоречиви взаимоотношения. Те са стояли както от „едната страна на барикадата“, така и „от различните ѝ страни“. Тези взаимоотношения често са формирали традиционни типове нагласи и представи, отнасящи се до образа на „другия“ и „другите“ на Балканите и до онтоношението на „балканеца“ към света... Балканите са кръстопът на култури. Разположението на полуострова го прави достижим за различни влияния-икономически, политически, социални. Тези влияния се пречупват през бита и светоусещането на разнородни етнически групи.“ / 7, стр.22/

В тази връзка, особен интерес за изследване на убеждаващото въздействие на публичния авторитет представлява отношението към модела на семейството като сърцевина за формиране на трайна привързаност към етнокултурните и религиозни традиции и обреди.

Виолета Ачкоска /Македония/, Соня Дуймович /Босна и Херцеговина/, Димитри Бако /Албания/, Дубровка Стоянович /Сърбия/ разкриват редица убедителни примери на религиозното „отваряне“ към устойчиво утвърждаване и защита на моногамния модел на семейно съжителство, приет не само от християните, но и от ислямските, юдейските и други общности на Балканите. / 5, стр.9/

Исторически данни потвърждават, че на Балканите през 19-ти век като типичен модел остава родово-патриархалното семейство. „ „Разширените семейства, които включват няколко поколения преки и непреки родственици по мъжка линия са особено характерни за етническите общности в Черна гора, Албания, Косово.“ / 5, стр.10/

Абаз Дойака в „ Бракът в Албания“ подчертава, че: „ Обикновено съпругът в селата притежава неограничена власт не само над имущество, но и над членовете на семейството си. Той е упълномощен да продава и да купува, да разменя и дарява и да разполага както реши със семейното богатство....Той има власт да контролира всичко, което засяга семейството му. Поради абсолютната си власт той се нарича „ глава на дома“, а останалите „ семейни слуги“. В случаите, когато някоя от младите снахи не може да има деца или ражда само дъщери, главата на семейството решава, че синът му може да има втора, дори и трета жена“ / 5, стр.17/

Очевидна е тясната връзка на този тип социална публичност с религиозните предписания на шериатското брачно право и позволеното многоженство /до 4

жени/ . Родовата солидарност е важен елемент на семейните връзки и за сърби, българи и гърци. Този модел на убеждаваща публичност на солидарност и взаимопомощ, всъщност успешно „подпомага сложната организация на труда, както и осигуряване на защита в оцеляването на членовете на семейната общност”/пак там/ Има, обаче съществена разлика в „ женският статут” в семействата на християните, който се отличава с развитие на правата им: „С отглеждането на децата невестите са получавали повече права, като бабите са имали значителна власт и често са установявали матриархални порядки.....”/пак там,стр.12/

Необходимо е да се отбележат трайните следи на пет вековното Отоманско владичество в общо запазените правила за публичното поведение на жените. Владимир Скарин в „Турски обичаи в обществения живот” споменава, че „ не само мюсюлманките са излизали от къщите с покрито лице и тяло, но и християнките и еврейките. ...Такова е било положението на жените в градовете, където турските обичаи са били силни.”/ стр.13/ Като цяло брачният живот е бил „съкровено тайнство” и да се говори за него е било неприлично, още по- строги са били правилата за показване на еротични знаци или публични любовни чувства.

Спираме се по- подробно върху тази страна на публичния израз на убеждаващо влияние върху нагласите на обществото от този исторически отрязък на време, защото сравнителния анализ със съвременните условия на живот показва силно повлияване на публичността от обществените практики, в контекста на нови обстоятелства, израз на „ чужди, морални норми и предпочитания.

Проф. Андрей Пантев напомня, че: „През последните десет години Балканите отново станаха арена на възстановени и размразени национални

амбиции, насочени към затворени пътища, но предполагащи нови умопомрачителни сблъсъци.....един английски пацифист от началото на ХХ век пише, че да се говори за мир в присъствие на балканци е просто неприлично. Отговорът на самия Ното Balcanicus е не по- малко енергичен. За да запази своята ентокултурна идентичност, той наблегна на едно особено различие, чиято енигма едва ли някога ще бъде разшифрована.”/ 7, стр.12/

Опониращо на това мнение звучи констатацията на П. Мутафчиев:” Известно е, ...че всеки жизнен процес поражда болестотворни елементи. В биологията това са токсините, които се образуват във всеки жив организъм, а в историята ...- това са силите на разложението и отрицанието....”. Авторът подчертава, че за балканските народи тези сили на разложението са свързани с нахлуването на „ чужда култура”, която поражда „дълбоки кризи” в националната идентичност на балканците и често пъти става основна причина за военен и политически натиск на едни народи над други./4, стр.165/

Руският учен Гилфердинг в книгата си „Писма върху историята на сърби и българи” отбелязва „вредното копиране на чужди културни ценности”, което разрушава национално- самобитното и оригинално-културното в традициите на българския народ: ” В цялото развитие на България, има нещо скорозрейното и нетрайно, нещо болезнено и неестествено. Скорозрейността и болезнеността, това е може би най-съществената черта на българската история...и често това е резултат от сляпото прегръщане и подражание на чужди на националните ценности културни влияния”.../1, стр.199/

Проф. Тодор Ив. Живков доразвива тезата за „чуждостта” като грубо вмешателство в опазване и съхраняване на уникалните етнографски и духовно-

културни особености на развитието на балканските народи: „...на нас постоянно ни се внушава: Вие не сте като нас, но ще станете като нас, ще влезете в нашия Ханаан, ако пребродите Долината на сълзите, ако промените език и минало, вяра и обичаи.”/ 3, стр.203/

Подобни изводи правят Антон Страшимиров, Иван Хаджийски, Марко Семов и други изследователи на народопсихологията на балканските народи. Авторите свързват спазването на изключително строгия патриархален ред на семейни отношения, фолклорните си традиции и организацията на социално-икономическите отношения като защита срещу асимилаторската същност на „чужди” стил и правила на живот, които могат да имат разрушителен характер за установяваните през столетията традиции. Доказателство, доколкото тези традиции са запазвани, са националните държави, които оформят териториалния облик на Балканите.

Същност на убеждаващата комуникация в ПР- посланията на съвременните балкански народи

В съвременните условия на многостранен и безкомпромисен информационен сблъсък се налага да се очертаят критериите за оценка на убеждаващата публичност на съвременниците наричани в света „балканци.”Те са свързани преди всичко с:

- Авторитета на защитената убеждаваща комуникация в ПР на националното на регионално и международно равнище;
- Оценка на индивидуализма в еднопосочното убеждаващо въздействие в полето на межкултурните отношения;
- Степента на прозрачност в политическите и социално-икономически връзки за влияние върху развитието на Балканите.

Историческите факти доказват „ислямизаторските практики и включването на покорените балкански народи в „оборота” на османска Турция създават предпоставки за формиране на нови черти на жителите на Балканите-отглежда се чувството за малоценност и изолация. По-късно, в условията на Възраждането, тези черти се изявяват в ярка, често гротескна форма / напр. мегаломанията./ / 7, стр.25/

Днес в условията на динамично глобализиране на света в духа на северноамериканските цивилизационни традиции и практики тези исторически онаследени качества пораждаат конфликта на интереси между национално /възприемано като маргинално и немодерно/ и глобално/ налагано като оценка на готовността за модерност и просперитет/. В информационните послания на убеждаващата комуникация в ПР на християнските балкански народи се оформя образа на конформиста, приел за неизбежно подчинението на тези глобални тенденции. За разлика от християните, мюсюлманите се придържат изцяло към традиционните комуникационни канали на общуване, обусловени и от религиозните им канони, които определят исляма.

В оценката на индивидуализма в еднопосочното убеждаващо въздействие в полето на межкултурните отношения, убеждаващото въздействие на ПР- посланията имат значително повлиятелна публичност върху нагласите на публиките в регионален и световен мащаб поради огромното, неоспоримо и богато културно наследство, което притежават балканските народи. Очевидно в този аспект на убеждаващата комуникация могат да бъдат реализирани позитивни ПР- въздействия, които да очертаят параметрите на значимост на балканците в перспективите на културния туризъм. В този смисъл

„националното“ има шанса да запази уникалната стойност на модерен, народностен принос в съпричастното решаване на важни планетарни проблеми на съвременното човечество.

Бъдещето на убеждаващата публичност на балканските народи е зависимо от прозрачната, почтена и солидарна политика за развитието им. За съжаление натрупаните негативи от конфронтационно, вътрешно, балканско противопоставяне извежда послания, които са исторически отживявали своята значимост, но твърде убедително влияят на равнището на ефективната убеждаваща комуникация в ПР-образа на балканските народи пред света. Необходима е промяна в мисленето, нагласите и поведението на публичните личности, които представляват властовите институции във всички балкански страни.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Темата, свързана със значението на пиар влиянието на балканските народи, чрез убеждаващата комуникация на информационните си послания може да има няколко ефективни стойности:

- Балканите да се олицетворят като „барутен погреб“ на съзнателно подхранвани конфликти и с това да

предрешат съдбата на публичното влияние на своите народи по посока на военни конфликти, социална и икономическа мизерия, на разложение на народностните ентографски и културни традиции;

- Балканите стават модел на етническа и религиозна толерантност, без това да нарушава равновесието в исторически формираните реалности.

Убеждаващата комуникация в ПР информационните канали на Балканите трябва да съдейства за повишаване нивото на доверие, честност и откритост както в солидарно поеманите отговорности за модерно развитие, така също и в защита на публичните интереси, свързани с културното сътрудничество и политико-икономическа стабилност.

Заслужава си като критерий за оценка на ПР-посланията на балканските народи към себе си и света да припомним мисълта на Л.Я.Щернберг- „Не прави кумир от своя народ, от своята религия, от своята култура. Знай, че потенциално всички хора са равни: няма нито елин, нито юдей, нито бял, нито цветнокож. Който познава само един народ – не познава нито един, който познава само една религия, една култура- не познава нито една“.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА:

1. Вандервелд, Е. Балканите и мирът. ИК „Хр. Ботев“, С., 1994.
2. Георгиев, Л. Балканите и новият световен ред. С., 2000.
3. Иречек, К. Пътвания по България. Пловдив, 1989.
4. Мутафчиев, П. Книга за българите. Изд. БАН, С., 1992.
5. Попова, К. Воденичаров, П. Димитрова, С. Жените и мъжете в миналото /XIX-XX/, Изд. ЮЗУ, Благоевград, 2002.
6. Семов, М. Българинът- познат и непознат. УИ „Св. Кл. Охридски“, С., 1999.
7. Станков, В. Балкански етюди, Фондация „Потенциал“. С., 2003.
8. Страшимиров, А. Книга за българския народ, С., 1924.
9. ABC на етнологията, т.1 /Съст. Ив. Георгиева/, УИ „Св. Кл. Охридски“, С., 1992.
10. Хаджийски, Ив. Бит и душевност на нашия народ. С., 1974.

ПЕТЪР ПЪРВАНОВ, докторант

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ "НЕОФИТ РИЛСКИ", гр. БЛАГОЕВГРАД

**СТЕФАН САВОВ БОБЧЕВ И ШЕСТАТА РЕДОВНА СЕСИЯ НА ОБЛАСТНОТО
СЪБРАНИЕ НА ИЗТОЧНА РУМЕЛИЯ
(ДЕБАТИ СЪС СТОПАНСКА ТЕМАТИКА)**

**STEPHAN SAVOV BOBTCHEV AND THE SIXTH REGULAR SESSION OF
REGIONAL ASSEMBLY OF EAST ROMELIA
(DISCUSSION WITH ECONOMIC SUBJECT)**

PETAR PARVANOV, Ph.D. student

SOUTHWESTERN UNIVERSITY "NEOFIT RILSKI", BLAGOEVGRAD

Abstract: The treat is about discussions with economic subjects, organized during the Sixth regular session of Regional assembly of East Romelia in which Stephan Bobchev took participation.

In the text are described Stephan Bobchev's attitude, opinion and economic point of view about examined issues including "The low about mortgages", "The low about tobacco", "The low about rates of court expenses and rights", "The low about taxes of real properties and incomes" and discussions about measures the director had taken about stopping misuse with real properties in the region.

The sixth regular session is the only one Stephan Savov Bobchev took part in.

Key words: Stephan Savov Bobchev, historiography, Economic history, Iztochna Rumelia

Източна Румелия е област, която е създадена от дипломатите на Великите сили, които заседават на Берлинския конгрес. Тя е под пряката политическа и военна власт на османския султан. Това означава, че всички международни договори, които са сключени между Великите сили и Османската империя, действат и на територията на Източна Румелия, което е изключително неизгодно за областта от стопанска гледна точка. Източна Румелия има пълна административна автономия и се управлява от Главен управител, който е християнин. Изпълнителната власт в областта е поверена на Директорат, а законодателната – на Областно събрание. През цялото съществуване на Източна Румелия (1878 – 1885), дължността Главен управител (Генерал-губернатор) се заема от двама души. Това са Алеко Богориди и Гаврил Кръстевич. Със смяната на главните управители на Източна Румелия и в другите две власти на областта

настъпват промени. На 23.09.1884 г. се провеждат нови избори за Областно събрание. В тях Стефан Савов Бобчев е избран за депутат в Областното събрание от Ямболската избирателна колегия. След като новото събрание се конституира, то избира и нов директорат от Народната партия, в който влиза и Бобчев като Директор на правосъдието¹.

За цялото си съществуване, Областното събрание има общо седем сесии, шест редовни и една извънредна. Шестата редовна сесия е последна в дейността на събранието. Тя се провежда от 22.10.1884г. до 22.12.1884г. и се отличава с приемането на „Закона за ипотеките“, „Закон за тютюните“, „Закона за тарифата на съдебните

¹ Подробно за Източна Румелия виж: Стателова, Е. *Източна Румелия (1878-1885). Икономика, политика, култура*. С. 1983; Стоянов, М. Когато Пловдив беше столица. С. 1973; Маджаров, М. *Източна Румелия*. С. 1925; Бобчев, С. С. *Източна Румелия*. С. 1924.

разноски и права”, „Закон за данъците върху недвижимостите и прихода” и с разискванията върху предприетите мерки от директората, с които да се пресекат злоупотребите с недвижими имоти в областта. Шестата редовна сесия е и единствената, в която участие в дебатите взима Стефан Савов Бобчев.

Стефан Савов Бобчев завършва право в Москва през 1880 г., след което приема предложение за работа в правосъдната система на Източна Румелия. Докато живее в Областта, Бобчев се занимава и с издателска и научна дейност, както и с политика. В политическите си възгледи той е русофил и се включва в Съединистката или Народната партия на Източна Румелия.

В Областното събрание на Източна Румелия Бобчев има тройка функция. Той заседава в него в качеството си на депутат, директор на правосъдието и представител на главния управител на Областта Гаврил Кръстевич². Тези три длъжности, които заема, предизвикват остро недоволство още в самото начало на заседанията на шестата редовна сесия на Областното събрание. Самият Бобчев също заявява, че не иска да заема и трите поста заедно, но приема да ги изпълнява като „чест и тежест, за да може по-добре да помогне за развитието на Областта”. Така той се показва като ловък политик и в ръцете му се съсредоточава огромна власт. По-нататък, в разискванията на различни въпроси в събранието, Бобчев ще има възможност да лавира и да се изказва всеки път в различно свое качество, в зависимост от това кое е най-подходящо за случая³.

² Дневници от шестата редовна сесия на Областното събрание, отворена на 22. декември 1884 год. Стенографически протоколи. (Заседание от I до XLVI). Второ стереотипно издание на Народното събрание, С. 1893, с. 12; 13; 16.

³ Пак там, с. 19 – 22.

Обсъжданията в Областното събрание, които засягат стопански въпроси, могат да се разделят на три групи. Като *първа група* се обособяват законопроекти, които Бобчев предлага за обсъждане и приемане от Областното събрание, в качеството си на директор на правосъдието. Като *втора група* се обособяват проблемите, свързани с различни държавни учреждения и длъжности. *Третата група*, която включва обсъжданията по стопански проблеми на частни лица. Във всички дебати по тези въпроси Бобчев почти винаги заема такава позиция, която да му позволи да убеди депутатите да гласуват според неговите виждания. Тактиката му дава резултат, депутатите винаги гласуват „за” предложенията му и то много пъти с пълно мнозинство.

Първото предложение на Стефан Савов Бобчев в качеството му на директор на правосъдието е от 29.10.1884 г., е изработеният от самия него „Законопроект за ипотеките”. Бобчев цели да намалее злоупотребите с недвижими имоти и дребните собственици да могат да ипотекират имотите си, без да стават жертва на лихвари. Той се е стремил да направи режима на ипотекирание достъпен за дребните собственици. Законопроектът на Бобчев се приема с 33 гласа „за” и без нито един „против”, почти така както го е написал и почти без възражения. Изключение правят само няколко правни термина, които той пояснява пред депутатите. Със „Закона за ипотеките”, техният режим изцяло се урежда в Източна Румелия⁴.

Друг законопроект, в чието подготвяне и обсъждане С. С. Бобчев взема дейно участие е „Законопроект за Временните ипотечни книги”, които трябва да действат, докато се съставят поземлени книги. Този законопроект е пряко свързан

⁴ Пак там., с. 23; 81 – 90; 99

със „Закона за ипотеките“. Неговите цели са същите, както и на „Закона за ипотеките“. Той трябва да улесни дребните собственици в ипотекирането и да им даде по-голяма сигурност. Въпреки това, обсъждането на този законопроект не протича гладко. Възникват два съществени спора, които засягат стопанското значение на законопроекта. Първият спор е в следствие на това, че комисията е усложнила законопроекта, като е решила книгите, вместо да се съхраняват от околийските съдилища, да седят при нотариусите в окръжните съдилища. Стефан Савов Бобчев смята, че това прекалено ще затруднява гражданите, защото е свързано с допълнителни разходи, а това противоречи на целта на законопроекта и на политиката за улесняване на дребните собственици. Разбира се, Бобчев отбелязва, че всеки може да си упълномощи някой да му свърши работата, но това може да доведе до злоупотреби. При разразилия се след това спор, Бобчев привидно отстъпва. Той убеждава депутатите, че въпросът не е от голямо значение. Все пак, благодарение на красноречието си и на факта, че се показва като специалист по правни въпроси, той успява да обори опонентите си и да накара събранието да приеме законопроекта така, както той го е предложил и по този начин да защити идеята си, че ипотекирането трябва да е достъпно за гражданите⁵.

Стефан Савов Бобчев се показва като ловък парламентарист и при другия спор по този законопроект. В чл. 60 от законопроекта е предвидил да се въведе такса за легализиране на документите по ипотека. Комисията го изменя и той протестира. Изтъква, че никъде по света документите не са освободени от такса за легализация и че както има съдебни такси, така трябва и да има такса за

легализация, а от нея трябва да се освобождават само сиромасите. Обяснява, че всяка работа трябва да се заплаща, а легализацията на документи е работа. Опонентите му напомнят, че има предвидена такса за легализация и че целта на закона е именно да насърчат и улеснят „малките капиталисти“, а не едрите и поради тази причина таксата трябва да отпадне. Въпреки това, Бобчев си държи на своето. Изтъква, че хората, които ходят за легализация на ипотеки, обикновено не са бедни и таксите не трябва да им се опрощават. После изпада в правни обяснения по това, какво е акт на съставяне и акт на легализация на документ. Смята, че ако отпадне таксата за легализация, ще се стигне до там, че всеки ще си прави актове в къщи и след това ще си ги легализира без пари. Затова таксата трябва да остане. Накрая, за да е сигурен, че депутатите ще гласуват така, както той иска, непосредствено преди гласуването, без да му се дава думата, той взима и продължава да убеждава законопроектът да се приеме така, както той иска. Това нарушаване на парламентарния ред предизвиква скандал, но въпреки това депутатите оставят таксата, като по предложение на Бобчев поставят минимум на ипотека, под който да не се плаща⁶.

От описания по-горе случай може да се направи изводът, че Стефан Бобчев е готов на всякакви действия, за да може да постигне това, което смята, че трябва да се заложи в духа закона. Той изпада в неразбираеми за голяма част от депутатите правни обяснения, а също така нарушава и вътрешния ред, но в крайна сметка защитава възгледа си, че всяка работа трябва да се заплаща, без обаче това да нарушава, изтъкнатата цел на горните закони, които трябва да регламентират ипотекирането по такъв

⁵ Пак там., с. 262 – 269.

⁶ Пак там. с. 278 – 280; 308 – 313.

начин, че то да е достъпно и за най-бедните.

Следващ законопроект, който засяга стопанското положение на населението на Източна Румелия и взаимоотношенията му с правосъдната система е посветен за тарифата и съдебните разноски. Тъй като депутатите в Областното събрание осъзнават важността му, работата по приемането му върви гладко, но когато въпросът опира до размера на таксите, кой да ги плаща и освобождаването на бедните от тях, отново възникват спорове.

Първото разногласие, което възниква се отнася до това кой може да издава свидетелства за бедност в Областта, срещу които да се освобождава населението от съдебни такси. Проблемът се върти около това дали тези свидетелства да се издават, както до тогава, от органите на местната власт – кметовете и старейшинските съвети или да почнат да се издават от свещениците. Целият проблем на поставянето възниква поради факта, че въпросът е повдигнат от Митрополит Григорий, който е грък. По този начин, от чисто съдебен, и финансов въпросът прераста в спор между националности. Митрополит Григорий обвинява кметовете и старейшинските съвети в корупция, а повечето български представители, начело със Стефан Савов Бобчев му обясняват, че това не е работа на свещениците, а на администрацията. Свещеничеството трябва да си гледа неговите си задължения. Митрополитът се обижда и иска извинение, но Бобчев отказва да даде такова. Събранието пренебрегва митрополита и гласува чл. 67, за който е спорът така, както го е предложил директорът на правосъдието. С тези си действия българските депутати в Областното събрание на Източна Румелия демонстрират единството си на българска почва, когато трябва да се защитават национални интереси,

въпреки разногласията си на политическа основа.

При обсъждането на Законопроекта за тарифата на съдебните разноски и права възникват още два опита той да се приеме не във варианта, в който е предложен. Първото предложение се отнася до това да се въведе пропорционална такса и под 100 гроша, а не да е както до сега под 100 гроша винаги таксата да е един грош. Бобчев е съгласен, с което потвърждава идеята си, че достъпът до правосъдие трябва да е гарантиран за всички, независимо от финансовото им състояние и убеждава събранието да гласува „за“. При другото предложение директорът на правосъдието не се оказва толкова далновиден и въпреки политиката за достъпност на гражданите до държавните услуги, която се опитва да води, с действията си той отстъпва от нея, по простата причина, че предлагашите я са от хората, които не споделят идеите му и често пъти го критикуват в събранието. Опонентите му предлагат загубилата страна да плаща пътните разноски на спечелилата, а така също и съдебните разходи. Така, заради големи разноски хората не биха се отказали от правосъдие. Тоест, дори и най-бедните ще си отстояват правата в съда, ако смятат, че са прави. Бобчев обаче не е съгласен. Заявява, че това е идеално правосъдие, но го няма никъде по света и затова не може да се допусне и в областта. Това ще обремени допълнително загубилата страна и ще донесе допълнителни облаги на спечелилата, която, според Бобчев, не ги заслужава. Група от депутати се опитва да го убеди в далновидността на предложението си. Обясняват, че са го взели от руския устав, който е действал докато Областта е била под окупация, че в оригиналния текст на законопроекта също е заложено, но Бобчев обяснява, че предложението е абстрактно и не може да се уточнят точно тези загуби на

хората. Предлагат му и точна таблица, според която загубите се изчисляват с процент от сумата, за която е искът, но пак не успяват да склонят директора на правосъдието, който с красноречие и авторитет убеждава депутатите да приемат закона така, както го е предложил. Депутатите гласуват с 30 „за“ и 3 „въздържали се“, против няма⁷.

Особено ожесточено и придружено с разпра между директорите, от която на всички депутати става ясно, че в директората има несъгласие, е обсъждането на „Законопроекта за данъците върху недвижимостите и прихода“.

В законопроекта се предвижда да не се облагат с данък върху недвижимостите и прихода чужденците, някои категории местни жители, които нямат граждански права, а така също и депутатското възнаграждение. Депутати, сред които и директорите Маджаров и Величков, предлагат към тях да се добавят и други категории, на първо място учителите. В началото на обсъждането Бобчев не присъства, но след като пристига се изказва против, защото това според него ще доведе до прекомерното разширяване на кръга на освободени от данъци лица и съответно до ощетяване на хазната. В изказването си С. С. Бобчев хитро преплита учителската и лекарската професия. Той смята, че отношението към тях трябва да е еднакво, защото са еднакво хуманни. По този начин депутатите заемат неговата позиция. К. Величков критикува много остро Бобчев, че не иска да се освободят учителите от данъци. Обвинява го, че е прибавил към тях и докторите, за да не може да се облагодетелстват учителите. Директор Хаканов се опитва да ги помири. Той предлага да се увеличават заплатите на

⁷ Пак там, с. 486 – 488; 516 – 529; 533 – 535; 563 – 570.

учителите, вместо да се освобождават от данъци и да се създават привилегировани граждани, както е предложил и Бобчев. Смята, че за сравнение между учители и лекари и дума не може да става, защото доходите в двете професии са различни. След него се изказва М. Маджаров в защита на Бобчев.

В следствие на целия този скандал, гласуват предложението два пъти. Първият път не се приема, при второто гласуване се приема, което от своя страна предизвиква нов скандал, който довежда до пет минутна почивка. След почивката кавгите продължават. Оказва се, че самото гласуване е объркало депутатите и те са приели предложението, без мнозинството от тях да разберат ясно за какво гласуват така, както го е предложила комисията, т. е. така, както иска Бобчев. След като са отхвърлили члена, д-р Хаканов, моли депутатите да гласуват „за“ на трето четене, за да може директорът на просвещението К. Величков да си свърши работата, но самият К. Величков се разсърдва и заплашва да си подаде оставката⁸.

В гореразгледаното обсъждане, на „Законопроекта за данъците върху недвижимостите и прихода“ Стефан Савов Бобчев пак показва, че е способен на различни прийоми, за да постигне целите си. Той се стреми, чрез добре преценени действия да постигне целите си, които смята, че ще са най-удачни за избраната от него политика. Всичко това проличава от закъснението му в началото на заседанието, обвързването на учителската и лекарската професия, речите му, които объркват депутатите и те гласуват законопроекта така, както той иска и накрая от смяната на позицията на Михаил Маджаров, който му е близък приятел. Всички тези действия довеждат

⁸ Пак там, с. 659 – 660; 672 – 689.

до там, че основният опонент на Бобчев в спора, Константин Величков, осъзнава безпомощността си и прибегва до единственото, което може да направи в случая – разчитайки на авторитета си да заплашва с оставка.

Относно финансовите възгледи на С. С. Бобчев видни от спора, може да отбележим, че той се бори за вливане на повече средства в хазната, но прави впечатление, че не иска облагането с данъци на депутатските възнаграждения, макар че Областното събрание на Източна Румелия заседава на сесии и повечето от неговите членове не разчитат на тези средства, защото си имат други източници на доходи. Това разбира се не важи за учителските възнаграждения. Поради тази причина можем да направим извода, че въпреки далновидните си политически възгледи, които защитава в повечето случаи, сега, когато и той би бил ошетен от облагането на депутатските възнаграждения, Бобчев не се обявява против облагането им с данъци, а горещо защитава облагането на учителските заплати, въпреки че за много от учителите те са основен доход.

От разгледаните по горе обсъждания на законопроекти, засягащи стопанското развитие на Източна Румелия е видно, че Стефан Савов Бобчев е способен да защитава интересите си, независимо дали те съвпадат с интересите на областта или са негови лични. За това той е готов да използва различни похвати. Понякога дори нарушава парламентарния ред, само и само, за да постигне целите си. Той е готов да се държи грубо с депутатите. С това си поведение Бобчев успява да постигне целите си, отнасящи се до финансовата част на законопроектите, но и в много отношения търпи и критика от депутатите. Често е обвиняван в лъжа и призоваван към повече публичност в действията си. Това се случва при ред разисквания на законопроекти. Сред тях

е „Законопроект за финансите за заплатите на държавните чиновници“, с който депутатите искат да подобрят икономическото състояние на населението. При обявяването на Бобчев против изготвянето на такъв законопроект в съответната сесия на Областното събрание, той е обвинен, че заплатата му е голяма, но чиновниците живеят зле и поради тази причина няма право да говори. Стига се до там, че депутатите заплашват, че сами ще изготвят законопроекта.

Почти същият сценарий се разиграва, когато депутатите искат законопроект за създаването на Поземлено-кредитно учреждение (Земеделска банка), както е обещал главният управител.

И в двата случая Бобчев се скарва с депутатите и ги нагрубява, като се държи надменно с тях. И в двата случая той излиза победител в споровете, но не след добри политически изяви, а с молби към депутатите да се съгласят с политиката провеждана от него, отправени от страна на приятелите му М. Маджаров и Ив. Ст. Гешов⁹. Въпреки това, трябва да се отбележи, че и този начин на действие пак е успешно за Бобчев, средство за влияние върху законодателството.

Следваща група от стопански проблеми, които се разискват в Областното събрание на Източна Румелия се отнася до въпроси, свързани с различни държавни учреждения и длъжности.

В събранието се разгаря много ожесточен дебат, след като на два пъти през сесията, областният управител иска да се отпуснат пари за украса и благоустройство на Пловдив тъй като той е столица на Областта. Депутатите се разделят на два лагера: едните искат да се отпуснат парите, тъй като Пловдив е столичен град и в него се намират

⁹ Пак там, с. 99 – 108.

всички областни учреждения, докато другите смятат, че поддръжката на Пловдив си е градско задължение и не е работа на Областното събрание да се меси в градски работи. Стефан Савов Бобчев твърди, че парите трябва да се дадат на Пловдив, защото той разграничава столицата от другите градове, но обяснява, че се изказва като частно лице и поради тази причина мисли, че трябва да се назначи комисия, която да разгледа проблема. Въпреки опита на Бобчев да убеди депутатите, че към столичния град трябва да има самостоятелна финансова политика, защото всички се ползват от удобствата му, той не успява¹⁰.

В качеството си на директор на правосъдието С. С. Бобчев урежда, в рамките на работата на Областното събрание, някои финансови въпроси, които засягат съдилищата на Областта. На първо място, той прокарва политиката си за достъпност до съдебната система и иска да се намали съдебното мито. За целта внася промени в Закона за съдебните права и разноски¹¹. От друга страна Бобчев държи да се спазва установената йерархия. Поради тази причина той отказва увеличение на заплатите на разсилните в съдебната система, въпреки че бюджетната комисия е одобрила искането. Той смята, че разсилните са прави да искат увеличение на възнаграждението, но тъй като са прескочили преките си началници, решава да не удовлетвори молбата им. Въпреки тези, си изказвания, директорът на правосъдието позволява да му се влияе чрез частни разговори. В такъв разговор той обещава да удовлетвори искането на разсилните. Когато те го повтарят пак в събранието, Бобчев се изказва в защита на

разсилните. Споделя вижданията си, че не е справедливо да има еднакво отношение към всички разсилни в Източна Румелия, независимо дали са разсилни при съда или са разсилни към началници и бирници. Не е справедливо, защото в съда се върши много повече работа, отколкото на другите места, където работят разсилни, а законът приравнява всички тях. Той смята да се бори против това. Заявява, че възнаграждението им трябва да се увеличи, въпреки прякото им обръщане към събранието, с което не е съгласен и не смята за правилно, защото е против прескачането на преките началници. След така завоалираните си разсъждения, Бобчев не поема отговорността за увеличаване на възнаграждението, а оставя събранието да реши, какво да прави. Разбира се, депутатите решават да се съобразят с директора и да увеличат възнаграждението на разсилните в съдилищата, като към трите лири прибавят още една, но това да стане не веднага, а при приемането на бюджета, като наказание за прескачането на прекия им началник¹². Така чрез лавиране Стефан Савов Бобчев удовлетворява исканията на подведомствените му, без да накърнява авторитета си на началник, и в същото време реализира принципа си, че за всяка работа трябва да има и справедливо възнаграждение.

Важна роля играе Стефан Савов Бобчев и в обсъждането на бюджета за следващата година. Той настоява да се отпуснат повече средства на директора на финансите, който е Михаил Маджаров¹³. Това искане Бобчев не го обяснява и депутатите не го приемат. Но като се имат предвид особено близките отношения между Бобчев и Маджаров,

¹⁰ Пак там, с. 530 – 533.

¹¹ Пак там, с. 1018; 1022.

¹² Пак там, с. 292; 306 – 307.

¹³ Пак там, с. 804 – 806.

спокойно може да се направи изводът, че в случая С. С. Бобчев не е воден от никакви принципни възгледи или от финансова нужда на Дирекцията на финансите, а просто прави приятелска услуга. До същия извод можем да се стигне и относно следващото искане, което Бобчев прави – за повече пари за Главния управител на Областта, с мотива, че комисията по бюджета му е намалила средствата. Той се опитва да убеди депутатите, че с това намаляване на бюджета Главният управител няма да може да си върши работата. Депутатите разбират, че Бобчев държи и на приятелските си отношения с Гаврил Кръстевич и отхвърлят искането¹⁴.

Не по този начин стоят нещата, когато се отнася до въоръжените сили на Областта. Генералите, които командват тези сили, са дали на С. С. Бобчев правото да защитава интересите им в събранието. Във връзка с тези си пълномощия директорът на правосъдието иска увеличаване на средствата за милицията, жандармерията и учебния батальон на Областта. Исканията му са удовлетворени. Тези средства са предназначени за цялостната подготовка на въоръжените сили¹⁵.

Въпреки че увеличават средствата за армията като цяло, депутатите намаляват парите на командващите за лични нужди, независимо от протестите на Стефан Бобчев, че такива пари има за всички офицери по света¹⁶.

Друг финансов неуспех за Бобчев и за въоръжените сили на Източна Румелия при изготвянето на бюджета е неотпускането на искания от жандармерията на Областта кредит, с цел работата да се подобри. Депутатите не са доволни от високата престъпност в Областта и поради тази причина, освен

че не отпускат исканите средства, те дори намаляват личния състав на жандармерията. Бобчев се опитва да убеди депутатите, че това е пагубна политика и че вместо да има съкращения и намаляване на бюджета, то трябва да се постъпва точно обратното. Не успява. Когато разбира, че въпросът е предрешен, той се отказва от спора¹⁷.

От горните редове, може да се направи изводът, че при обсъждането на бюджета за следващата година в Областното събрание, Стефан Савов Бобчев взема участие само когато има нужда да се помогне на някой близък, без да се ръководи от никакви принципи. Явно, това не важи само за него, а за целия директорат, който е обвинен в пасивност в дискусиата, на което С. С. Бобчев отговаря с протести¹⁸.

Само един път във всички дискусии относно бюджета Бобчев иска средства за дирекцията си. Исква кредит, за да може да изпълни „Закона за гражданското състояние“. Той обяснява, че ако кредитът не бъде отпуснат, няма да могат да се съставят списъците. Депутатите го отхвърлят и Бобчев повече не настоява¹⁹. Дори не задава второто си искане за кредит, което е подготвил и което в последствие се оказва от голяма важност за жителите на Областта. Важността на искането се разбира съвсем случайно, когато, след приемането на бюджета, към директора на правосъдието е отправено питане, какво ще направи правителството, за да пресече злоупотребите с недвижими имоти, ставащи с фалшиви владала, издавани от Цариградския архив. Бобчев отговаря, че предишният директор на правосъдието е влезнал в контакт с директора на Тефтерхането и той му е поискал 5000 турски лири, за да се изкупят всички владала и да се пресекат

¹⁴ Пак там, с. 813 – 814; 944.

¹⁵ Пак там, с. 935 – 937.

¹⁶ Пак там, с. 950 – 953.

¹⁷ Пак там, с. 955 – 967.

¹⁸ Пак там, с. 836.

¹⁹ Пак там, с. 980 – 981.

злоупотребите, но това не е направено. Тъй като единственият начин да се спрат злоупотребите е да се изкупят всички владала. Бобчев е мислил да поиска кредит, но тъй като първия поискан, за подобряване на работата е отказан, той е решил да не иска този втори кредит от 3000 лири. Депутатът отправил искането изразява съжаление, че толкова късно е поставил въпроса, но трябва да се преустановят злоупотребите. Бобчев го уверява, че е направил официални копия и донякъде е предотвратил злоупотребите, но за да се пресекат окончателно, трябва владалата да се изкупят²⁰.

От участието на С. С. Бобчев в разискванията в Областното събрание, които засягат финансовото положение на частни лица се открояват тези за режима на продажба и контрол на тютюн и алкохол. Тези стоки засягат големи маси от хора. Те са важни за населението и в качеството му на потребител, и в качеството на производител. Поради тази причина централната власт се стреми да урегулира добре тези отрасли, за да може хазната да не търпи загуби от злоупотребата с тях, а в същото време да се стимулира развитието им като печеливши.

Регулацията на алкохол в Източна Румелия на два пъти се обсъжда в Областното Събрание и двата пъти Стефан Савов Бобчев взима отношение по въпроса.

Производството на алкохол в областта и търговията с него са обвързани с акциз. Плащането на този косвен данък става чрез закупуването на специални билети, които се продават в големите градове. Това затруднява изключително много населението на малките селища, където традиционно поминъкът е от производството и продажбата на алкохол, а в билети тях

не се продават. В същото време проблемът е насочен и към централната власт, защото ограничението в продажбата на билетите по територия кара населението да прибегва до контрабанда и да не си плаща акциза. За да се разреши този проблем винопроизводители от Перушица внасят в Областното събрание искане за продажба на билети в селото. Комисията по прошенията одобрява предложението им. Повечето депутати също подкрепят искането на перушеници, но не са склонни да гласуват „за“, защото смятат, че ще се създаде прецедент, и благодарение на него и други населени места ще поискат същите привилегии, а това ще предизвика хаос. С. С. Бобчев защитава жителите на Перушица, защото смята, че това ще е добре и за двете страни. Той изтъква, че традиционният поминък на населението е от производството на вино и търговията с него²¹. Набляга и на географското положение на селището, което му позволява да извършва контрабанда, но от друга страна, отбелязва, че продажбата на акцизни билети в Перушица ще спомогне да се избегнат данъчните измами и в съседните селища, които също ще се възползват от възможността. Накрая Бобчев заключава, че Перушица е важна и затова трябва да се удовлетворят исканията на населението и.

След речта на Бобчев, явно по предварителна уговорка, думата взима М. Маджаров. Той е на същото мнение и прави предложение въпросът да се прехвърли за решаване на директора на

²⁰ Пак там. с. 1081 – 1082.

²¹ За далновидността на изказването на С. С. Бобчев виж: Каблешкова, Р. Лозето, гроздето, виното в Перушица, В. Перушица. Гласове от миналото, настоящето и бъдещето. Т. 2. Пловдив 2001; Мирчева, К. Занаятите в Перушица, В. Перушица. Гласове от миналото, настоящето и бъдещето. Т. 3. Пловдив 2002.

финансите, тоест на самия Маджаров, което депутатите приемат²².

Освен плащането на акциза, проблем за производителите на вино е и самото му оценяване. Поради тази причина група от 100 души винопроизводители от градовете Пловдив и Станимака (Асеновград) и от селата Перушица, Брестовица и Дереман дере, внасят прошение, с което молят: „Проверката и оценяването на виното за акцизно право да се извършва веднага след наливането; При проверка на виното след наливането му да се отстъпи притежателите му 100 оки на 1000 за калта, както ставало при бившето турско управление; Вината, които след месец август се развалят, да се освобождават от акцизно право.; Оценяването на виното да става по волята на притежателите”.

Исканията са направени, защото след обособяването на Източна Румелия няма точно уредена практика за оценяване на продукцията, а това води до злоупотреби. Горните искания са съобразени с практиката, която е установена преди създаването на Областта. Въпреки тези обстоятелства, които са на страната на винопроизводителите, Комисията по прошенията предлага да не се удовлетворяват предложенията, защото това ще донесе загуби на хазната²³. Голяма част от депутатите се съгласяват с комисията, като дори обвиняват търговците на вино в нахалство. При разразилия се скандал Бобчев се опитва да въведе ред в залата, в качеството си на директор на правосъдието. Той обяснява, че принципно, винопроизводителите са прави, но в закона не са уредени тези отстъпки и

поради тази причина те трябва да се съобразят с него. Въпреки това, за да се удовлетворят с интересите и на двете страни, той иска въпросът да се прехвърли за решаване в дирекцията на финансите. Маджаров го подкрепя и депутатите гласуват „за”. Очевидно Бобчев е склонен да се съобрази със закона, макар че лавира и се опитва да убеди депутатите да решат справедливо въпроса в интерес и на двете страни, съобразявайки се и с интересите на търговците на вино²⁴.

Другият проблем, който засяга финансовото състояние на частни лица в Областта, а в същото време е от изключителна важност за хазната и в който Стефан Савов Бобчев изказва мнението си по въпроса, е този за регулирането на тютюна. Областното събрание е свалило изкуствено цените на тютюна, заложи в „Закона за тютюна”, за да се спре контрабандата с тази стока, но мярката не дава резултат. Поради тази причина директорът на финансите иска да се вдигне цената до реалната. Изтъква, че въпросът е от изключителна важност и трябва да се реши незабавно. Депутатите се съгласяват с искането и решават да гласуват „за”. С. С. Бобчев, в качеството си на директор на правосъдието се обявява против, защото гласуването е в противовес на закона. Не може да се гласува стихийно, а всичко трябва да си мине по надлежния ред, с което прекъсва дискусиата. След намесата на Бобчев депутатите започват да търсят различни процедурни начини, за да удовлетворят исканията на директора на финансите. След като изслушва цялата дискусия, С. С. Бобчев обяснява съвсем простичко, че поради ред празници в законодателството на Източна Румелия, е възможно съвсем лесно да се измени законът и с това проблемът да се реши.

²² Дневници от шестата редовна сесия на Областното събрание, отворена на 22. декември 1884 год. Стенографически протоколи. (Заседание от I до XLVI). Второ стереотипно издание на Народното събрание, С. 1893, с. 187; 190 – 192.

²³ Пак там, с. 406.

²⁴ Пак там., с. 410 – 414.

Депутатите се съобразяват с предложението на директора на правосъдието и набързо решават въпроса²⁵. В случая, Стефан Савов Бобчев демонстрира юридическо мислене и превъзходство в познаването на законодателството на Източна Румелия. Той защитава областните стопански интереси, но само, ако се спазват законите на Източна Румелия.

Представените дебати от дейността на Шестата редовна сесия на Областното събрание на Източна Румелия, ни очертават картина, от която е видно, че Областта страда от все още неуреденото си стопанско и административно положение. По време на сесията се уреждат много от належащите въпроси, които спомагат за развитието на стопанските отношения. Урежда се статутът на ипотеките, на винопроизводителите, на съдебните разсилни и т. н. Разбира се много от проблемите остават неразрешени, като този с нуждата от създаването на земеделска банка в Източна Румелия. Във всичките дебати участие взима и директорът на правосъдието в Областта Стефан Савов Бобчев. Той е от поколението, което пристига в областта със завършено в чужбина образование и поради тази причина е носител на нови идеи, които се опитва да реализира в Източна Румелия. Разбира се не винаги успява, но въпреки това в повечето случаи, той убеждава депутатите с различни средства, независимо дали те са позволени или не, че трябва да го подкрепят. По този начин С. С. Бобчев прокарва идеите си за достъп до правосъдието на всички граждани, като се бори таксите за него да са максимално намалени за бедните. Друг принцип, на който Бобчев много държи и успява да накара депутатите да гласуват за него е този, че за всяка работа трябва

да се плаща, а пък заплащането трябва да е съобразено със сложността на работата. Така се показва като добър началник. Освен тези свои възгледи, които отстоява и по-нататък в живота си, той се показва и като добър парламентарист, който изтънко владее парламентарните интриги. Държи на точното прилагане на нормативните актове, но умее да лавира между тях. На няколко пъти Бобчев нарушава правилника, за да може да прокара идеите си или да помогне на свои близки. Не така се държи той, когато въпросите, които се разискват не нарушават интересите му. Бобчев е добър познавач на законите и само тогава държи те да се спазват.

От написаното дотук, може да се заключи, че още в началото на своята политическа кариера Стефан Савов Бобчев се изявява като добър играч на политическата сцена, с ясно оформен мироглед. Той знае, по какъв начин може да постигне целите, които си е набелязал и е готов да употреби всичките си знания и контакти, ако сметне, че каузата, за която се бори си заслужав

²⁵ Пак там., с. 457 – 461; 627 – 635; 638 – 652.

Списание “Икономика и управление” е издание на Стопанския факултет при ЮЗУ “Неофит Рилски” – Благоевград. То е с периодичност 4 броя годишно. Неговото разпространение се извършва чрез абонамент на адреса на редакцията. Цената на 1 брой е 6 лв.

ИЗИСКВАНИЯ КЪМ АВТОРИТЕ

1. Публикациите да бъдат в обем до 10 страници, включително резюме, илюстративен материал, таблици, фигури и използвана литература.
2. Да се приложат, в превод на английски език заглавието, името/имената на авторите, абстракта и ключовите думи.
3. Фигурите, графиките и таблиците да се представят и като отделни файлове.
4. Списъкът на литературата да съдържа само цитираните в текста източници. В текста да се посочват в скоби името на автора и годината на издаване на цитирания труд, които в литературата да се подреждат по азбучен ред.
5. Да се следва следната примерна структура на статиите: автор (на български и английски език); точно наименование на организацията, в която работи, адрес и телефон; заглавие на български и английски език; абстракт и ключови думи на български и английски език; увод; материал и методи, използвани при разработката; резултати и обсъждане; изводи; литература.
6. Публикациите да се представят хартиен и електронен носител, във формат А 4, шрифт Times New Roman, размер 12 pt, разстояние между редовете 1,5. Да не се прави сричкопренасяне.
7. Качеството на предоставените за публикуване материали е отговорност на авторите.
8. Получените ръкописи не се връщат на авторите.
9. Списание то се издава с финансовата подкрепа на авторите, поради което за публикуването на всяка статия се заплаща сумата от 30 лв.
10. За представяне на актуални публикации и за публикуване на рецензии и отзиви за научни трудове се заплащат 20 лв.

ИКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ
научно списание

Изд. Стопански факултет
При ЮЗУ “Неофит Рилски” - Благоевград

Тираж: 150 бр.
Предпечатна подготовка: Лъчезар Гогов

ISSN: 1312-594X

Печат: Документен център “Авангард” - София